

[Abram Leon](#)

Hoe het jodendom de geschiedenis kon overleven

[\[La conception matérialiste de la question juive\]](#)

Marxists Internet Archive

Nederlandstalig

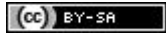
Geschreven: december 1942, vlak voor zijn dood door de nazi's

Bron: La conception matérialiste de la question juive, 1946, 1ste editie

Vertaling: Valeer Vantyghem

Deze versie: Overeenkomstig de keuze van wijlen Valeer Vantyghem, de vertaler, zijn ook in deze editie de woorden met “jood” consequent gespeld met een kleine “j” – Hernummering van de voetnoten wegens technische redenen

HTML en contact: **Adrien Verlee** voor het Marxists Internet Archive

– **Creative Commons License 3.0.**

Algemeen: u mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven; remixen en/of afgeleide werken maken; mits naamsvermelding.

| **Hoe te citeren**

Verwant:

- **De Joden, Israël en de holocaust**
- **De oorsprong van het christendom**
 - **Het joodse vraagstuk** (K. Marx)

Inhoudsopgave

Een gedenksteen voor Abram Leon – Warschau 1918 - Auschwitz 1944

Voor een wetenschappelijke studie van de joodse geschiedenis

Vanaf de oudheid tot de periode van de Karolingers

De joden worden welvarende handelaars

Vóór de Romeinse veroveringen

Bloei en verval van het Romeinse imperium

Jodendom en christendom

De joden na de val van het Romeinse Rijk

Het tijdperk van de joodse woekeraar

De joden en de andere maatschappelijke klassen

De koningen en de joden

De adel en de joden

De hoge burgerij en de joden

De joden, de ambachtslieden en de boeren

De joden in West- en Oost-Europa

De joden in West-Europa na de renaissance. De stelling van Sombart

De joden in Oost-Europa tot de 19^e eeuw

De evolutie van het jodenvraagstuk tijdens de 19de eeuw

Het kapitalisme baant zich een weg: het jodenvraagstuk wordt een probleem vol tegenstellingen

De twintigste eeuw: het kapitalisme in verval en de joodse tragedie

Oost-Europa

West-Europa

Het racisme

Het joodse ras

Het zionisme

Mogelijke oplossingen voor het joodse vraagstuk

Een gedenksteen voor Abram Leon

Warschau 1918 – Auschwitz 1944

De titel is van de vertaler — De feitelijke details zijn aangepast door de vertaler

Ernest Mandel, 22 jaar oud, schreef dit voorwoord onder de schuilnaam E. Germain voor de eerste uitgave van *La conception matérialiste de la question juive*. Een verhandeling van zijn vriend en politieke medestander A. Leon (Abram Wajnsztoek) over de joodse geschiedenis die kort na diens dood werd gepubliceerd (in 1946) en geldt als een standaardwerk omtrent dit onderwerp. E. Mandel zal niet enkel de strijd van Leon verder zetten en dit binnen het kader van de IVe Internationale, ook zal hij zijn wetenschappelijke onderzoeksmethode van het historisch materialisme op een rigoureuze manier toepassen op de geschiedenis van het kapitalisme. In de bibliografie van *Le traité d'économie marxiste* vinden we dan ook alle belangrijke titels terug die reeds door Leon ter hand werden genomen.

Tussen 1870 en 1914 was er vrede in Europa en men genoot er een relatieve welvaart, in zulk een periode worden er weinig ware revolutionairen geboren. Immers, het is niet voldoende op een juiste manier de marxistische methode en het marxistische erfgoed te assimileren, ook moet de geest onttrokken worden aan de ideologie van de heersende klasse en de wil moet zich toeleveren op dit ene doel: het proletariaat dat de macht zal veroveren. Er is dus meer nodig dan enkel maar studie, enkel de belevenissen van iedere dag doen de mensen breken met de routine van een 'respectabel bestaan', zo ervaren ze onmiddellijk wat het kapitalisme in zich draagt aan spanningen, aan smart, aan vernedering en barbarij. De grote revolutionaire generatie der Russische bolsjewieken was juist gesmeed geweest in de smeltkroes van illegaliteit, gevangenschappen, ballingschap en een onverbiddelijke strijd tegen het despotisme. In het Westen zou er pas een nieuwe generatie revolutionairen ontstaan toen de mensheid verzeild geraakte midden de gloed van een tijdperk vol crisissen, oorlogen en revoluties.

Oorlogen en opstanden schommelden aan de wieg van A. Leon en het was met oorlogen en opstanden dat hij aan zijn einde zou komen. Toen hij het daglicht zag dreunden door de straten van Warschau, zijn geboortestad, de stappen van de revolutie. Twee sovjets rivaliseerden er om de macht. Aan de horizon daagde de silhouet op van de Republiek der Sovjets. De legers in aftocht sleepten hun menselijke wrakken met zich mee, hun wrok en hun dorst naar gerechtigheid. En dit tot in de volksvergaderingen. In opeenvolgende golven stroomden vanuit de duistere krochten van de mensheid mannen en vrouwen de politieke arena binnen, jong en oud, en allen waren ze arm, onderdrukt en misdeeld en allen hadden ze zwijgend geleefd, en plots ontdekten ze dat ze een stem hadden. En terwijl door de stad zelf in hun vuist de rode vaan

oprukte, wapperde op de burcht reeds het rood witte vaandel met de Poolse adelaar, gehesen door de legioensoldaten van de 'socialist' Pilsudski. Twee symbolen, twee ideologische strekkingen die streden om de suprematie over de massa's. Het zo korte en vruchtbare leven van Leon voltrok zich dan ook bijna volledig binnen het kader van dit gevecht. Polen was verscheurd en opgesplitst geweest bij iedere belangrijke wending van de geschiedenis, en het kon dan niet anders of ook de arbeidersbeweging was gehypothekerd door een militant nationalisme, die erfenis uit een armoedig verleden, zwaar om dragen.

De Poolse joden op hun beurt, telkens opnieuw het slachtoffer bij iedere politieke en sociale crisis, overgeleverd aan de pogroms, zowel onder de tsaren als tijdens de Revolutie, onder de Witten, de Russen, de Polen, de Oekraïners en onder de Litouwers moesten wel kiezen voor een wanhoopsdaad als oplossing. Ze schiepen een nieuwe nationalistische mythe, het zionisme dat het typisch denken vertolkte van een joodse kleine burgerij zonder uitweg. En toch, ook onder de jongeren verspreidde zich de reactionaire utopie, vooral dan onder de arbeidersjongeren en versmolt met hun streven naar een socialistisch ideaal, met hun wil om actief deel te nemen aan de strijd van het wereldproletariaat. De tegenstelling tussen het kleinburgerlijk karakter van het zionisme en de strenge eisen van het marxistisch internationalisme bracht sommige zionistische leiders ertoe om een nieuwe theorie te formuleren. Ze fuseerden het socialisme waarvan ze de wetenschappelijke basis niet ontkenden met hun zionistische aspiraties en schonken zo aan dat laatste een marxistische rechtvaardiging. Er werd een vreemde theorie geboren die men het 'borochovisme' is gaan noemen naar zijn auteur 'Beer Borochov' en die voor meerdere decaden de 'officiële' theorie zou worden van honderdduizenden socialistische joodse revolutionairen van over heel de wereld.

In het ouderlijk huis van Leon waren vader en moeder aanhangers van het officieel zionisme. Toen de jongen tot een zeker bewustzijn was gekomen voelde hij zich dan ook sterk aangetrokken tot de zionistische mythe als tot een religieuze roes. Meer nog, de mythe zou werkelijkheid worden; toen hij oud genoeg was om naar de lagere school te gaan besloot zijn familie naar Palestina te vertrekken. De overweldigende indruk van deze reis zal hem altijd blijven, als ware het een sprookje geweest. Hij herinnerde zich later nog hoe de zon brandde boven de daken van Constantinopel, hoe de zee beukte toen ze aanlegden op de betoverende eilanden van de Archipel en welke de eerste indruk was die hij opving van de scherpe en schrille kust van het Beloofde Land. Het sprookje duurde echter niet lang, een jaar later besloot zijn vader om naar zijn geboorteland terug te keren. De jongen, gezien de wisselende omstandigheden waarin hij vertoefde, observeerde, poogde te begrijpen, maakte zich eigen wat dit ononderbroken komen en gaan wel mocht betekenen. Zo was ook de geest op reis en vestigde zich pas later. Het duurde dan ook tot 1928, toen de familie besloot om definitief naar België te emigreren, voor Leon interesse begon te vertonen voor zijn leeftijdsgenoten, hij nam contact op met de zionistische socialistische jongerenbeweging, de 'Hajhomer Hazair' de 'Jonge Wacht'.

Uiteenlopende invloeden begonnen op hem in te werken. Op school werd het hem duidelijk hoe hoog de barrière was tussen zijn kameraden en hemzelf, hij een jood en vreemdeling. Hij moest wel begrijpen dat hij 'verschilde' van de anderen, dat hij in een moeilijke situatie verkeerde te wijten aan zichzelf, hij moest wel constateren dat hij heel de tijd als volgt werd behandeld; men betrok hem niet bij het spel zoals een andere jongen, noch in de gesprekken, zo maar, zonder opmerkingen of lichte spot. En 's avonds dan, wanneer hij naar huis terugkeerde door de straten

van de oude Brusselse stadswijken waar het krioelde van de mensen, dan stelde hij ter plekke vast welke de tegenstellingen waren eigen aan de moderne samenleving: luxueuze auto's stopten voor mooie huizen, maar om de hoek speelden er kinderen midden het afval, vuil en smerig, en altijd met lege magen. Het kon niet anders of zijn gevoelig hart moest wel getroffen worden door dit beeld van een wereld die was opgedeeld tussen arm en rijk, het kon niet anders of hij moest wel spontaan partij kiezen voor de onderdrukten, hij die zich het slachtoffer wist van een dubbel onrecht. En Abram werd een vurig militant van de revolutionaire jeugd. Wat zijn hart voelde aan verontwaardiging en revolte begon hij met zijn verstand te verklaren en te synthetiseren. Achtereenvolgens probeerde Leon, geholpen door een methodisch marxistisch leerproces een inzicht te krijgen in de wereld en een oplossing te vinden voor het sociaal probleem, hierbij vertrekkend uit de notie van de klassenstrijd. De jongerenbeweging waarvan hij lid was bleef een voorbeeld van hoe men georganiseerd te werk gaat, en ondanks de onsamenhangende ideeën was het een van de beste leerscholen in de proletarische manier van leven en principes. Zo raakten de familiebanden op de achtergrond, evenals de traditie en de erfenis van een kleinburgerlijk verleden, vol bekrompenheid, vol schrik voor de 'autoriteiten'. Het karakter bevrijdde zich samen met de geest, Leon leerde zichzelf te beheersen, zich te laten leiden door de rede, vast te houden aan een bepaalde doelstelling. De wil werd doordrongen met het ideaal. De persoonlijkheid kreeg gestalte, aaneengesmeed, alles ging in dezelfde richting, die van de strijd voor het socialisme en hij vond de meest verheven voldoening in de gedachte aan en de actie in dienst van het wereldproletariaat.

Het duurde echter niet lang of de jonge Leon was veruit de beste militant binnen de jeugdbeweging, hij overtrof al zijn leeftijdsgenoten. Hij was de intelligentste, de meest energieke, de meest tolerante en tevens het voorbeeld van een weldoordachte kalmte, vol zelfvertrouwen, wat als vanzelf het respect opriep van allen die in zijn omgeving vertoefden. Geboren leider werd zijn autoriteit niet in vraag gesteld en dit zonder dat hij zijn stem hoefde te verheffen of allerlei zaken moest toezeggen, hij hoefde ook niet te dreigen, te charmeren of opmerkelijke dingen te doen. Al vlug werd hij op een democratische manier verkozen op verschillende niveaus van de Hajhomer, kwam zo aan het hoofd te staan van de Brusselse afdeling en werd aldus lid van de nationale leiding.

Door familiale omstandigheden zag hij zich verplicht om tijdelijk zijn studies af te breken en om in zijn levensonderhoud te voorzien moest hij zich veelvuldig verplaatsen doorheen heel België. Zo kwam hij opnieuw in contact met de arbeiders, de arbeiders die nog maar eens op straat waren gekomen om hun krachten te tonen en hun rechten op te eisen. Het waren zonnige dagen tijdens die zomer van 1936 toen de koortsige toestand in de steenkoolmijnen van Charleroi voor opwinding zorgde in de mijnwerkersdorpen van de Borinage. Op alle kruispunten hielden rijkswachters een oogje in het zeil, doch ondertussen troepten de arbeiders samen om te luisteren naar hun nieuwe voorman, die onlangs op de voorgrond was getreden. Er waren jaren verstreken sinds ze nog zulk een eerlijke revolutionair hadden gehoord. Met duizenden waren ze naar Flénu gekomen, naar Jemappes, Quaregnon, Frameries en naar het grote stadion van Bouverie om er de vlammende toespraken te aanhoren van Walter Dauge, de jonge stichter van de Parti Socialiste Révolutionnaire. Leon volgde de meetings van Dauge op de voet, leerde wat het verschil was tussen trotskisme en stalinisme, ging aan de studie en twijfelde niet lang. Hij koos voor de ideeën die volgens hem de juiste weergave waren van het marxisme, de werkelijke belangen van het wereldproletariaat weerspiegelden en hij verwierp de miserabele vervalsingen

van de heerser van het Kremlin. Op hetzelfde ogenblik voltrokken zich in Moskou een hele reeks grote processen en nu besloot hij definitief positie te kiezen. Vanaf dat jaar wordt hij een overtuigd 'trotskist' en dit in tegenstelling met de wereldorganisatie van de Hajhomer die eerder met het 'stalinisme' sympathiseerde. En niet zonder succes wist hij zijn ideeën te verdedigen op de nationale vergaderingen en internationale congressen.

En toch bleef hij gehecht aan het zionisme ondanks het feit dat hij al ver gevorderd was in zijn studie van het marxisme en ondertussen had hij ook ernstig de politieke economie ter hand genomen. En alsnog wordt hij een jaar later voorzitter van de Zionistische Federatie van België. Al zijn energie, geheel zijn revolutionair elan stelt hij in dienst van deze zaak. Wanneer er een groep jonge militanten naar Palestina vertrekt, naar een 'communistische' kolonie doet hij een enthousiaste oproep om hun voorbeeld te volgen. Maar dan 'plots' begrijpt hij het niet langer, begint hij te twijfelen. Naast hem, aan zijn bureau, zitten de vertegenwoordigers van de burgerlijke en kleinburgerlijke organisaties. Voeren hij en zij dan niet dezelfde strijd, hier en nu, is hij dan niet vast van plan hen zonder genade te bestrijden, eenmaal de 'nationaliteit' en de 'mogelijkheid voor een doeltreffende strijd' zijn verworven, ginds in Palestina? [1] Als dit maar geen 'sociaal-patriotisme' is, zij het in een ietwat speciale gedaante! Leon kent zijn Lenin als geen ander. Het lange en heldere betoog uit *Tegen de stroming* verliest hij nimmer meer uit het oog. Hoe het integraal leninisme verzoenen met het zionisme? Bestaat er wel een gemeenschappelijke basis voor de joodse nationale strijd en het socialistisch internationalisme?

Op zijn beurt, twee decennia na Borochof ging Leon op zoek naar de 'marxistische verantwoording' voor zijn zionistische opvattingen, trad hij in het spoor van deze 'theoreticus' van de Hajhomer. Hij stelde alles in vraag, hij ontrafelde systematisch, stap voor stap de samenhang van deze ideeën, hij aanvaardde geen enkel axioma van deze zionistische ideologie. Daarbij baande hij zich een weg doorheen menigvuldige vooroordelen omtrent de geschiedenis van zijn volk, vooroordelen die leefden zowel bij de joden zelf als bij de niet-joden. Een geschiedenis die evenzeer opmerkelijk als uitzonderlijk leek, waarvoor zijn scherpe wetenschappelijke geest een verklaring zocht en dit aan de hand van de marxistische methode. Halverwege zijn speurwerk zond hij meerdere artikels naar het trotskistisch weekblad *La lutte ouvrière*. Enkele redacteuren van dit tijdschrift namen contact met hem op. Hij was verwonderd hoe deze eenvoudige arbeiders, zoals een Teuninck, beenhouwer van beroep, beschikten over een schat aan historische, economische en politieke kennis. Hij voelde dat de ware voorhoede daar te vinden was. Net als de reiziger die al onbewust zijn reisdoel heeft gekozen, keek hij voor een laatste maal om naar wat achter hem lag: hij wilde 'in schoonheid' breken, heel bewust, maar eerst nog zou hij aan zichzelf en aan zijn kameraden de ware reden voor de breuk uitleggen, zou hij al het mogelijke doen om aan zijn vrienden te laten zien wat hem de waarheid leek die hij kwam te ontdekken. Zijn 'Thesissen over het jodenvraagstuk' kregen vaste vorm, thesissen waarvan zijn boek *La conception matérialiste de la question juive* een uitgebreide bewerking zou worden.

Ondertussen raakte over heel het continent de joodse bevolking in paniek en angst. Ze wisten dat de oorlog nakende was en voelden dat er aan de einder een vreselijke catastrofe opdaagde, ze werden nerveus en bang. De Hajhomer riep zijn wereldcongres bijeen. Reeds hing de dreigende schaduw van Hitler boven Brussel. Gepassioneerd werd er gediscussieerd, de argumenten gingen zowel de ene als de andere richting uit. Sommige afgevaardigden spraken zich uit voor

een ‘voorwaardelijke’ steun aan het Brits imperialisme, anderen voor een ‘neutrale’ houding of nog voor de verdediging van Palestina, los van iedereen, zo een ‘fascistisch’ leger het land zou naderen. Leon nu, ondanks het gejuw en het verontwaardigd geschreeuw aan het adres van deze ‘renegaat van Israël’, verdedigde heel moedig het standpunt van het integraal ‘revolutionair defaitisme’, en dit nog voor hij definitief met het zionisme had gebroken. “Wee hen die als gevolg van hun eigen sociaal-patriotisme het chauvinisme van de arbeiders van de ‘vijandelijke landen’ zullen aanwakkeren. Het is tegen hen dat hun ‘wapen’ zich zal keren, keihard! Wee hen die hopen dat deze oorlog van het Britse imperialisme tegen zijn Duitse concurrent wat dan ook zal wijzigen aan het ellendige lot van de joden uit Oost-Europa. Zij zullen worden geslachtofferd, zij zullen het hardst getroffen worden!”

In die zin moet Leon gesproken hebben. Wat waren de centristen met verstomming geslagen. Ze waren niet in staat geweest om hun redenering tot het einde toe door te trekken, bij elk kruispunt van de geschiedenis moesten ze wel voor een gemakkelijke oplossing kiezen, compromissen voorstellen waarmee ze niks konden aanvangen, oog in oog met de gestrengheid van de geschiedenis, wat moesten hun gedachten wel vastgeroest zijn! Wat tragisch dat ondertussen de gebeurtenissen die voorspellingen hebben bevestigd!

Terwijl het onweer van de imperialistische oorlog België naderde om in mei 1940 boven het land los te barsten stelde Leon ondertussen zijn ‘Thesissen over het jodenvraagstuk’ op punt, die hij ter discussie aan zijn organisatie zou voorleggen. In zijn poging om het hoe en het waarom van de bijzondere geschiedenis van het joodse volk te vatten was hij gebotst op de theorie van Borochof, een ‘metafysisch materialisme’ zoals hij het noemde. Eerst en vooral probeerde hij dit obstakel uit de weg te ruimen. Borochof had gesteld dat aan de oorsprong van het ‘jodenvraagstuk’ het feit lag dat de joden, vooral de joodse arbeiders, geen enkele rol speelden binnen de vitale sectoren van de economie (zware industrie, metaal, steenkoolmijnen), daarentegen waren ze sterk vertegenwoordigd in die sectoren die aan de ‘rand’ lagen van het economisch leven. Terwijl de sociale samenstelling van de andere volkeren eruit zag als een piramide, met aan de basis honderduizenden mijnwerkers, metaalarbeiders, spoorwegmannen, enz. met vervolgens brede lagen kleine ambachtlieden en aan de top groothandelaars, industriëlen en bankiers, leek de sociale samenstelling van het joodse volk eerder een omgekeerde piramide. Een piramide waarbij brede lagen ambachtlieden werden gestut door een kleine groep arbeiders – en dan nog arbeiders uit de ‘niet-vitale’ sectoren van de industrie – die bovendien het enorme gewicht torsten van een indrukwekkende massa kleine handelaars.

Eenmaal in zijn analyse op dit punt gekomen had Borochof halt gehouden, hij had dit aanvaard als een ‘historisch’ gegeven. Dus om een oplossing te vinden voor dit probleem diende men eerst ‘de omgekeerde piramide om te keren’ zodat er een ‘normale’ joodse gemeenschap werd geschapen, zoals dat bij andere volkeren het geval was. Dan pas kon het joodse proletariaat serieus de revolutionaire strijd ter hand nemen: deze nieuwe gemeenschap kon enkel in Palestina tot stand komen.

Leon begreep meteen wat deze theorie bevatte aan ‘niet dialectisch’, de huidige sociale toestand van de joden mocht niet gezien worden als een ‘feit’ doch als het product van een historische evolutie. Waar kwam deze ongelijke historische evolutie van de joden vandaan? En zo was Leon begonnen, aansluitend bij het gedachtegoed van Borochof, gekoppeld aan enkele vluchtige opmerkingen van Marx die, in één trek, met zijn vertrouwd genie, het ‘mysterie’ van de joodse

gemeenschap had samengevat, aan de reconstructie van heel het joodse verleden. De verklaring van de religie van het joodse volk en waarom die was blijven voortbestaan, een heel origineel verschijnsel, diende te worden gezocht in het sociale leven van de joden. Hij nam alle documentatie die er toen bestond ter hand en werkte de theorie uit van 'volk-klasse', wonderbaarlijk in al zijn eenvoud, onmisbare sleutel om het verleden en het heden van de joden te begrijpen en dus om een oplossing te vinden voor hun ellende.

Het borochovisme had het niet enkel mis in zijn uitgangspunten, het sloeg de bal ook totaal verkeerd in de besluiten die het trok. Borochov plaatste de 'oplossing' van het joodse vraagstuk niet enkel buiten elk historisch kader maar ook nog eens buiten de dagelijkse sociale realiteit. Ook al 'wilden' enkele duizenden joodse arbeiders nog zo graag een 'samenleving als een andere' tot stand brengen, dan nog wogen ze wel heel licht tegenover de imperialistische reuzen, reuzen die in een periode van verval van imperialisme en kapitalisme, als leeuwen vechten voor elk uithoekje van de wereld, tegenover deze zeer krachtige coalitie van grote mogendheden met gelijke klassebelangen die de arena van de wereld beheersen. Borochov had niet begrepen wat de wet van de gecombineerde ontwikkeling betekende in een tijdperk verval van het imperialisme waarbij aan welke natie dan ook elke oplossing ontzegd wordt voor welk probleem dan ook onder het kapitalisme in verval. De tragische eigenaardigheden van de joodse gemeenschap mocht men niet 'geïsoleerd' zien van het geheel van een maatschappij in verrotting. Men kon bij de joden de 'omgekeerde' piramide niet omkeren, terwijl de 'normale' piramide zelf, die van de andere volkeren, aan het ineenstorten was. Enkel de proletarische wereldrevolutie was in staat om het joodse geschiedenisverhaal 'normaal' te laten verlopen. Binnen het enge kader van het kapitalisme in verval restte er geen enkele oplossing van het joodse vraagstuk.

En zo rekende Leon tevens af met zijn eigen verleden. Hij stelde niet enkel het zionistische ideaal aan de kaak als utopisch en kleinburgerlijk, hij toonde ook hoe dit ideaal, net zoals iedere ideologie 'eigen' aan de kleine burgerij veroordeeld is om een instrument te worden in de handen van het wereldimperialisme. Hij stelde het zionisme aan de kaak als een rem waar ook ter wereld op de activiteiten van de joodse arbeiders, als een rem op de emancipatie van Palestina om uit de klauwen van het Engels imperialisme te ontsnappen, een obstakel op de weg naar de volledige eenheid tussen joodse en Arabische arbeiders. Ronduit, vrij en vrank, keurde hij al zijn activiteiten uit het verleden af. Hij begreep al het determinisme, hij begreep heel goed dat het een etappe was geweest in zijn ontwikkeling. Met zijn geest doordrongen van het dialectisch denken deed Leon niks liever dan elke heldere kennis, elke staat van bewustzijn voor te stellen als het resultaat van een strijd tegen onwaarheid en vergissingen. Hij herhaalde graag: 'Om te begrijpen moet men beginnen met niet te begrijpen!' Geen enkele overtuiging is zo diep als wanneer ze de vrucht is van een lange en eerlijke innerlijke strijd. De jaren die hem nog restten zullen aangetoond hebben hoe gegrond deze vaststelling wel was. Nu hij de nationalistische etappe van zijn ontwikkeling had overstegen verwijderde Leon de laatste twijgen van het zionisme uit zijn denken en zijn internationalisme werd zo zuiver als men er maar een zelden ontmoet.

Nu hij niet langer tussen twee verschillende richtingen heen en weer werd geslingerd, niet langer in een dramatisch innerlijk debat was verwickeld kon hij met al zijn energie en kracht hem eigen, zich storten op dit enkel en enig doel: de Vierde Internationale. Leon verliet, samen

met een twintigtal kameraden de Hajhomer en vormde een studiekering vastbesloten om zijn aanhangers voor het trotskisme te winnen. Niks spreekt meer voor zich als het tijdstip waarop de 'beking' plaatsvindt. Want, toen Leon een internationale communist werd leek in België de arbeidersbeweging wel morsdood. Hendrik de Man, geëvolueerd van een verwoed antimilitarist, was vervolgens sociaal patriot geworden, theoreticus van een smakeloze 'revisie' van het marxisme, minister van de koning en kwakzalver van het kapitalisme had zopas de cyclus van zijn 'socialistisch' leven afgesloten. Hij ontbond de partij waarvan hij voorzitter was en riep zijn kameraden op om met Hitler te collaboreren, om in Europa een nieuwe orde te stichten. De communistische partij van haar kant was geïsoleerd, buiten bewustzijn geslagen door de gebeurtenissen van mei – juni en volgde de richtlijnen van Moskou. Voorzichtig en afwachtend riskeerde het zelfs om zijn Vlaams weekblad te laten verschijnen en dit hernam naast het Kyrië van het land van 'plezier en geluk' de anti Britse litanieën van Goebels. Walter Dauge, de vroegere trotskistische leider wiens intellectuele bagage te licht was gebleken voor dit lange noodweer, was gedemoraliseerd. Hij verliet zijn partij en ruilde die voor de dood. De zeldzame trotskistische kaders die nog overbleven waren verstrooid over heel het land en hadden nauwelijks nog contact met elkaar. De toestand leek dan ook enkel berusting en afwachten te rechtvaardigen. Elke andere houding leek een hopeloze revolutie zonder impact.

Het ontbrak hen in eerste instantie niet zozeer aan moed om tot daden over te gaan dan wel aan de wil om na te denken en correct inzicht te verwerven. De marxistische analyse moest doordringen tot onder de zware vloersteen van het totalitarisme dat Europa in zijn greep had en daar de nog levendige krachten ontwarren die uiteindelijk de vloersteen zouden openbreken. Leon wees heel nadrukkelijk op de redenen die er waren om hoop te koesteren, voor hem was de Europese arbeidersbeweging in haar val nu op het laagste punt beland, heropleving werd mogelijk, we mochten niet passief afwachten, we moesten de heropleving voorbereiden, de kaders politiek wapenen en zo mogelijk ook de massa's; zo konden we, zelfs in de donkerste dagen van de geschiedenis, een partij smeden die later leiding zou kunnen geven. Achter iedere reden om te wanhopen diende een reden gezocht om te hopen. Deze drijvende gedachte was voor Leon meer dan een symbool, het was de aanleiding om tot de actie over te gaan. Op ditzelfde ogenblik, op 29 augustus 1940, toen het nieuws van de moord op L.D. Trotski ons met verbijstering sloeg, schreef Leon op staande voet het eerste pamflet van de illegale trotskistische beweging in België. Hij nam contact op met meerdere plaatselijke leiders van de partij in Brussel, een eerste leiding zag het daglicht. De clandestiene trotskistische organisatie in België werd geboren op het ogenblik van de dood van haar geestelijke vader. De onverwoestbare vitaliteit van de ideeën van de Vierde Internationale, die enkel de bewuste uitdrukking zijn van de historische realiteit, zocht enkel nog de gelegenheid en de mensen om bij zulk een zwenking van de geschiedenis te worden getoetst. Zopas had ze het ene en het andere ontdekt.

Toen brak de periode aan van een niet aflatende activiteit, koppig, onvermoeibaar, met tegenover zich almaar opnieuw opduikende problemen die telkenmale onoverkomelijk leken. Het is geen gemeenplaats, maar de harde waarheid dat de persoonlijke geschiedenis van Leon vanaf dit ogenblik onverbrekkelijk verbonden werd met de trotskistische beweging van België. Voornaamste animator van de partij werd hij politiek secretaris toen het eerste uitvoerend comité werd samengesteld. Journalist met een scherpe pen, met een levendig en helder taalgebruik, voelden zijn lezers dat hij ieder probleem dat hij aansneed onder de knie had, en grondig onder de knie. De clandestiene redactie van *La voix de Lénine* stond onder zijn leiding

en in de eerste nummers verscheen van zijn hand de magistrale studie over de structuur en de toekomst van de verscheidene imperialistische mogendheden, hij schetste in grote lijnen hoe het met de oorlog zou aflopen en hoe dit in zijn werk zou gaan. Voorbeeldig organisator en opvoeder, animeerde hij de cellen, probeerde een illegaal apparaat op de been te brengen, beet zich vast, met een eindeloos geduld, om het vertrouwen te winnen van de arbeiderskringen van de partij, om op basis van dit vertrouwen een nationale leiding op te bouwen, door iedereen erkend en met zin voor verantwoordelijkheid. Tijdens de maand juli van 1941 zag ik de eerste keer de kans om hem te spreken, het was op de allereerste vergadering van het Centraal Comité van een partij die hij met niet aflatende inspanningen opnieuw had opgericht.

Hoewel hij meer dan totaal werd opgeslorpt door immense dagelijkse taken zowel organisatorisch als politiek, stopte Leon geen ogenblik met het ideologisch werk, het meest kostbare dat hij ons heeft nagelaten. Er was eerst het boek over het jodenvraagstuk dat hij geleidelijk tot een goed einde bracht. Zonder ophouden stelde hij hierbij details in vraag, gedurende weken dacht hij na over een bijzonder aspect, hij verslond de hele documentatie die hieromtrent voor handen was, maar eenmaal dat hij een mening had gevormd verdedigde hij die tot het uiterste. Op die manier kwam dit boek tot stand, een boek dat niet enkel een voorbeeld blijft voor hoe men de marxistische methode toepast op een welbepaald historisch vraagstuk, dat niet enkel het jodenvraagstuk 'uitschakelt' als problematisch vanuit het standpunt van het historisch materialisme, maar dat tevens een rijkdom aan opmerkingen en formuleringen bevat betreffende meerdere problemen uit de politieke economie. Na dit boek legde hij zich volledig toe op de uitwerking van een strikt leninistisch concept, het vraagstuk dat in die tijd alle revolutionaire militanten van de bezette gebieden in haar greep hield; het nationale vraagstuk en hoe dit in overeenstemming te brengen met de strategie van de Vierde Internationale. Moge diegene die zich heeft laten vangen aan een gemakkelijke kritiek op de politiek van de trotskisten betreffende het nationale vraagstuk dan eerst de documenten lezen en bestuderen die Leon gedurende deze periode heeft opgesteld. Moge hij zich daarbij rekenschap geven van wat de eerste bekommernis was van Leon, alsook van deze van heel de leiding van de partij: we wilden enerzijds het historisch programma behoeden voor het chauvinistisch virus en anderzijds de leninistische tactiek verdedigen tegenover de kortzichtige sektariërs. En ze zullen zien hoe belachelijk de beschuldigingen zijn als zouden wij het nationale vraagstuk hebben 'onderschat'. Wat hij nu op punt had gesteld op het gebied van de theorie probeerde hij vervolgens in praktijk te brengen. Onze militanten waren gering in aantal, en zo was het onmogelijk om aanhoudend fractioneel te ageren onder de werkweigeraars. Maar telkens er iets wezenlijks in beweging kwam, ware het ter gelegenheid van de sluiting van de Brusselse universiteit, ware het tijdens de eerste grote staking in Luik, of bij de deportatie of acties tegen de joden, telkenmale zei de partij duidelijk haar mening. En iedere keer bracht de partij haar politieke lijn in de praktijk: 'de massabeweging gericht tegen de imperialistische bezetter ondersteunen en stuwten om die om te vormen tot een revolutionaire beweging van arbeiders.' En het was terecht met fierheid dat Leon op het illegale congres van juli 1943 vaststelde dat er sinds 1941 in België geen enkele belangrijke gebeurtenis had plaatsgevonden waar de partij afwezig was gebleven.

Nu de heropbouw van de partij zo goed als voltooid was ging Leon zich bekommeren om de internationale contacten. Internationalist in hart en nieren kon hij zich moeilijk neerleggen bij de gedachte dat de Belgische organisatie geïsoleerd zou blijven, zonder banden met haar zusterorganisaties in Europa en in de wereld. De contacten met de andere secties van de Vierde

Internationale waren er niet enkel nodig omdat hij de politieke lijn van de Belgische partij wilde toetsen aan die van haar zusterpartijen, maar hij besepte ook heel goed dat in de toekomst de grote militaire schokken onvermijdelijk continentaal zouden zijn. Een politieke leiding kon niet langer functioneren op nationale schaal. Een contactname met Holland mislukte. In Frankrijk hadden we meer succes. Zo bereikten ons via Marseille en Parijs de laatste geschriften van L.D. Trotski. Vooral het kostbare manifest van de Alarmconferentie van 1940 die onze partij uitgaf onder de vorm van een gedrukte brochure. Vervolgens had in een klein Ardeens dorp de eerste conferentie plaats met vertegenwoordigers van de Belgische en Franse leiding. Leon en Hic waren er de grote animatoren. Zo legden ze de basis voor het toekomstige Europees secretariaat dat op zijn beurt, totaal clandestien, een internationale leiding in Europa zou heropbouwen.

Deze maanden in de illegaliteit, in de meest gevaarlijke omstandigheden, waar telkens tegen beter weten in, ons hart ineenkromp als er aan de deur werd gebeld of wanneer een auto vertraagde langs het voetpad, waren eveneens maanden van opperste opwinding. We wachtten, wachtten voortdurend op de uitbarsting die eindelijk de tralies zou verbrijzelen van die immense gevangenis die Europa geworden was. Wij verwachtten deze donderslag binnen de gevangenis zelf, we vertrouwden op de reserve aan revolutionaire energie die was opgehoopt gedurende die lange jaren dat het Europees proletariaat zoveel leed had doorstaan. Maar ondanks ons grote zelfvertrouwen leek die dag nog ver weg. Leon nu, of hij zelf de leiding in handen nam van het bescheiden werk naar de soldaten-arbeiders van de Wehrmacht of wanneer hij aanwezig was op de vergaderingen van de clandestiene bedrijfscomités die we zopas in de Luikse metaalindustrie hadden opgericht, telkens gaf hij aan die uiteenlopende activiteiten een betekenis die het onmiddellijke oversteeg. Hij wilde dat er werd gezaaid opdat de partij op het beslissende ogenblik zou kunnen oogsten. Hij kon toen nog niet weten dat de partij juist hemzelf zou moeten missen tijdens de beslissende dagen van de 'Bevrijding'. Dat juist door het ontbreken van een bekwame leiding de partij er niet zou in slagen om te profiteren van de ongeziene mogelijkheden die zich toen voordeden.

En toen kwam de val van Mussolini. We voelden dat de orkaan van de revolutie in aantocht was. Onze activiteiten werden opgedreven, werden koortsiger. Elk van ons gaf zich volledig, we voelden immers dat het beslissende ogenblik nakend was. We ondernamen een reeks clandestiene reizen naar Frankrijk waar Leon actief deelnam aan de werkzaamheden van de Europese Conferentie van de Vierde Internationale van februari 1944. Toen besloten we dat het niet langer volstond om onszelf 'voor te bereiden', we moesten actief tussenkomen in de arbeidersstrijd die overal losbarstte. In de streek van Charleroi lag de trotskistische organisatie aan de basis van een illegale beweging die bestond uit afgevaardigden uit de steenkoolmijnen. Ze waren al vlug in een vijftiental bekkens ingeplant en in volle illegaliteit begonnen de ideeën van de partij vaste voet te krijgen binnen de massa's. Leon begreep ten volle het belang van deze beweging en wilde de zaak op de voet volgen. Hij besloot in Charleroi te gaan wonen zodat hij dagelijks in contact stond met de revolutionaire arbeiders uit de streek. Het nieuws van de landing (in Normandië) en de vrees dat de verbindingen tussen de verschillende streken van het land zouden verbroken worden versnelden de voorbereidselen voor zijn overplaatsing. Hij leefde al drie jaar in de clandestiniteit en ging zich nu samen met zijn vriendin in Charleroi vestigen. De eerste avond al na zijn aankomst viel de Duitse feldgendarmerie het huis binnen waar hij vertoefde. Hij werd aangehouden en naar de gevangenis afgevoerd.

Nu volgen er lange dagen van geestelijke en fysieke marteling. De Gestapo probeert met alle middelen hem te doen spreken. De zorg voor de partij knaagt aan hem, een partij die gedurende de laatste twee jaren vijf van haar belangrijkste leiders had verloren. Hij won echter het vertrouwen van een van de soldaten die instond voor de bewaking. Het contact met de partij was hersteld. Hij stuurde brieven waaruit afdoende blijkt hoe in de moeilijke uren van zijn leven al zijn gedachten naar de organisatie gingen, naar wat te doen stond, nu en in de toekomst. Hij had graag het werk aan de zijde van zijn kameraden verder gezet. Het lot heeft er anders over beslist. Zijn snelle transport doorkruiste alle voorbereidselen die de partij had getroffen om hem te laten ontsnappen en gooide hem in deze hel waar 5 miljoen menselijke wezens zouden omkomen: Auschwitz.

Leon was dat soort mens dat het minst bestand leek tegen het regime van de nazikampen. Voor alles straalde hij een verheven notie van menselijke waardigheid uit die het contact niet kon dulden met de wreedheid en degradatie die het normaal menselijk gedrag waren geworden in de kampen. De adel van zijn karakter moest stuk lopen op deze meedogenloze bestialiteit van een wanhopig egoïsme. Ook werd zijn lichaam gebroken door fysieke inspanningen, hij die dit soort werk niet gewoon was, en dan werd hij verraderlijk ziek. Na enkele weken hard labeur in een commando ingedeeld bij de aanleg van wegen, werd hij, ziek zijnde, naar het lazaret gestuurd. Daar trof hij de 'combines', moest hij de rug plooiën voor de sadistische meester, moest hij sjacheren, stelen om te overleven. Hij wist zeker dat zijn einde naderde. Dan passeerde de laatste 'medische' inspectie. Men selecteerde de zieken voor de gaskamer. Leon was onder de geselecteerden. Moedig vertrok hij.

Het is moeilijk, zo niet onmogelijk, dit revolutionaire genie, dat slechts 26 jaar heeft geleefd, naar waarde te schatten. Ondanks zijn nooit aflatende arbeid zijn de werken die hij ons heeft nagelaten weinig talrijk. Hij schreef niet veel, hij verkoos grondig na te denken voor hij zijn ideeën op papier zette. Nochtans, wat hij ons liet, zijn boek en een dun bundeltje artikels, zou moeten volstaan om hem te zien, samen met Marcel Hic, als een heel uitzonderlijk talent, als het meest beloftevol iemand dat de Vierde Internationale op het continent in haar rangen telde. Door zijn karakter, door zijn rijp politiek inzicht, was hij voorbestemd om onze beweging te leiden van het ene gevecht naar de andere strijd tot aan de overwinning. De leegte die hij achterliet zal nog niet zo vlug door een figuur van zijn formaat worden opgevuld.

Voor allen die hem hebben gekend blijft A. Leon een voorbeeld om na te volgen en een voortdurende bron van inspiratie. Zij die nu zijn boek zullen lezen gaan zijn heldere en accurate manier van redeneren bewonderen en zullen versteld staan hoe ontwikkeld zijn geest wel was en dit op een leeftijd van 24 jaar. Zij die zijn levensloop leren kennen gaan zich misschien afvragen waarom een man met zulke uitzonderlijke kwaliteiten zijn lot heeft verbonden aan dat van een kleine revolutionaire organisatie, ze zullen zijn oprechtheid prijzen evenals zijn totale ideologische eerlijkheid waarmee hij in complete overeenstemming leefde met zijn opvattingen, maar ze zullen zich afvragen waarom een Marcel Hic, een Wendelin, een A. Leon, die behoorden tot de meest begunstigden onder de Europese 'intellectuelen' kozen om te strijden aan de zijde van een beweging die van hen offers vereiste, een lange en ondankbare karwei, meestal pijnlijk geïsoleerd van dit proletariaat aan wie ze alles wilden geven. En waar ze aan deze jonge revolutionairen naast hun intellectuele ook uitzonderlijke morele kwaliteiten zullen toekennen dan gaan ze toch moeten erkennen dat een beweging die enkel en alleen door de kracht van haar

ideeën en haar zuiver ideaal zulke mensen kan aantrekken, en deze rationele dialectici kan brengen tot op mysterieuze hoogten van zelfverloochening en toewijding, dat een dergelijke beweging niet kan sterven, want in haar leeft wat het meest nobele is aan de mens.

[1] De 'Hajhomer Hatzair' verdedigde de opvatting dat de joodse arbeiders en revolutionaire socialistten enkel in Palestina efficiënt strijd konden leveren voor de proletarische revolutie.

Voor een wetenschappelijke studie van de joodse geschiedenis

Het wetenschappelijk onderzoek naar de geschiedenis van de joden staat nog in zijn kinderschoenen. Het is niet veel verder gevorderd dan de idealistische voorstelling van de feiten, waarbij het zijn wordt herleid tot de gedachte en de dingen tot de geest. Waar de universele geschiedenis van de mensheid wordt ingepalmd door het concept van het historisch materialisme, waar de ernstige historici zonder schroom het spoor van Marx volgen, daar blijft de geschiedenis van het jodendom het favoriete terrein van de 'onderzoekers van God', van elk soort en slag. Het is een van de weinige historische domeinen waar de idealistische vooroordelen in zulke grote mate zijn blijven bestaan.

Hoeveel inkt is er niet gevloeid om het 'fameuze' joodse mirakel op te hemelen! "Vreemd spektakel, deze mensen, die om het heilige erfgoed van hun geloof in stand te houden, vervolging en martelaarschap trotseren", zei Bédarride.**[2]**

Dat het jodendom zo goed intact is gebleven, wordt door alle historici verklaard als het gevolg van de trouw waaraan de joden blijf hadden gegeven, door de eeuwen heen, aan hun religie en hun nationaal gevoel. De meningsverschillen duiken pas op wanneer de historici willen omschrijven welk 'doel' de joden voor ogen hadden toen ze zich wilden handhaven, en waarom ze aan de assimilatie hebben weerstaan. Sommigen hebben het over een 'heilig in bewaring geven van hun geloof', anderen zoals Dubnov verdedigen de theorie van een 'gehecht zijn aan het nationaal principe'.

"We moeten de redenen van het historisch verschijnsel, waarom het joodse volk zijn eigenheid heeft kunnen bewaren, zoeken in de spirituele nationale kracht, in de ethische basis en in het monotheïstisch principe", stelt de *Allgemeine Enzyklopedie*, die er zo in slaagt de uiteenlopende standpunten van de idealistische historici met elkaar te verzoenen.**[3]**

Als het dan nog enigszins mogelijk is om uiteenlopende idealistische theorieën op één lijn te krijgen, dan lijkt het bijna onmogelijk om diezelfde theorieën te verzoenen met de meest elementaire regels van de historische wetenschappen. Deze moeten zonder dralen de centrale fout van alle idealistische scholen verwerpen, scholen die de kardinale vraag in de geschiedenis van het jodendom, te weten waarom het judaïsme heeft kunnen overleven als een vrije keuze voorstellen. Enkel een studie van de economische rol die de joden speelden kan de redenen ophelderen voor het 'joodse mirakel'.

En dit is zeker niet enkel van academisch belang. Zonder een doorgedreven studie van de geschiedenis van de joden, is het niet mogelijk meer inzicht te krijgen in het joodse vraagstuk zoals het zich heden ten dage stelt. De situatie van de joden in de 20ste eeuw is sterk verbonden met hun historisch verleden.

Iedere gegeven sociale toestand is een stadium in de sociale evolutie. Het zijn is niets anders dan

het moment van het worden. Om het joodse vraagstuk in zijn huidige fase te analyseren is het onontbeerlijk om de historische wortels te kennen.

Zowel in de geschiedenis van het jodendom als in de geschiedenis van de mensheid in het algemeen, toont de geniale gedachte van Marx de te volgen weg. “Laten we het geheim van de jood niet zoeken in zijn religie, maar laten we het geheim van de religie zoeken in de werkelijke jood.” Marx zet aldus de religie van de joden op de plaats waar die hoort. We mogen niet vertrekken vanuit de godsdienst om hun geschiedenis te verklaren: integendeel, dat de godsdienst van de joden en het joods nationale gevoel zijn blijven bestaan, kan enkel verklaard worden door de ‘werkelijke jood’, te zeggen door hem te zien in zijn economische en sociale context. Dat de joden hun eigenheid hebben bewaard heeft niks van een mirakel. “Het jodendom heeft zich, niet in weerwil van de geschiedenis, maar door de geschiedenis gehandhaafd.”**[4]**

Het is precies door de studie van de historische functie van de joden dat men het ‘geheim’ van hun standhouden in de geschiedenis kan verklaren. De conflicten tussen het judaïsme en de christelijke samenleving lijken religieus, maar zijn in feite sociale conflicten. “De tegenstelling van de staat tot een bepaalde godsdienst, bijvoorbeeld tot het jodendom, wordt door ons vermenselijkt, door er de tegenstelling van te maken tussen de staat en bepaalde wereldlijke elementen.”**[5]**

Volgens de belangrijkste en meest gevolgde idealistische school ziet de geschiedenis van de joden er in het algemeen (op enkele nuances na) uit als volgt: tot aan de verwoesting van Jeruzalem, eventueel tot aan de opstand van Bar Kocheba, verschilde de joodse natie in niets van de andere naties die op een normale manier tot stand waren gekomen, zoals de Romeinen en de Grieken. Door de oorlogen tussen Romeinen en joden werd de joodse natie verstrooid over de vier uithoeken van de wereld. In de diaspora boden de joden resoluut weerstand aan iedere vorm van nationale of religieuze assimilatie. Nergens vond het christendom op zijn weg zulk een verbeterd verzet, en ondanks alle inspanningen konden de christenen hen niet bekeren. Met de val van het Romeinse Rijk verscherpte het isolement van het jodendom, dat, na de complete triomf van de christenen in het westen als enig afwijkende element overbleef. Ten tijde van de inval van de barbaren vormden ze in de diaspora nergens een homogene groep, integendeel, het waren landbouwers, nijveraars en handelaars. De voortdurende godsdienstvervolgingen verplichtten hen om zich meer en meer op handel en woeker toe te leggen. De kruistochten op hun beurt, een uitbarsting van religieus fanatisme, accentueerden nog eens deze evolutie. De jood wordt een woekeraar en raakt uiteindelijk in het getto ingekwartierd. Heel zeker, de haat tegen de jood heeft ook zijn wortels in de economische rol die hij speelde. Maar volgens deze historici [speelt] is dit slechts bijkomstig. De toestand van het jodendom blijft zo tot aan de Franse Revolutie. Toen werd de barrière gesloopt die door de religieuze onderdrukking was opgetrokken.

Meerdere belangrijke feiten tonen hoe fout dit schema is:

1. De joodse diaspora dateert geenszins van na de val van Jeruzalem. Vele eeuwen eerder leefde de grote meerderheid van de joden verstrooid over de vier windstreken. “Het is zeker dat een hele tijd voor de val van Jeruzalem drie vierden van de joden niet langer in Palestina woonde.”**[6]**

Voor de grote massa, verspreid over het Griekse Rijk, later over het Romeinse Rijk, was het joodse koninkrijk in Palestina van bijkomend belang. Hun band met het 'moederland' zag je enkel bij bedevaarten naar Jeruzalem, dat dezelfde rol speelde als Mekka heden ten dage bij de moslims. Even voor de val van Jeruzalem zei koning Agrippa: "Er is in de wereld geen enkel volk dat niet een stukje van ons volk in zich draagt." [7]

De diaspora was dus geenszins een toevallig gevolg van geweld: de echte reden voor de joodse emigratie dient eerder gezocht in de geografische ligging van Palestina. [8] "De joden van Palestina bewoonden een bergachtig land dat op een bepaald ogenblik zijn inwoners niet langer een menswaardig bestaan kon verzekeren, ten minste een bestaan dat even goed was als dat van hun burenen. Zulk een volk moet kiezen tussen plundertochten of emigreren. De Schotten bijvoorbeeld kozen beurtelings voor beide. De joden, na talrijke oorlogen met hun burenen, sloegen de tweede weg in... Volkeren in dergelijke omstandigheden gaan niet naar de vreemde om er landbouwer te worden. Ze trekken ernaar toe als huurlingen, zoals de Arcaden in de oudheid, de Zwitsers in de middeleeuwen, de Albanezen in onze tijd, of om er handel te drijven, zoals de joden, de Schotten en de Armeniërs. Zo zien we dat in een identieke leefwereld, volkeren die verschillen in ras, dezelfde eigenschappen ontwikkelen." [9]

2. In de diaspora is de overgrote meerderheid van de joden handelaar geworden. Immers, Palestina zelf vormde sinds heugelijke tijden een passage voor handelsroutes, een brug tussen de valei van de Eufraat en de Nijl. "Syrië was de grote doorgang waarlangs de veroveraars optrokken... Het was ook de weg die de goederen volgden en waarlangs de ideeën circuleerden. Men begrijpt dan goed dat in deze streken zich een talrijke bevolking had gevestigd met grote steden die door hun ligging zelf voorbestemd waren voor de handel." [10]

De geografische ligging van Palestina verklaart ook waarom de joden emigreerden en evenzo waarom het handelaars werden. Bovendien was het vaak zo dat wanneer er een jonge natie ontstond, de kooplieden die er woonden vreemdelingen waren.

"Het is eigen aan elke gesloten gemeenschap zonder afzet dat elke geleding produceert wat het verteert en alles verteert wat het produceert. Niets zet hen ertoe aan om bij derden goederen of diensten te kopen. Daar men in zulk een economisch stelsel produceert wat men aan huize verbruikt zijn bij alle volkeren de eerste kooplieden vreemdelingen." [11]

Philo heeft een aantal steden opgesomd waar de joden zich als handelaars hadden gevestigd. Hij zei dat 'de steden waar ze woonden niet te tellen waren, in Europa, Azië, in Libië, op het continent en op de eilanden, aan de kusten en in het binnenland'. Ze hadden zich eveneens op het Helleense vasteland gevestigd, en verder naar het westen om er handel te drijven. [12] "Terzelfder tijd als de Syriërs vinden we in alle steden ook joden, soms versnipperd maar vaker gegroepeerd. Het zijn zeelui, makelaars, bankiers, wiens invloed op het economisch leven van die tijd even belangrijk is geweest als de oosterse invloed die zich in dezelfde tijd openbaarde op het gebied van de kunsten en de godsdienst." [13]

De joden hadden het aan hun sociale positie te danken dat de Romeinse keizers hen een hoge graad aan autonomie hebben verleend. Enkel aan de joden stond men toe om een staat in de staat uit te bouwen. En daar waar de andere vreemdelingen onderworpen waren aan het administratieve bestuur van de standen, konden de joden tot op een zekere hoogte zichzelf besturen... "Caesar steunde de belangen van de joden van Rome en Alexandrië door hen specifieke privileges toe te kennen en in het bijzonder beschermde hij hun cultuur tegen de Griekse en Romeinse priesters." [14]

3. De jodenhaat bestond al een hele tijd voor het christendom aan zijn opmars begon. Seneca zag in de joden een crimineel volk. Juvenalis dacht dat ze er enkel en alleen waren om andere volkeren de duivel aan te doen. Quintilianus zegt dat ze een vloek waren voor andere volkeren.

De wortels van het antisemitisme in de oudheid zijn dezelfde als die van het antisemitisme in de middeleeuwen. Een samenleving die volledig gebaseerd is op de productie van goederen voor onmiddellijk verbruik staat vijandig tegenover al wie handel drijft. "De afkeer tijdens de middeleeuwen voor handelaars is niet enkel christelijk, of pseudo-christelijk van inspiratie, het heeft ook heidense wortels, is heel sterk in het heidendom verankerd. Het

vindt zijn oorsprong in een klasse ideologie waarbinnen de heersende klasse van de Romeinse samenleving – zowel in de gentes senatoriales als de curiales uit de provincie – door haar sterke boerentraditie, elk ander soort economie die niet op de landbouw geschoeid is, uitsluit.”[15]

Hoewel reeds tijdens de Romeinse tijd het antisemitisme een hoge vlucht kende, bleef de situatie van de joden, zoals we eerder hebben gezien, heel benijdenswaardig. De afkeer van hen die van hun grond moesten leven, sloot niet uit dat ze zelf van de joden afhankelijk waren. De landheer haatte en minachtte de handelaar, maar hij kon niet zonder hem.[16]

De triomf van het christendom heeft daarin weinig verandering gebracht. Dit christendom was bij zijn ontstaan de religie van slaven en onderworpenen. Het onderging echter al snel een metamorfose, het werd de religie van de heersende klasse, van de landheer. En Constantijn de Grote legde de basis voor de horigheid. De triomftocht doorheen Europa van deze religie ging hand in hand met de opkomst van de feodale economie. De religieuze orden stonden aan de spits van de vooruitgang van deze beschaving toen de landbouw meer en meer was gebaseerd op lijfeigenschap. Het mag ons dus niet verwonderen dat: “geboren uit het judaïsme, in het begin uitsluitend bestaande uit joden, had het christendom gedurende de eerste vier eeuwen, nergens zoveel problemen om aanhangers te winnen voor haar doctrine als onder de joden.”[17]

Immers, tijdens de eerste tien eeuwen van onze tijdrekening stond in het christendom centraal dat, voor alles wat economie aanging, “een handelaar moeilijk naar de gunst van God kon dingen” en dat “handel drijven dan ook voor een groot deel niks anders was dan mensen bedriegen.”[18]

Het leven dat de joden leidden leek St-Ambrosius die in de 4e eeuw leefde dan ook één groot raadsel. Hij verachtte hun rijkdom en was er rotsvast van overtuigd dat ze met de doodzonde zouden worden gestraft.

Het was dan ook niet meer dan normaal dat de joden het katholicisme vijandig gezind waren, ze wilden hoe dan ook hun religie behouden, een religie die zo goed paste bij hun sociale belangen. Niet door de trouw aan hun geloof hebben de joden zich als sociale groep kunnen handhaven; maar juist omgekeerd, daar ze zich hebben kunnen handhaven als afzonderlijke sociale groep bleven ze gehecht aan hun geloof.

Let wel, net zoals men in de oudheid de joden reeds vijandig gezind was, ging het christelijke antisemitisme, tijdens de eerste eeuwen van de christelijke tijdrekening nooit zo ver dat het uitroeien van de joden voorop werd gesteld. En dat in een tijd dat het staatschristendom zonder mededogen het paganisme en de ketters vervolgde. De joodse religie werd gewoon geduld. Hun situatie werd almaar beter, zowel in de tijd toen het Romeinse Rijk in verval was, als na de complete triomf van het christendom, en dit tot in de 12^e eeuw. Hoe scherper het economische verval, des te groter was de economische rol van de joden. Tijdens de 10^e eeuw waren ze de enige band tussen Europa en Azië.

4. Pas in de 12^e eeuw, toen er in West-Europa met de opkomst van de steden een periode van economische groei aanbrak en er zich een klasse van inlandse kooplieden en nijveraars vormde werd de situatie van de joden duidelijk minder goed. Dit had als gevolg dat ze in het Westen bijna helemaal verdwenen en bij de vervolgingen werd er steeds meer geweld gebruikt. In Oost-Europa daarentegen, weinig ontwikkeld als het was, kenden ze een bloeiend bestaan, en dit tot een tamelijk recent verleden.

Na deze enkele voorafgaande beschouwingen zien we hoezeer de algemeen geldende opvattingen over de joodse geschiedenis wel heel erg fout is. “*In de geschiedenis vormen de joden in de eerste plaats een sociale groep met een welbepaalde economische functie. Ze vormen een klasse, of beter een volk-klasse.*”[19]

De notie klasse is helemaal niet in tegenspraak met de notie volk. De joden hebben zich als sociale klasse gehandhaafd en zo hebben ze ook hun religieuze, etnische en linguïstische kenmerken kunnen behouden.[20]

Dat een klasse en een volk (of ras) soms identiek zijn, is niet uitzonderlijk in de prekapitalistische gemeenschappen. De sociale klassen dragen in zich dikwijls een of meerdere nationale of raciale eigenschappen. “De hogere en de lagere klassen... zijn in meerdere landen enkel de volkeren die in een vroegere periode de veroveraars waren of de overwonnenen. Het ras van de invallers is een niet-werkende adel geworden. Het ras dat overweldigd werd leefde niet van de wapens, maar van de arbeid.” [21] Kautsky zei evenzo: “Verschillende klassen kunnen een specifiek rassenkarakter verwerven. Welnu, wanneer verschillende rassen op eenzelfde plaats samenwonen en elk heeft zich gespecialiseerd in een bepaalde bezigheid, dan kan dat als resultaat hebben dat elk van hen in de schoot van dezelfde maatschappij een verschillende sociale positie verwerft. *Het kan gebeuren dat het ras een klasse wordt.*” [22]

Ongetwijfeld is er altijd al een verstrengeling geweest van raciale of nationale elementen en de elementen met een klassenkarakter. De sociale positie die de joden bekleedden heeft zodoende een diepe invloed gehad, is alles bepalend geweest voor hoe ze er als natie zouden uitzien.

Hoewel er geen tegenspraak te vinden is in deze notie volk-klasse, is het nog gemakkelijker om de band te zien die er bestaat tussen een bepaalde religie en een klasse. Telkens een klasse een zekere graad van rijpheid en bewustzijn heeft bereikt trekt die klasse in haar verzet tegenover de dominante massa een religieus kleed aan. De ketters van de Albi, de lollards, de manicheeërs, de katharen en talloze sekten die welig tierden in de middeleeuwse steden, zijn de eerste verwijzingen naar een groeiend verzet van de burgerij en het volk tegen de feodale orde. Nergens zijn deze ketterijen een dominerende religie geworden, omdat de middeleeuwse burgerij nog relatief zwak was. De ketterijen werden brutaal in bloed gesmoord. Het is pas tijdens de 17^e eeuw dat de burgerij, die steeds machtiger werd, erin geslaagd is om het lutheranisme en vooral het calvinisme te laten triomferen, evenals de Engelse surrogaten.

Waar het katholicisme de belangen van de grondadel en het feodale stelsel vertolkte, is het calvinisme (of puritanisme) de spreekbuis van de belangen van de burgerij en het kapitalisme. Het judaïsme weerspiegelt de belangen van de prekapitalistische klasse van kooplieden. [23]

Het joodse ‘kapitalisme’ onderscheidt zich van het eigenlijke kapitalisme in de eerste plaats door het feit dat het geen drager is van een nieuwe productiewijze, dit in tegenstelling tot het echte kapitalisme. “Het handelskapitalisme bestond op zich en stond duidelijk los van de geledingen die produceerden, waarvoor het tussenpersoon speelde.” “De handelsvolkeren uit de oudheid verbleven net als de goden van Epicurus in de buik van de aarde of eerder *als de joden in de poriën van de Poolse samenleving*. De woeker en de handel teren op een welbepaalde productiewijze die ze niet in het leven hebben geroepen en waaraan ze vreemd zijn.” [24]

Het geldt dat de joden accumuleerden sproot niet voort uit een speciale manier van produceren, uit de kapitalistische productiewijze. De meerwaarde (of het meerproduct) kwam van de feodale bedrijvigheid en de heren zagen zich verplicht een deel van deze meerwaarde aan de joden af te staan. Vandaar het antagonisme tussen de joden en de feodale samenleving, maar vandaar ook de onverwoestbare band tussen beiden.

Net zoals voor de heer was ook voor de jood het feodale systeem een ware vetpot. Waar de jood de heer nodig had, had de heer de jood nodig. Precies door die sociale positie zijn de joden nooit kunnen opklimmen tot een dominerende klasse. In het feodale stelsel kon een klasse van

handelaars enkel een ondergeschikte rol spelen. Het judaïsme kon niet meer zijn dan een min of meer getolereerde cultus. **[25]**

We hebben eerder gezien dat in de oudheid de joden hun eigen rechtspraak hadden. Dat was ook zo in de middeleeuwen. “In de plastische maatschappij van de middeleeuwen had iedere klasse haar eigen rechtspraak, net zoals ze leefde volgens haar eigen gebruiken. Naast de juridische structuur van de Staat had de Kerk het officialaat, de adel haar feodale hoven, de boeren hun hoven verbonden aan het domein, de dominales. De burgerij nu verwierf een college van wethouders.” **[26]**

De joden hadden hun eigen specifieke organisatie: de Kehila. Ieder joods agglomeraat was georganiseerd op basis van een gemeente (kehille) met een heel eigen sociaal leven en met specifieke juridische instellingen. Het was in Polen dat deze instellingen het best waren uitgebouwd, het verst gevorderd waren. Volgens een verordening van koning Sigismund Augustus uit 1551 hadden ze het recht om hun rechters en rabbijnen te kiezen. Die moesten optreden in alle joodse aangelegenheden. Enkel bij processen tussen joden en niet-joden kwam de voyvodine tussenbeide. In iedere gemeente koos de bevolking vrijelijk een gemeenteraad. De bevoegdheid van die raad, Kahal genaamd, was heel uitgebreid. Die moest voor de staat belastingen innen, de verdeling organiseren tussen algemene en speciale belastingen, de lagere en hogere scholen besturen (Ieshiboth). De raad regelde alle problemen betreffende handel, ambachten, liefdadigheid, en boog zich over de conflicten tussen de leden en de gemeenschap. De bevoegdheid van de Kahal reikte tot bij de joodse inwoners van alle dorpen uit de omgeving.

Gaandeweg namen de verschillende raden van de joodse gemeenschap de gewoonte aan om op geregelde tijdstippen per regio samen te komen. Ze beraadslaagden dan over de administratieve, juridische en religieuze problemen. Deze vergaderingen leken wel kleine parlementen.

Ter gelegenheid van de grote jaarbeurs van Lublin kwam een soort algemeen parlement bijeen, waar vertegenwoordigers aan deelnamen van Groot-Polen, Klein-Polen, Podolië en Wolynië. Dit parlement noemde zich ‘Vaad Arba Aratzoth’, het ‘Vierlandenconclaaf’.

De traditionele joodse historici hebben in deze instelling een vorm gezien van nationale autonomie. “In het vroegere Polen, zegt Doubnov, vormden de joden een natie, met een eigen autonomie, administratie, tribunalen, en een zekere juridische onafhankelijkheid.” **[27]**

Reeds op het einde van de 16^e eeuw spreken van nationale autonomie, lijkt toch wel een grof anachronisme. Die periode kende helemaal geen nationaliteiten. Enkel sociale groepen hadden in het feodale stelsel een eigen rechtspraak. De autonomie van de joden moeten we verklaren door hun specifieke sociale en economische situatie en niet door wat we noemen het ‘nationale’.

[28]

Ook de evolutie van de joodse taal geeft een goed beeld van hun wel eigen situatie.

Het Hebreeuws ging als levende taal al heel vroeg verloren. Zowat overal namen ze de taal over van de volkeren die hen omringden. Maar die overname gebeurde meestal onder de vorm van een nieuw dialect met daarin nog enkele Hebreeuwse uitdrukkingen. Tijdens de verschillende perioden in de geschiedenis bestonden er Judeo-Arabische, Judeo-Persische, Judeo-

Provençaalse, Judeo-Portugese, Judeo-Spaanse... dialecten, om nog niet te spreken over het Judeo-Duits, het huidige Jiddisch. Dit dialect draagt in zich de twee tegenstellingen die het jodendom kenmerken: een aspect dat leidt tot integratie, en een ander aspect dat leidt tot isolement, het gevolg van de sociale en economische situatie van het judaïsme. **[29]**

Enkel wanneer de joden niet langer een specifieke sociale groep vormden werden ze volledig door de omgeving opgeslorpt. “Assimilatie is geen nieuw verschijnsel in de geschiedenis van de joden”, zegt de zionistische socioloog Ruppin. **[30]**

In feite, zoals hun geschiedenis, de geschiedenis is van het behoud van het judaïsme, zo is het tevens de geschiedenis van brede lagen van de joodse bevolking die zich hebben geassimileerd. “In het noorden van Afrika, nog voor de islam, werkten er vele joden in de landbouw, en de meerderheid werd opgeslorpt door de lokale bevolking.” **[31]**

Die assimilatie kunnen we verklaren door het feit dat deze joden hadden opgehouden een aparte klasse te vormen en landbouwers waren geworden. “Als de joden zich op de landbouw hadden toegelegd waren ze over heel het land verspreid geraakt, wat zou hebben betekend dat ze in enkele generaties tijd volledig zouden zijn vermengd met de plaatselijke bevolking, ondanks de verschillen in religie. Maar ze hadden zich in de steden op de handel toegelegd en waren in de steden geconcentreerd, zodoende vormden ze een afgescheiden gemeenschap, ze gingen enkel en alleen met elkaar om en trouwden onder elkaar.” **[32]**

We hebben ook nog de massale bekering van de joodse grootgrondbezitters in het Duitsland van de 4^e eeuw, van de joodse krijgers in Arabië, de assimilatie van de joden in Zuid-Amerika, Suriname, enz. **[33]** De wet van de assimilatie kunnen we als volgt formuleren: daar waar de joden niet langer een aparte sociale klasse vormden, verloren ze al vlug hun etnische, religieuze of linguïstische kenmerken, ze werden geassimileerd. **[34]**

De geschiedenis van de Europese joden indelen in precies afgebakende periodes is heel moeilijk, daarom verschilden de economische, sociale en politieke omstandigheden te zeer van land tot land. Daar waar Polen en Oekraïne op het einde van de 18^e eeuw nog volop in de feodaliteit verkeerden, kende Europa in diezelfde periode een snelle opkomst van het kapitalisme. De situatie van de joden in Polen leek eerder op die van de Franse joden uit de periode van de Karolingers, dan op de situatie van hun soortgenoten uit Parijs of Bordeaux. “Een Portugese jood uit Bordeaux en een Duitse jood uit Metz zijn absoluut verschillende wezens”, schreef een Franse jood aan Voltaire. De rijke joodse burgers uit Frankrijk of Holland hadden bijna niets gemeen met de Poolse joden, een volk dat in de feodaliteit thuishoorde.

Ondanks de aanzienlijke verschillen tussen de voorwaarden en het ritme waaraan de economie zich ontwikkelde in de landen van Europa waar de joden woonden, kunnen we toch proberen aan de hand van een goed uitgekiemde studie de belangrijkste stadia onderscheiden in de geschiedenis van het jodendom.

De prekapitalistische periode

Dit is de periode van de grote welvaart. In een feodale samenleving krijgt het ‘handels’ kapitaal

en de woeker alle kansen op expansie. De joden worden beschermd door koningen en prinsen, en hun relaties met de andere sociale groepen zijn over het algemeen uitstekend.

In West-Europa duurt dit tot de 11^e eeuw. De Karolingische tijd is de bloeiperiode van de feodaliteit en de joden kennen een grote voorspoed.

In Oost-Europa blijft het feodale stelsel overheersen en dit tot op het einde van de 18^e eeuw. Hier komt nu het zwaartepunt te liggen van de joodse bezigheid.

De periode van het middeleeuwse kapitalisme

Vanaf de 11^e eeuw kent West-Europa een periode van intense economische groei. In een eerste fase ontstaat er een nijverheid die gebaseerd is op corporaties en een autochtone handelsburgerij ziet het daglicht. Dan dringt de handel de landbouwdomeinen binnen en bepaalt aldus het verloop van de tweede fase.

De steden groeien en zo ook de klasse van inlandse kooplieden die de joden volledig uit de handel zullen verdrijven. De joden worden woekeraars, met als voornaamste klanten de adel en de koningen. Doch nu ook in de landbouw de handel haar intrede had gedaan worden ook hier hun positie ondergraven.

Er komt relatief veel geld in omloop en nu kan ook de adel het juk van de woekeraar van zich afschudden. De joden worden verjaagd, uit het ene land na het andere. Wie blijft wordt geassimileerd en gaat op in de autochtone burgerij.

In sommige steden, vooral in Duitsland en Italië, worden de joden vooral kredietverschaffers van het gewone volk, van boeren en ambachtlieden. Kleine sjacheraars die het volk stropen en zo nu en dan het slachtoffer worden van een bloedig oproer.

De periode van het middeleeuwse kapitalisme is in een tijd van de ergste jodenvervolgingen. Het joods 'kapitaal' botst met alle sociale groepen van de samenleving.

Maar de ongelijke economische ontwikkeling in de verschillende landen van West-Europa heeft zijn invloed op de aard van het antisemitisme.

In het ene land neemt de adel de leiding in de strijd tegen de joden, in andere landen de hoge burgerij, en in Duitsland zien we hoe het gewone volk de beweging op gang brengt.

Het middeleeuwse kapitalisme vinden we niet, of nauwelijks, terug in Oost-Europa. Hier loopt er geen grens tussen het handelskapitaal en het woekerkapitaal. In tegenstelling tot West-Europa waar jood synoniem is geworden met woekeraar, zijn de joden hier vooral kooplieden en tussenpersonen. Terwijl ze uit de landen van West-Europa geleidelijk aan werden verdreven, verstevigden ze hun positie in Oost-Europa. Pas in de 19^e eeuw zal het kapitalisme in volle opmars (niet langer het kapitalisme gebaseerd op corporaties, maar het moderne kapitalisme) de welstand van de Russische en Poolse joden aan het wankelen brengen. "De ellende van de joden in Rusland dateert slechts van toen de slavernij werd afgeschaft en het feodale stelsel werd

opgeheven. Zolang beide nog bestonden zagen ze uitgebreid de kans om in hun bestaan te voorzien, het waren kooplieden en kleine handelaars.”[35]

De periode van de manufacturen en het industriële kapitalisme

Het tijdperk van het eigenlijke kapitalisme vangt aan met de renaissance, onder de vorm van een ongebreidelde bloei van de handel en van de manufacturen

In de mate dat er in West-Europa nog joden overbleven (en ze waren gering in aantal) leverden ze hun bijdrage aan de uitbouw van dit kapitalisme.

Maar de theorie van Sombart echter, die hen een overheersende rol heeft toebedacht in de ontwikkeling van het kapitalisme moeten we naar het rijk van de fantasie verwijzen. Ze belichaamden immers een primitief soort kapitalisme (kleinhandel, woeker) en het kon niet anders of het moderne kapitalisme werd hen fataal.

Dit sluit niet uit, verre van, dat de jood als individu kon betrokken zijn bij de beginperiode van de opkomst van het moderne kapitalisme. Maar toen er joden wel lid werden van de klasse van kapitalisten raakten ze *geassimileerd*. Een jood, aan het hoofd van een onderneming of als belangrijke aandeelhouder in de Hollandse of Engelse Indische Compagnie stond op de drempel om gedoopt te worden, een drempel die hij trouwens zonder problemen overschreed. De opkomst van het kapitalisme stond in West-Europa voor hen gelijk aan assimilatie.

Als het judaïsme hier niet volledig is verdwenen komt dit door de massale toestroom van joden uit Oost-Europa. Het jodenvraagstuk zoals het zich nu op wereldvlak stelt is in eerste instantie het gevolg van de situatie waarin het Oost-Europees judaïsme terecht is gekomen.

Die situatie zelf had zijn wortels in de economische achterstand van dit deel van de wereld. De bijzondere redenen waarom de joden emigreerden hadden dezelfde algemene oorzaken als waarom er toen in de wereld massaal werd geëmigreerd.

De grote uittocht van de 19^e eeuw was het gevolg van onvoldoende aangroei van het kapitalisme om het ritme te volgen waaraan de feodale economie en de manufacturen van de kaart werden geveegd. De Engelse boer, verdreven van het platteland door de penetratie van het kapitaal, kreeg aldus het gezelschap van de ambachtsman en de arbeider uit de manufacturen die door de machine was verjaagd. De massa's boeren en ambachtslieden, geëlimineerd door het nieuwe economische systeem moesten hun broodwinning gaan zoeken aan de overzijde van de oceaan. Maar die toestand bleef niet eeuwig duren. Door de snelle groei van de productiekrachten in West-Europa kon dat deel van de bevolking dat beroofd was van zijn middelen van bestaan weldra voldoende werk vinden in de industrie. Dit is de reden waarom in Duitsland de emigratie, die heel sterk was in het midden van de 19^e eeuw, bijna volledig stil viel op het einde van dezelfde eeuw. Hetzelfde gold voor Engeland en de andere West-Europese landen.[36]

Maar terwijl in West-Europa de wankele situatie die was ontstaan toen het feodale stelsel was ineengestort en het kapitalisme aan zijn opmars begon werd de situatie in de achterlijke staten van het Oosten almaar erger. De feodale economie en de primitieve vormen van kapitalisme

werden er sneller vernietigd dan het kapitalisme wortel kon schieten. Massa's boeren en ambachtslieden, steeds groter in aantal, moesten hun heil zoeken in de emigratie. In het begin van de 19^e eeuw waren het vooral de Engelsen, Ieren, Duitsers en inwoners uit de Scandinavische landen die emigreerden. Op het einde van de 19^e eeuw waren het de Slaven en de joden die uitweken naar Amerika.

Vanaf het begin van de 19^e eeuw zochten de joden naar nieuwe uitwegen. Eerst emigreerden ze vooral naar het Russische en Duitse binnenland, ze integreerden zich in de grote industriële centra, waar ze een belangrijke rol speelden als handelaar en nijveraar. En, een nieuw belangrijk feit, voor de eerste keer sinds eeuwen, werd er een *joods proletariaat* geboren. Het volk-klasse begon zich te differentiëren.

Maar het joodse proletariaat is vooral geconcentreerd in de sector van de verbruiksgoederen. Het is in eerste instantie artisaan. En, naarmate het grootkapitaal zijn actieterrein uitbreidt, raken ook de ambachtelijke sectoren in verval.

Het atelier moet plaats maken voor de fabriek. En dan wordt het duidelijk dat de integratie van de joden in de kapitalistische economie wel heel kwetsbaar was. En niet enkel de 'prekapitalistische' handelaar moet emigreren, maar ook de joodse ambachtsman. Massa's joden, steeds groter in aantal, verlaten Oost-Europa voor het westen en Amerika. De oplossing van het jodenvraagstuk, te zeggen de joden die volledig opgaan in de economie, wordt aldus een mondiaal probleem.

Het kapitalisme in verval

Het kapitalisme heeft het judaïsme sociaal gedifferentieerd, is begonnen de joden op te nemen in de economie, heeft hen gedwongen te emigreren, heeft daar de basis gelegd voor wat kon dienen als oplossing voor het joodse vraagstuk. Maar het heeft die oplossing niet gevonden. Integendeel, de formidabele crisis van het kapitalisme tijdens de 20ste eeuw heeft de joden op een nooit geziene manier in het slop gebracht. De joden, verjaagd uit hun feodale economische positie hebben zich niet volledig kunnen integreren binnen een kapitalistisch systeem dat volledig in verval was getreden.

Erger nog, in zijn stuiptrekkingen verjoeg het kapitalisme de joodse mensen die het nog niet had kunnen opnemen.

Overal groeit het woeste antisemitisme van een middenklasse die naar adem hapt onder het juk van een kapitalisme vol tegenstellingen. Het grootkapitaal misbruikt dit plat antisemitisme om de massa's te mobiliseren achter de vlag van het racisme.

De joden zitten geplet tussen twee systemen: de feodaliteit en het kapitalisme, het ene accentueerde de verrotting van het andere.

[2] Bédarride, *Les Juifs en France, en Italie et en Espagne*.

[3] *Algemeine Jidische Enzyklopedie* artikel van Ben Adir over het antisemitisme. (In het Jiddisch.)

- [4] K. Marx, *Over godsdienst, staat en het joodse vraagstuk*, Ned. vert. Pegasus 1975 pp. 80 en 82.
- [5] K. Marx, idem p. 54.
- [6] A. Ruppin, *Les Juifs dans le monde moderne*, Paris, Payot, 1943.
- [7] Josephus Flavius, *Guerre des Juifs*, II, 358.
- [8] “Vooreerst kennen we geen enkele vijandige mogelijkheid die ons volk verplicht heeft om zich te verstrooien over heel Klein-Azië, Macedonië en Griekenland.”, Rabbin Levi Herzfeld, *Handelsgeschichte der Juden des Altertums*, Braunschweig, 1879, 2° ed., 1894, p. 203.
- [9] Karl Kautsky in *Die Neue Zeit*.
- [10] A. Lods, *Israël, des origines au milieu du VIII siècle*, p. 22, Parijs, 1920.
- [11] L. Brentano, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, München, 1916, p. 15.
- [12] R. Hertzfeld, p. 203.
- [13] Henri Pirenne, *Mohammed en Karel de Grote*, p. 19 Ned. vert. J. Van Craen en W. Wauters, Antwerpen 1987 Mercatorfonds.
- [14] Th. Mommsen, *Histoire Romaine*, deel 7, p. 275. Werner Sombart schrijft in zijn boek *De Joden en het economische leven* dat zo ongelijk is in waarde en waarin de ergste absurditeiten afwisselen met belangwekkende opmerkingen: “Ik vind in de joodse religie dezelfde sterke ideeën terug als deze die aan het kapitalisme eigen zijn.” Deze stelling is juist op voorwaarde dat men onder kapitalisme verstaat “prekapitalistische” handel en woeker. We zullen verder zien dat het verkeerd is om aan de joden een doorslaggevende rol toe te kennen in de uitbouw van het moderne kapitalisme (zie hoofdstuk 4). Om zijn stelling te staven haalt Sombart een hele reeks citaten aan uit de Talmoed en andere religieuze boeken die een verwantschap zouden aangeven tussen religieuze en commerciële ingesteldheid: “Een man die houdt van genot, olie en wijn wordt nooit rijk.” (*Spreuken*, 21; 17) – “Je zal lenen aan alle volkeren en aan niemand geld ontlenen.” (*Deuteronomium*, 15; 6) – “De rijkdom zal het huis sieren van de wijze en de armoede dit van de boef.” – R. Eleasar zei: “De rechtvaardige ziet liever zijn geld dan zijn lichaam.” – En R. Izchak merkte nog op: “Moge de mens altijd zijn geld in gebruik hebben.” Het is natuurlijk moeilijk om een totaal inzicht te krijgen op een onderzoek van teksten geschreven en besproken in verschillende tijden en uiteenlopende landen. De invloed van de handelsgeest valt nochtans op in de meeste van die geschriften. Het werk van Sombart vormt in die zin slechts een illustratie van de marxistische stelling dat de religie de ideologische regelgeving vormt van een sociale klasse. Maar Sombart, zoals andere burgerlijke geleerden, probeert de causale relatie om te keren: de religie zou hebben geprimeerd.
- [15] Henri Laurent: ‘Religions et affaires’, Brussel 1938 in *Cahiers du libre examen*. Aristoteles zegt in zijn *Politica*: “Het is heel terecht dat men afkerig staat tegenover de woeker omdat die rijkdom ontleent aan het geld zelf dat niet langer wordt gebruikt waartoe het geëigend is.” Men had het geschapen voor de ruil terwijl de woeker zelf het vermenigvuldigt. Interest is geld van geld en de manier van toe-eigenen is onnatuurlijk. “Les citoyens ne doivent excercer ni les arts mécaniques ni les professions mercantiles; car ce genre de vie a quelque chose de vol et est contraire à la vertu.” *Politica*, pp. 26 en 166, Franse vertaling.
- [16] Ondanks de mening van meerdere historici was de economie in de oudheid, niettegenstaande een tamelijk belangrijke verspreiding van handelstransacties, in de eerste plaats gebaseerd op productie van goederen voor onmiddellijk gebruik. “Het stelsel van de *familiale* economie had niet enkel in de primitieve tijden de overhand, maar zelfs in de oudheid. In dit stelsel stond ieder in voor zichzelf, verbruikte hij enkel wat hij produceerde en produceerde niets anders dan wat hij verbruikte.” (Charles Gide, *The Principles of political Economy*, p.135).
- [17] J. Juster, *Les Juifs dan l’Empire romain*, Paris, 1914, p. 125.
- [18] Henri Laurent, “Religion et affaires”, *Cahiers du libre examen*, Bruxelles, 1938.
- [19] “De boer en de heer uit de middeleeuwen produceren geen handelswaren want de handel is hen totaal vreemd, is iets uitzonderlijks. Noch de heer, noch de boer beschikken in het algemeen over grote sommen geld. Het grootste deel van hun rijkdom bestaat uit gereedschap, tarwe, vee, enz. Verkeer van goederen, kapitaal-geld verkeer, de monetaire economie in het algemeen, is in de grond vreemd aan dat soort maatschappij. Het kapitaal leeft, naar een heldere uitdrukking van Marx, in de poriën van de samenleving.” Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wenen, 1907.

[20] Pirenne zegt over het behoud van het nationale karakter van de Duitsers die in de Slavische landen wonen het volgende: “Het voornaamste motief (voor dit behoud) is ongetwijfeld dat ze bij de Slaven de stichters en gedurende eeuwen de vertegenwoordigers waren van de stedelijke cultuur. De Duitsers hebben bij de boerenbevolking de burgerlijke klasse vorm gegeven en het is misschien nog meer als sociale klasse dan als nationale groep dat ze zich vanaf het begin van hen hebben kunnen onderscheiden.” Henri Pirenne, *Geschiedenis van Europa*, Brussel 1936 p. 248.

[21] Auguste Thierry, *L'histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands*. (1825)

[22] Daar de scheiding van de klassen in de prekapitalistische periode zeer uitgesproken was, gebeurde het wel vaker dat de nationale verschillen lang bleven bestaan. Die manifesteerden zich voor alles in een verschil in moedertaal. De taal van het overwonnen volk was gedegradeerd tot een volkstaaltje dat werd geminacht en de taal van de overwinnaars werd de taal van de lieden uit de ‘gegoede samenleving’. In Engeland gedurende vele eeuwen bleven de Noormannen de aristocratie... Uit de fusie van die twee talen is het moderne Engels gegroeid en op langere termijn vervaagden de verschillen in taal. De Bourgondiërs, de Franken en andere barbaren spreken al heel snel de taal van hun onderdanen. De Arabische veroveraars daarentegen hebben hun taal opgedrongen aan de onderworpen volkeren. Dit taalonderscheid tussen klassen verdwijnt pas volledig met het aan de macht komen van de burgerij. K. Kautsky, *Rom und Judentum*, p.26.

Ludwig Gumplowicz schrijft bovendien “...sommige klassen (de heren, de boeren, de handelaars) verschillen van elkaar door de aard van de etnische elementen die met elkaar zijn samengegaan om een klasse te vormen... Het onderscheid tussen die klassen blijft gemakkelijk behouden daar ze zowel antropologisch als moreel zijn, waardoor het de klassen en de kasten mogelijk wordt om op zichzelf tot stand te komen en zich de ene van de andere los te maken.” L. Gumplowicz, *Précis de sociologie*, p. 227, 1894.

[23] “Het joodse kapitalisme was een speculatief paria kapitalisme, het puriteins kapitalisme identificeerde zich met de burgerlijke arbeidsorganisatie.” Max Weber.

Zeker, klasse en religie vallen niet volledig samen. Niet alle edellieden zijn katholiek en niet alle hogere burgers treden toe tot het calvinisme. Maar de klassen drukken hun stempel op de religie. Zo heeft het herroepen van het edict van Nantes, op het einde van de 17e eeuw, waarschijnlijk 100.000 protestanten op de vlucht gedreven, bijna allen waren het stedelingen en behoorden ze tot de klasse van nijveraars en kooplieden (de hugenoten die boeren waren en enkel voor de schijn waren bekeerd hebben het koninkrijk niet verlaten). H. Sée, *La France Economique au 18e siècle*, p. 15.

[24] Karl Marx, *Het Kapitaal*, fr. vert., Paris, Ed. Sociales, 1950, p. 91 e.v.

[25] Behalve een Mongoolse volksstam (de Chazaren) aan de boorden van de Kaspische Zee die in de 8ste eeuw de joodse cultus aannam. Was er een verband tussen de commerciële functie van die volksstam en hun bekering tot het jodendom?

[26] Henri Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays Bas*, Parijs, 1910.

[27] Toespraak van S.M. Doubnov op *de bijeenkomst van de etnografische historische sociëteit van Sint-Petersburg*. (zie zijn artikel in het tijdschrift *Voshod* n° 12, 1894)

[28] Reeds tijdens de 5e eeuw voor Christus spraken de joden uit de diaspora Aramees, later het Grieks: “De inscripties op de joodse kerkhoven in Rome zijn vooral in het Grieks opgesteld, in een jargon dat nauwelijks te begrijpen valt, andere zijn in het Latijn, geen enkele in het Hebreeuws.” L. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*, II, p. 519.

[29] Het zou interessant zijn om na te gaan waarom de joden die in de Slavische landen leefden zolang het Germaans dialect bleven spreken.(Jiddisch.)

[30] A. Ruppin, *Les Juifs dans le monde moderne*, Parijs, 1934, p. 265.

[31] Idem, p. 136.

[32] Idem, p. 136.

[33] Tijdens de periode van de opkomst van het kapitalisme tijdens de 16^e en de 17^e eeuw betekende dit in het algemeen dat men lid werd van de klasse van christelijke kapitalisten. Dit lid worden van de joden van de

kapitalistische klasse kan het best vergeleken worden met de *kapitalisering* van de feodale grootgrondbezitters. Ook hier loopt de strijd van de bourgeoisie tegen het feodale systeem uit op de totale onteigening van de feodale klasse (Frankrijk) of van het binnendringen van de feodale heren in de klasse van de kapitalisten (Engeland, België). De opkomst van het kapitalisme heeft voor de joden gelijkaardige gevolgen. Soms moeten ze zich assimileren, soms worden ze uitgeschakeld.

[34] In het algemeen hadden de jodenvervolgingen een sociaal karakter. Maar de achterstand die de ideologie heeft op de sociale onderbouw verklaart dat sommige vervolgingen *zuiver religieus van aard waren*. In sommige streken konden de joden lange tijd hun eigen religie behouden. Hoewel ze landbouwer waren geworden. In dit geval hadden de vervolgingen tot doel hun bekering *te versnellen*. Wat de religieuze vervolgingen onderscheidt van de *sociale* vervolgingen (onder religieuze dekmantel) is hun minder gewelddadig karakter en de geringe weerstand die de joden boden. Zo schijnt het dat in het Spanje van de Visigoten de joden voor een deel landbouwers waren. De Visigotische koningen hebben er nooit aan gedacht om hen te verdrijven, zoals later Ferdinand en Isabella deden. Zuiver religieuze vervolgingen moeten als uitzonderlijk worden beschouwd.

[35] Werner Sombart, *L'apogée du capitalisme*, Parijs, 1932, p. 430.

[36] “De economische uitputting van de belangrijkste Europese landen op het einde van de 19e eeuw lag aan de basis van de emigratie, maar weldra dook er een tweede golf op, voornamelijk komende uit de agrarische landen van Europa.” Wl. Woytinski, *Tatsachen und Zahlen Europas*, p. 60, Wenen, 1930.

Vanaf de oudheid tot de periode van de Karolingers

De joden worden welvarende handelaars

Vóór de Romeinse veroveringen

Sinds heugelijke tijden was het via Syrië en Palestina dat er handel werd gedreven tussen de twee oudste culturen van de antieke oudheid gelegen aan de Middellandse Zee: Egypte en Assyrië. Door de geografische ligging van hun land en de historische omstandigheden waren de Feniciërs en de inwoners van Kanaän een uitgelezen volk van kooplieden geworden.**[37]** De Feniciërs zouden het eerste grote handelsvolk van de oudheid worden, gunstig gelegen tussen de eerste twee grote centra van de beschaving. Goederen uit Egypte en Assyrië waren, in het begin, de voornaamste handelswaar van de Feniciërs. Ongetwijfeld gold dit ook voor de kooplieden in Palestina.**[38]** Volgens Herodotus waren het de goederen uit Assyrië die het belangrijkste waren en waarin de Feniciërs al het langst handel dreven. Maar zeker al even oud waren de banden met Egypte. Uit bijbelse verhalen over Kanaän en Fenisische mythen blijkt dat er nauwe handelsbetrekkingen bestonden tussen die landen en Egypte, zowel over land als over zee. Herodotus spreekt over goederen uit Egypte die al sinds zeer lange tijd door de Feniciërs naar Griekenland werden gebracht.**[39]**

Maar waar Palestina voor de trafiek van goederen tussen Egypte en Assyrië uitstekend gelegen was,**[40]** en dit gold evenzo voor Fenicië, ontbrak het Palestina de faciliteiten van Syrië, dat in overvloed kon beschikken over alles wat nodig was om op zee te varen. De ceders en cipressen van Libanon zorgden voor het timmerhout voor de schepen en koper en ijzer vonden ze in overvloed in de bergen van Libanon en omgeving. Aan de Fenisische kust waren er talrijke natuurlijke havens, danig geschikt voor de scheepvaart.**[41]** Al heel vroeg doorkliefdde Fenisische schepen, ruim geladen met goederen uit Egypte en Assyrië, de wateren van de antieke wereld. “De politieke en commerciële banden die ze onderhielden met de grote staten aan de Nijl en de Eufraat, banden die al bestonden sinds meer dan tweeduizend jaar v.C., maakten het mogelijk dat de Feniciërs hun handel konden uitbreiden tot in de landen gelegen aan de kust van de Indische Oceaan.”**[42]** De Feniciërs zochten toenadering tot de meest verscheidene volkeren en culturen van de oudheid.**[43]**

Gedurende eeuwen behielden ze het monopolie over de handel tussen de relatief beschaafde landen uit het Oosten en de minder ontwikkelde landen uit het Westen. In de tijd van de hegemonie van de Feniciërs waren de eilanden in het oosten van de Middellandse Zee, evenzo de landen die aan deze zee grensden op economisch gebied nog weinig ontwikkeld. “We mogen niet zeggen dat de handel ten tijde van Homerus nog onbekend was, maar voor de Grieken betekende dit eerst en vooral invoer. Om de grondstoffen, verfijnde goederen of gereedschappen te betalen die de zeelieden hen aanboden zouden de Grieken in de eerste plaats vee hebben gegeven.”**[44]** Deze situatie die sterk in het nadeel van de inlandse bevolking uitviel zou niet

blijven duren. Deze handel met de Feniciërs zelf werd al heel vlug een stimulans voor de Grieken om hun eigen economie uit te bouwen. Wel was het zo dat ook de Griekse kolonisaties bevorderlijk waren voor de bloei van Griekenland. Deze kenden vooral tussen de 6^e en de 5^e eeuw v.C. een hoge vlucht. De Griekse kolonies zwermde uit naar alle richtingen, over heel de Middellandse Zee. De Griekse steden schoten als paddestoelen uit de grond. Thucydides en Plato zochten hiervoor een verklaring in het feit dat er een nijpend gebrek aan landbouwgrond was ontstaan.

De expansie van Griekenland ging hand in hand met een verrassend sterke opbloei (relatief in die tijd) van nijverheid en handel. En de Fenisische handelaars kwamen in de verdrukking. “Eertijds ontscheepten die Feniciërs op de Griekse kaaien hun handelswaren die ze ruilden tegen inlandse producten,**[45]** naar het schijnt meestal tegen koppen van runderen. Heden echter brengen de Griekse zeelui zelf gereedschappen naar Egypte, Syrië, Klein-Azië, en naar de volkeren van Europa zoals de Etrusken. Naar nog niet beschaafde volkeren zoals de Scythen, de Galliërs, de Leguriërs, de Iberiërs brengen ze kunstwerken, weefsels, wapens, juwelen, die ten zeerste worden geroemd en waarop alle barbaren belust zijn.”**[46]** De periode tussen de 6^e en de 4^e eeuw bleek een periode te zijn waarin het Griekse economische leven haar hoogtepunt kende. “Karakteristiek voor deze periode is het feit dat er vele beroepen bijkomen, goed georganiseerd, gespecialiseerd, de arbeidsdeling wordt heel uitgesproken.”**[47]** Tijdens de Peleponesische oorlog stelde Hiponikas 600 slaven te werk en Nicias in de mijnen een duizendtal. Griekenland kende toen een nooit geziene bloeiperiode en de meeste burgerlijke wetenschappers spreken dan ook van een soort ‘Grieks kapitalisme’. Ze gaan zelfs zo ver dat ze de handel en nijverheid van toen op gelijke voet stellen met de allesomvattende bedrijvigheid uit het industriële tijdperk.

In werkelijkheid echter bleef in Griekenland en zijn kolonies de landbouw de belangrijkste economische activiteit. “De Griekse kolonie was geen handelskolonie maar was bijna altijd een kolonie van landbouwers en militairen.”**[48]** Zo spreekt Strabo over Cumae, een Griekse kolonie in Italië waar de inwoners pas driehonderd jaar na de stichting hadden opgemerkt dat hun stad niet ver van de zee lag. Bij de Grieken bleef de landbouw zonder twijfel de ruggengraat van de economie. Er bestond dus absoluut geen soort nijverheid die ook maar de vergelijking kon doorstaan met onze moderne industrie. “De manier waarop er werd geproduceerd en hoe die was georganiseerd bleef artisaanaal.”**[49]** Enkel in de mijnen kon men arbeidskrachten aantreffen die deden denken aan wat we nu kennen.

Handel en nijverheid bleven, ondanks hun snelle expansie, voornamelijk in handen van buitenlanders, vreemdelingen zonder burgerrechten. Dit bewijst nog het best hoe ondergeschikt handel en nijverheid waren binnen het Griekse economisch leven. “In dit immense handelsverkeer waarvan Athene het centrum was bleef de rol van de vreemdelingen van doorslaggevend belang, en dit gold eveneens voor de nijverheid.”**[50]** Uit inscripties op Delos, het handelscentrum bij uitstek, blijkt dat bijna elke handelaar een vreemdeling was.**[51]**

De Griekse staatsburger minachtte handel en nijverheid, hij is voor alles grootgrondbezitter. Aristoteles en Plato hebben zich altijd verzet tegen het feit dat ook kooplieden in de stad werden toegelaten.**[52]**

We mogen derhalve het belang en de invloed van handel en nijverheid zeker niet overschatten. De expansie was in eerste instantie militair met de landbouw als basis. Toch was er een zekere aangroei van handel en nijverheid die voor de tijd als aanzienlijk kon worden beschouwd. **[53]** De Grieken zelf zullen nooit zoals de Feniciërs en de joden een echt handelsvolk worden. Maar in de kolonies en later in de Griekse koninkrijken zullen handel en nijverheid een hoge vlucht nemen. Spreekt het voor zich dat waar de Griekse stadsstaten nooit handelsstaten zijn geweest ze toch al het mogelijke hebben gedaan om handel en nijverheid te stimuleren, handel en nijverheid waren immers een belangrijke bron van inkomsten.

De neergang van de Feniciërs als handelsvolk was niet alleen te wijten aan de economische expansie van Griekenland en zijn kolonies, er was nog een andere belangrijke reden: de groeiende wedijver tussen Perzië en Griekenland. In dezelfde periode waarin de hellenistische beschaving haar volle expansie kende zetten de Perzen hun triomfantelijke opmars doorheen Azië verder. De macht van het Perzische rijk bereikte zijn hoogtepunt tijdens de 5^e eeuw en strekte zich uit over Egypte en een deel van Azië.

De Griekse en Perzische civilisaties kenden tegelijkertijd en los van elkaar een grote expansie, en dit gaf de genadestoot aan de kooplieden uit Fenicië. De handel tussen Azië en Europa was heel moeilijk geworden. De streek rond de Middellandse Zee was opgedeeld geraakt tussen twee volkeren die met getrokken messen tegenover elkaar stonden. De Perzen en de Grieken bouwden elk voor zich hun eigen commercieel netwerk uit.

We mogen veronderstellen dat Palestina, dat tot nu toe volledig door de Feniciërs werd beheerst, weer een belangrijke rol is gaan spelen nu de macht van de Feniciërs tanende was en de handel in Azië zelf na de Perzische veroveringen weer een zekere bloei kende. De doorgang tussen Egypte en Babylonië begon weer aan volle belang te winnen. Waar de handel van de Feniciërs wegwijnde, tot zelfs ten tijde van Lucianus de ingezouten levensmiddelen hadden afgedaan, zijn het vooral de joden die in het Perzische rijk een rol van eerste rang gingen spelen.

[54]

Sommige historici beweren dat de Babylonische ballingschap van het allergrootste belang is geweest om van de joden een echt handelsvolk te maken. “In Babylonië werden de joden een volk van handelaars, zoals we hen zullen leren kennen in de loop van de wereldgeschiedenis. In Babylonië zagen ze een economie die heel goed georganiseerd was. De teksten in spijkerschrift die we onlangs hebben gevonden wijzen erop dat de joden in ballingschap heel erg actief deelnamen aan het economische leven. Ze hielden zich bezig met het kredietwezen dat bij de Babyloniërs sterk was uitgebouwd, ze waren actief in de groothandel.” **[55]**

Maar de joodse diaspora ging aan de Babylonische ballingschap vooraf. “Er zijn serieuze redenen om aan te nemen dat er al een diaspora bestond voor de ballingschap.” **[56]** Het aantal joden dat onder Nebukadnezar in Babylonië in ballingschap vertoefde is altijd fel overdreven geweest. Slechts een deel van de leidende klasse was getroffen door de maatregelen van de koning van Babylonië. De meerderheid was in Palestina gebleven. Zo er ten tijde van de Perzen joden leefden in alle delen van dit immense rijk, zou het onnozel zijn, en het boek van Ester spreekt voor zich, om dit te zien als het gevolg van de Babylonische ballingschap die trouwens maar 50 jaar heeft geduurd. Het zou al even onnozel zijn te geloven dat het joodse volk ten tijde

van Ezra en Nehemia uit ballingschap naar Palestina zou zijn teruggekeerd. Hun boeken waren vooral religieus van inspiratie. De tempel moest worden heropgebouwd en de joden die overal verspreid leefden moesten weer een religieuze metropool krijgen. “De meeste historici hebben de rol van de joden in Palestina ten tijde van het Perzische Rijk heel fel overtrokken. Men ging ervan uit dat, eenmaal Jeruzalem terug opgebouwd, heel de geschiedenis van Israël plots was geconcentreerd rond de Heilige Berg, alsof er een heel volk uit ballingschap was teruggekeerd en zich had gevestigd op een lap grond van enkele honderden vierkante kilometer, in Tekoa, Nitspa en Jericho. In werkelijkheid vormden in die periode de joden van Judea slechts een deel van het joodse volk, het kleinste deel. En ongetwijfeld niet het meest actieve.” **[57]**

Het edict van Cyrus richtte zich in volgende bewoordingen tot de joden in de diaspora: “...moge alle anderen, waar ze ook wonen, hen (diegenen die naar Palestina gaan) helpen met zilver en goud, met goederen en kudden, buiten wat ze uit vrije wil offeren aan Gods Tempel in Jeruzalem.” “Allen die in de buurt wonen”, vermeldt het boek van Ezra, “gaven aan de 42.000 joden die naar Palestina terugkeerden vazen vol zilver en goud, kudden en meubels.” **[58]**

Het spreekt voor zich dat hier niet zozeer ging om een massale terugkeer van de joden naar Palestina, dan wel om de heropbouw van de Tempel. De voornaamste joodse kolonies van de diaspora, ten tijde van de Perzen en dit vanaf de 5de eeuw v.C., waren vooral gesitueerd in Mesopotamië, Chaldea en Egypte, en dit geeft een interessant beeld van de joodse kolonies uit de diaspora in die tijd.

Uit de archieven van een joodse familie blijkt dat de “joden handel dreven, huizen en terreinen kochten en verkochten, geld uitleenden, opslagplaatsen beheerden, en zeer bedreven waren in rechtszaken.” **[59]** Het is heel interessant om weten dat zelfs de liederen en verhalen in het Aramees waren, wat aantoonde dat al in de 5^e eeuw v.C. het Hebreeuws niet langer de joodse voertaal was. Het Aramees was toen de grote Aziatische taal, de handelstaal. **[60]** Het religieuze gedachtegoed van de joden op Elefantine was derhalve niet zover gevorderd als de officiële religie, zoals die werd gecodificeerd ten tijde van Ezra-Nehemia. In een verzoekschrift aan de Perzische gouverneur vroegen ze verlof om hun tempel weer op te bouwen. Maar was het niet de bedoeling geweest van de hervorming van Ezra-Nehemia om de joden die in de diaspora verbleven te verenigen rond de enige tempel van Jeruzalem. En zo geschiedde, tot het jaar '70 zullen er te Jeruzalem giften toestromen van joden die verspreid leefden over heel de wereld.

Het zal de rijkdom van deze tempel zijn die de voornaamste drijfveer werd voor de veldtocht van Antiochus tegen de joden. “Simon verkondigde hem dat de schatkamer van Jeruzalem barstensvol was gevuld met aanzienlijke sommen geld en dat er immense publieke rijkdommen lagen.” **[61]** Een tijdje later legde Mithridates op het eilandje Cos de hand op 800 talenten die bestemd waren voor de tempel van Jeruzalem. Ten tijde van de Romeinen beklagde Cicero er zich over dat er enorme sommen naar Jeruzalem stroomden.

Het hellenistische tijdperk was het hoogtepunt van de economische bloei van de oudheid. De veroveringen van Alexander doorbraken de barrières tussen de hellenistische wereld enerzijds en Azië en Egypte anderzijds. Overal in het hellenistische rijk schoten de steden als paddestoelen uit de grond. De “grootste stichters van steden, niet alleen van die periode, maar van heel de geschiedenis, waren Seleuces I en zijn zoon Antiochus I.” **[62]** “De koningen uit de

Helleense periode bouwden nieuwe steden die de vroegere Perzische en Fenisische nederzettingen moesten vervangen. De stad Antiochië aan de kust van Syrië, bracht de antieke steden Tyr en Sidon in de vergetelheid.”**[63]** Seleuces stichtte aan de oevers van de Tigris de stad Seleucië, om Babylonië als centrum van de wereldhandel te verdringen. Dit doel werd meer dan bereikt.

Terwijl Babylonië in verval geraakte werd het Griekse Seleucië waarschijnlijk de grootste stad uit die tijd. Volgens Plinius telde het 600.000 inwoners. Naast Seleucië werden Alexandrië en Antiochië de andere centra van de hellenistische wereld. Al deze steden kenden tijdens de hellenistische periode een grote bloei.

De joden kwamen nog sterker te staan toen de veroveringen van Alexander een feit waren. “De joden slaagden erin om speciale privileges te verkrijgen, zowel van Seleuciden als van de Bagiden. Te Alexandrië waar ze waren aangetrokken door Ptolemaeus I en waar ze talrijk waren vormden ze een aparte gemeenschap die zichzelf bestuurde en die los stond van de jurisdictie van de Griekse rechtbanken.”**[64]** “De joden genoten in Antiochië, de hoofdstad van Syrië van een zekere autonomie en van een geprivilegieerde status, evenzo te Cyrene.”**[65]** Deze geprivilegieerde status en de specifieke economische rol die ze speelden lagen toen al aan de basis van ernstige conflicten met de autochtone bevolking in de steden waar ze woonden. Onophoudelijk braken er relletjes uit, zowel in de steden in Palestina, als te Alexandrië, Seleucië, Cyrene en op Cyprus.**[66]** Deze conflicten hadden niets te maken met nationale conflicten zoals we die heden ten dage kennen. Integendeel, de Helleense imperiae waren immers een formidabele smeltkroes van volkeren. Het woord ‘Griek’ was minder en minder van toepassing op hen die tot een welomschreven natie behoorden dan wel op het dominante en gecultiveerde gedeelte van de bevolking. Alexander, zo zegt een schrijver uit de oudheid, gaf aan elkeen de opdracht om van de hele wereld zijn vaderland te maken, de goede mensen als hun verwanten te zien, de kwaadaardige mensen als vreemdelingen.

In de Helleense wereld werd de inbreng van de joden op de handel steeds groter, want de centrale as van het economisch leven verplaatste zich meer en meer naar het Oosten. De welvaart van Alexandrië, Antiochië en Seleucië stak schril af met de armoede en het verval waaraan Griekenland toen ten prooi was gevallen.

Polybius wees er meerdere malen op hoezeer de Griekse steden in verval waren geraakt. Tijdens de 2^e eeuw, “hadden de bezoekers het moeilijk om te geloven dat deze stad, waar water schaars was, de straten slecht afgebakend, de huizen beschadigd, het fameuze Athene was”**[67]** Athene had afgedaan als centrum van de beschaafde wereld. De niet aflatende sociale strijd had samen met het verval van het economische leven geleid tot deze ruïne, een sociale strijd het gevolg van de achterlijke productiewijze die tot geen enkel uitsluitsel kon leiden.**[68]**

De triomf van het plebs duurde niet lang. De verdeling van de rijkdom kon enkel leiden tot nieuwe sociale ongelijkheid, bron van nieuwe sociale conflicten. De triomf van Griekenland na de veroveringen van Alexander was vlug voorbij. De veroveringen verplaatsten het economische zwaartepunt naar het Oosten wat leidde tot een snel verval van het land.**[69]** De bezittende klasse en de aristocratie stonden machteloos tegenover de opstanden van het plebs en ze moesten de hulp inroepen van Rome.**[70]** Maar Rome op haar beurt, deed niks anders dan aan

Griekenland en het hele hellenisme de genadestoot geven. De Romeinen stortten zich op de hellenistische wereld als op een vette prooi die ze zouden onderwerpen en leeg plunderen. “Tussen 211 en 208, naar de erg onvolledige inlichtingen die ons bereikt hebben, werden er vijf oude Griekse steden in de as gelegd.” [71] Korinthië, de rijke stad was verwoest. “Ik was er, zei Polybius, ik heb er schilderijen gezien die waren vertrap, en soldaten die met de dobbelstenen speelden, gezeten op deze schilderijen.” Ook in Azië heeft Rome het hellenisme hard aangepakt. [72] Het magnifieke Helleens bouwwerk werd met de grond gelijk gemaakt, zowel onder de mokerslagen van de Romeinen als van de Parthen.

Bloei en verval van het Romeinse imperium

Waar het moderne imperialisme in eerste instantie is gebaseerd op de uitbouw van de productiekrachten steunde het antieke imperialisme op plundering van de onderworpen landen. Het antieke imperialisme streefde niet naar het vrij maken van de weg voor zijn producten en kapitalen, het wilde de onderworpen volkeren leegroven.

In de oudheid stond het productieproces nog in zijn kinderschoenen en de bezittende klasse veroveraars kon zich enkel luxe producten toe-eigenen op een manier die, al of niet snel, de veroverde landen volledig te gronde richtte. De veroverde landen raakten volledig uitgeput en nieuwe veroveringen werden steeds moeilijker. De veroveraars verloren aan slagkracht en verslaptten, en dit moest vroeg of laat leiden tot het verval van de antieke imperia.

Rome staat symbool voor het antieke imperialisme. De omvang van handel en nijverheid is altijd sterk overdreven geweest. De handel heeft altijd een passief karakter behouden. [73] “Want Rome trok enkel de export uit de provincies naar zich toe, zonder iets terug te geven.” [74] De Romeinse heersende klasse koesterde een grondig wantrouwen voor alles wat met handel te maken had. De wet Claudius verbood aan de senatoren, hun zonen en heel de Romeinse aristocratie om schepen in bezit te hebben met een groter debiet van meer dan 300 amforen, wat overeenstemde met minder dan 80 hectoliter graan of groenten. Dit betekende dat ze in het geheel geen handel mochten drijven. Caesar hernieuwde deze verbodsbepaling. Zogenaamde handelsbelangen zijn nooit doorslaggevend geweest in de Romeinse politiek. Het beste bewijs is het feit dat Rome, na de nederlaag van Hannibal aan Carthago de toestemming gaf om schepen de toegang tot haar zeeën te weigeren. [75] “In het algemeen kunnen we stellen dat de economische problemen van de Romeinen heel simpel waren. Door de langzame verovering van Italië en de provincies werd het overschot aan kapitaal en mensen opgeslorpt, er was geen behoefte aan handel en nijverheid”, zegt Tenney Frank. [76] De kooplieden in Rome waren meestal vreemdelingen en precies dit verklaart de gestage groei van de joodse kolonie sinds de tijd van Caesar. De Romeinse *negociatores* waren geen handelaars, maar afpersers die de provincie leeg plunderden. [77] Als er dan nog wat handel floreerde kwam dit door de nood aan luxe producten van de leidende klasse in Rome. Strabo verklaart als volgt de expansie van de grote handelsmarkt van Delos: “Waar kwam die aangroei van de handel vandaan? Uit het volgende: de Romeinen waren rijker geworden nadat Carthago en Korinthië waren verwoest, ze waren het gewoon geworden om zich te laten dienen door een groot aantal slaven.” [78]

Hetzelfde gold voor de nijverheid, die was in Rome vooral afhankelijk van de luxe behoeften van

de aristocratie. Tenney Frank, nadat hij er had op gewezen dat er tijdens de 4^e eeuw voor de christelijke tijdrekening geen enkele vooruitgang merkbaar was op het gebied van de nijverheid, voegt eraan toe dat “tijdens de twee eeuwen die erop volgden, er geen enkele aanzienlijke verandering optrad in de manier waarop in Rome aan nijverheid werd gedaan, het aantal vervaardigde voorwerpen werd weliswaar groter en dit kwam vooral door de aangroei van de stad, maar dat had niet als gevolg dat er ook maar iets werd geëxporteerd, enkel de slavenarbeid werd vervangen door vrije arbeid.”**[79]**

Zelfs de auteurs, die in het Italië van tijdens de republiek een land zagen waar er werd geproduceerd, moesten vaststellen dat dit had opgehouden tijdens het keizerrijk. “Italië is een land waar er minder wordt geproduceerd... Heel wat takken van de nijverheid die bloeiden op het einde van de republiek zijn in verval. Zo verloopt de handel tussen Italië en het Oosten nog slechts in één richting en bovendien was die dan nog in handen van Aziaten, Alexandrijnen en Syriërs.”**[80]**

Aldus leefde Italië enkel en alleen nog van het uitpersen van de provincies. De kleine landgoederen, eertijds de basis en kracht van Rome, werden opgeslorpt door grote landerijen, die er enkel waren voor de luxe van de Romeinse aristocratie, en de slaven maakten er de dienst uit.**[81]** We kennen allemaal het besluit dat Plinius hieruit trok: “Latifundia perdidere Italiam.”

Ook de slaaf werd meer en meer een luxe voorwerp in plaats van een productiefactor.**[82]** Horatius zei in een van zijn satiren dat een heer van stand ten minste tien slaven had. Op de uitgestrekte ‘latifundia’ werkten er duizenden slaven. “Op de domeinen in Tusculum en Tibur, aan de oevers van de Terracine en de Baia, waar vroeger de Latijnse boeren hadden gezaaid en gemaaid, zag men nu de villa’s van de Romeinse adel, in hun ijdele schittering, villa’s waarvan er enkele de oppervlakte hadden van een middelgrote stad, met daaraan verbonden tuinen, kanalen, vijvers met zout water en vijvers met zoet water om er zoutwatervis en zoetwatervis te houden en te kweken, fokkerijen van hazen en konijnen, reebokken en wilde zwijnen, evenals grote vogelkooien met fazanten en pauwen.”**[83]**

Toen de vrije arbeid van de kaart was geveegd door slavenarbeid werd Italië een oord dat de rijkdom verspilde die uit heel het Rijk toestroomde.

Verpletterende belastingen ruïneerden de provincies, “de peperdure en frequente bewapening van de vloot en de beveiliging van de kusten om de piraterij tegen te houden, de verplichting om bij te dragen in de onkosten van openbare kunstwerken en in de gevechten met wilde dieren, absurde luxe die de Romeinen ten toon spreidden in het theater en op jachtpartijen, al deze belastingen werden al even frequent geheven als ze zwaar en onvoorspelbaar waren. Een enkel geval volstaat om aan te tonen hoe ver ze de zaken hadden gedreven. In de jaren dat Caius Verres op Sicilië het bestuur waarnam was het aantal landbouwers in Leontini van 84 gedaald tot 32, in Motya van 187 tot 86, in Herbita van 252 tot 120, in Argyrium van 250 tot 80. Het was zo erg dat de eigenaars in de vier vruchtbaarste districten van Sicilië liever hun grond braak lieten liggen. Onder zulk een zware druk wilden ze de grond niet langer bebouwen. “In de staten die enkel onder de bescherming stonden van de Romeinen was de manier waarop de belastingen werden geïnd een weinig anders, maar de lasten drukten er nog meer, want waar het maar enigszins kon kwam er, boven op wat door de Romeinen werd afgeperst, nog eens wat de clientes aftroggelden.”**[84]**

Het Romeinse kapitalisme, voor zover de term kapitalisme hier van toepassing is, was in de essentie speculatief van aard en had geen enkele band met de ontwikkeling van de productiekrachten.**[85]**

Zelfs in Rome leken handel en geldverrichtingen op een goed georganiseerde struikroof. “Maar in de provincies, waar kooplieden uit Italië de inwoners het leven zuur maakten, was het nog erger, zo het nog erger kon, en er was nog minder controle. De vruchtbaarste delen van de landerijen waren in hun handen gevallen, evenals de hele handel en geldverrichtingen ... De woeker tierde welig.”

“Alle nederzettingen”, vermeldt een verslag uit 648 (70 v.C.), “zijn bankroet.” Deze harde waarheid gold ook voor Spanje en Gallië-Narbonne, provincies waar de economische structuur ongeveer dezelfde was. In Klein-Azië waren steden als Samos en Halikarnassos bijna volledig leeg: slaaf zijn leek deze mensen uit de provincies wel een hemel op aarde in vergelijking met de kwellingen waaronder ze nu bezweken. Naar wat Romeinse ambtenaren wisten te melden had zelfs de Aziaat die om zijn geduld bekend stond “er meer dan genoeg van.”**[86]** “De Romeinse ambtenaren gaven openlijk en onomwonden toe dat in heel Griekenland en Azië het woord Romein een buitengewoon hatelijke bijklank had gekregen.”

Het is duidelijk dat dit soort parasitisme en struikroof niet eeuwig kon blijven duren. De bron waaruit Rome zijn rijkdommen putte kwam plots droog te staan.

Al geruime tijd voor de val van Rome stellen we vast dat de handel aan het teruglopen was. De basis waarop deze roof kon gedijen verschrompelde. Rome had in de veroverde gebieden alle middelen tot bestaan weggeveegd.

De graanteelt, vooral die van tarwe, ging zienderogen achteruit, terwijl wijngaarden en olijfbomen, zowel in het oosten als in het westen, uitgestrekte domeinen begonnen in te palmen. Dit was een veeg teken aan de wand. Luxe producten elimineerden de producten die nodig waren om de arbeidskracht in stand te houden en te vernieuwen. “Het verbouwen van de olijfboom en de wijnstok nam verder toe en dat betekende dat niet enkel in Italië de economische toestand erger werd, maar dat door de schaarste aan tarwe heel het imperium door een hongersnood werd bedreigd.”**[87]**

Tevergeefs probeerde Trajanus het tij te keren, hij dwong de senatoren om in Italië landbouwgrond te kopen. Zijn opvolgers boekten al even weinig succes. Luxe doodt alles wat productief is. Horatius schreeuwt het uit: “Weldra zullen trotse bouwwerken geen veld vrij laten voor de ploeg die zwoegt.”

In de 2^e eeuw stond de handel helemaal aan de rand van de afgrond. De banden met de verafgelegen landen werden verbroken. “In India heeft men geen Romeinse munten meer gevonden daterend uit de 2^e eeuw”**[88]**, de handel tussen Rome en India was dus volledig stil gevallen. In Egypte was in de 2^e eeuw de landbouw zo sterk in verval geraakt dat men stopte met een deel van zijn graanleveringen aan Rome, en dit voor een provincie die ooit zo rijk was geweest. De invoer uit Egypte moest worden vervangen door graan uit de provincie Afrika (het huidige Algerije en Tunesië).**[89]**

Commodus zelf moest een vloot bijeenbrengen om dat graan uit de provincie Afrika te gaan halen. We hebben eerder gezien dat de handel in het Romeinse Rijk eenzijdig was afgestemd op het bevoorraden van de rijke klasse in Rome. Kan het ons verbazen dat eenmaal de provincies uitgeput het ook met de handel bergaf ging? De Romeinse keizers zagen zich genoodzaakt om over te gaan tot opeisingen in natura en dit bracht de zaak van de noodlijdende provincies van kwaad naar erger. “De opeisingen nemen verder in aantal toe: graan, huiden, hout, huisdieren moeten ingeleverd worden en de betaling laat op zich wachten of gebeurt zeer onregelmatig, zo er al van betaling sprake is.”**[90]**

Een gesloten economie die enkel produceerde wat onmiddellijk en ter plaatse werd verbruikt kwam meer en meer in de plaats van het systeem waarbij producten worden uitgewisseld. “Waar de pax Romana het tot voor kort mogelijk maakte dat er regelmatig goederen werden uitgewisseld zodat er een nivellering kon optreden in de manier waarop men in de verschillende streken van het Rijk leefde, veroordeelde de anarchie van de 2^e eeuw ieder land om op zichzelf te overleven, smartelijk en in armoede.”**[91][93]**

Men heeft altijd beweerd dat de langzame overgang van de slavernij naar de horigheid kon worden verklaard door het gebrek aan dynamiek van de landheren of door een nijpend tekort aan slaven, toen er een einde was gekomen aan de oorlogen in den vreemde. De ware reden zullen we eerder moeten zoeken in het verval van de kolonies, in het feit dat de aanvoer van producten was stil gevallen. De landheren werden gedwongen om zelf meer en meer te gaan leven van de opbrengst van hun gronden, ze hadden er alle belang bij om de slavenarbeid, die weinig productief was, te vervangen door een systeem van pachters, dat leek op de lijfeigenschap. Een systeem dat zijn hoogdagen zal kennen tijdens de middeleeuwen. “De pachter moest aan zijn meester al wat de dorper zal verschuldigd zijn aan zijn heer.”**[92]** De landheer, die meestal onmetelijke domeinen in eigendom had, werd steeds machtiger. In Egypte, tijdens de 5^e eeuw raakten de boeren volledig aan hen onderworpen. Het bestuur van de staat kwam volledig in hun handen terecht.

Het is dus niet juist als men stelt dat de gesloten economie, die onder de Karolingers tot bloei zal komen, voortspoot uit de ondergang van het Romeinse Rijk en het uiteenspatten van het economisch bestel geconcentreerd rond de Middellandse Zee.**[94]** Ook heeft de inval van de barbaren een zekere rol gespeeld in het verval van de antieke economie en het ontluiken van de feodaliteit. Echter, het Romeinse Rijk was al veel eerder op zijn retour, nog voor de val van Rome en meerdere eeuwen voor de invasie van de muzelmannen. Een ander veeg teken aan de wand, een heel belangrijk signaal dat men evolueerde naar een gesloten economie, was dat het geld aan waarde verloor, en dat was reeds begonnen onder Nero.**[95]** Het koper nam de plaats in van goud en zilver. In de 2^e eeuw was er al een nijpend tekort aan goud.**[96]**

De gesloten economie, een economisch stelsel dat enkel produceert wat ter huize wordt verbruikt, was in die tijd allesbehalve een ‘abnormaal verschijnsel’, zoals Pirenne het stelt. Het Romeinse Rijk was economisch geruïneerd, nog voor het politiek ten onder ging. Het kwam politiek te wankelen daar het economisch in verval was. De politieke chaos in de 3^e eeuw evenals de invasie van de barbaren kon enkel worden verklaard door dit economische verval.

Naarmate de provincies bankroet raakten, naarmate er niet langer op ruime schaal handel werd

gedreven, naarmate men terugkeerde naar de gesloten economie, werd het bestaan van het Rijk zelf voor de bezittende klasse minder en minder interessant. Iedere streek, ieder landgoed plooid terug op zichzelf. Het Rijk, met zijn immense administratie, zijn extreem duur leger, werd gezien als een kanker, een parasiet, een overtollige last, die woog op alle lagen van de bevolking. De belastingen verslonden zelfs het allernoodzakelijkste. Onder Marcus Aurelius, toen de soldaten na de grote overwinning op de Marcomannen, een hogere soldij vroegen, gaf de keizer hen dit veelzeggende antwoord: “Alles wat ge zult ontvangen bovenop uw huidige soldij zal moeten geheven worden op de rug van uw verwanten.”

De schatkist was leeg! Om de ambtenaren en het leger te onderhouden werden de vermogens van de gewone burger in beslag genomen. Terwijl de lagere klassen maar niet ophielden om in opstand te komen keerde de rijke burgerij zich af van een Rijk dat hen ruïneerde. Nadat de aristocratie het Rijk had geplunderd was het nu op zijn beurt het Rijk dat de aristocratie ruïneerde. “Dagelijks kan men zien hoe mensen die gisteren nog tot de allerrijksten behoorden heden ten dage de bedelstaf opnemen”, zei Herodianus. De wreedheden van de soldaten namen hand over hand toe. Niet enkel uit hebzucht roofden de soldaten de bevolking leeg. De provincies waren verarmd, de transportmiddelen waren in slechte staat en zodoende werd de bevoorrading van het leger heel moeilijk. De soldaten zagen zich verplicht om voortdurend geweld te gebruiken wilden ze in hun levensonderhoud voorzien. En Caracalla, toen hij aan alle inwoners van het Rijk het staatsburgerschap toekende, deed hij dit alleen om het aantal belastingplichtige burgers te verhogen. De ironie van de geschiedenis wilde dat iedereen Romein werd op het ogenblik dat Rome had opgehouden te bestaan.

Afpersingen door de ambtenaren uit Rome, excessen van de soldateska, door dit alles begonnen de inwoners van het Rijk uit te zien naar het einde van het imperium. “Het verblijf van soldaten was een ware gesel. De inwoners van Syrië hadden liever dat het land door de Parthen werd bezet.”**[97]** “Het bewind in Rome maakte zich iedere dag meer en meer gehaat... De onderdanen van Valentianus verkozen de gematigde tirannie van de barbaren boven de onverbiddelijke jacht op hun goederen waarbij ze persoonlijk soms bloot kwamen te staan aan martelingen. Ze verafschuwden de titel Romeins staatsburger, een titel die zozeer door hun voorvaderen gerespecteerd en begeerd was geweest.”**[98]** De christelijke auteur Salvianus zei in de *Gubernatione Dei*: “Een groot deel van Gallië en Spanje behoort reeds aan de Goten en alle Romeinen hebben slechts één wens: niet meer onder Rome komen. Ik zou me erover verwonderen dat niet alle armen en behoeftigen overlopen, als de oorzaak niet was dat zij hun bezittingen en gezinnen niet in de steek kunnen laten. En wij, Romeinen, zijn verbaasd dat we de Gothen niet kunnen overwinnen, terwijl wij Romeinen verkiezen onder hen te leven in plaats van onder ons zelf.”

Ver van een ‘abnormaal’ verschijnsel was de invasie door de barbaren het normale gevolg van het economische en politieke fiasco van het Rijk. Zelfs zonder die invasie zou het meer dan waarschijnlijk uiteen gevallen zijn. “Wat het meest in het oog sprong in de binnenlandse evolutie in Klein-Azië en Syrië was de geleidelijke terugkeer naar het feodale systeem... De opstand van de Isauriërs in Klein-Azië was een symptoom dat wees op een groeiend streven naar onafhankelijke staten.”**[99]** Evenzo, toen er gepoogd werd een onafhankelijk Gallo-Romeins Rijk te stichten. De pogingen tot afscheuren bewijzen hoe ziek het draagvlak van het Rijk wel was. De barbaren hebben enkel de genadestoot gegeven aan een Romeins Rijk dat op zijn

grondvesten schudde.

De voornaamste reden voor het verval van dit Rijk dient gezocht in de tegenstelling tussen de stijgende luxe van de bezittende klasse, de niet aflatende aangroei van de meerwaarde en een productiewijze die maar niet van natuur wilde veranderen. In heel het Romeinse tijdperk was er weinig vooruitgang geboekt in de manier van produceren. De werktuigen van de boeren bleven primitief. “Ploeg, spade, schop, houweel, zeis, sikkel, snoeimes, de exemplaren die het hadden overleefd, bleven altijd dezelfde, van hand tot hand doorgegeven, van de ene generatie op de andere.”**[100]** De stijgende luxe van de Romeinse aristocratie en het geldverslindende ambtenarencorps liepen uit op een waanzinnige leegroef van de provincies, met als gevolg dat de economie werd geruïneerd, dat de provincies ontvolkten en dat de grond uitgeput raakte. **[101]** In tegenstelling met het kapitalisme dat ten onder zal gaan aan de (relatieve) overvloed aan productiemiddelen, ging de Romeinse wereld ten onder aan een gebrek aan productiemiddelen.

De hervormingen van Diocletianus en Constantijn waren een poging om een nieuw Romeins Rijk te stichten op basis van de gesloten economie. “De Staat steunt vanaf nu op het platteland en op de bewoners van het platteland.”**[102]** De boer werd aan zijn lap grond vastgeklonken. Iedere landheer werd verantwoordelijk voor zijn domein en voor het aantal pachters dat er zich had gevestigd, op basis daarvan werd een nieuw belastingsstelsel ingevoerd. “De belastingshervormingen van Diocletianus en alle edicten van de keizers die hem zijn opgevolgd maakten de pachter tot slaaf van zijn meester en zijn grond.”**[103]** Hetzelfde gold voor de andere lagen van de bevolking: kleine eigenaars, handwerklieden, handelaars: allen werden ze gekluisterd aan hun woonplaats en hun beroep. Het tijdperk van Constantijn geldt als het tijdperk van de ongebreidelde heerschappij van de landheren, absolute heersers over uitgestrekte prinselijke domeinen. De aristocratie verliet meer en meer de steden in verval en trok zich terug op het platteland, in weelderige villa's, omringd door clientes en dienaren.

De hervormingen van Diocletianus en Constantijn waren een poging om het Rijk aan te passen aan de gesloten economie. We hebben eerder gezien dat op deze basis het Rijk zelf geen enkele reden tot bestaan meer had. Niets, behalve nog de tirannie verbond de verschillende delen. En aldus, economisch en sociaal, opende Constantijn een nieuw tijdperk in de geschiedenis, gesymboliseerd door het christendom, en politiek gezien begon het laatste bedrijf in de geschiedenis van het Romeinse Rijk.

Jodendom en christendom

Aan de gunstige toestand van de joden zoals die reeds verworven was tijdens de hellenistische periode lijkt er niet veel veranderd na de Romeinse veroveringen. De privileges die hen in de hellenistische wetgeving waren toegekend werden door de Romeinse keizers bekrachtigd. “De joden genoten in het Romeinse Rijk van een geprivilegieerde positie.”**[104]** Het feit dat er alleen al in Alexandrië bijna een miljoen joden woonden is een voldoende bewijs dat hun economische rol in de diaspora vooral commercieel was. Een diaspora met reeds drie en een half miljoen joden, dit verscheidene eeuwen voor de val van Jeruzalem. In Palestina woonden er nog nauwelijks een miljoen. “Alexandrië, in Egypte, onder de Romeinse keizers, was wat Tyr was geweest tijdens de glorieperiode van de Feniciërs... Onder het bewind van Ptolemaeus waren er

directe handelsbetrekkingen ontstaan tussen Egypte en India. Vanuit Thebe vertrokken er karavanen naar Marawe in Opper-Nubië, waar de markten werden aangedaan door karavanen uit het Afrikaanse binnenland. Een Romeinse handelsvloot trok dan naar de monding van de Nijl om er kostbare voorwerpen op te halen en die te verspreiden over het Rijk.”**[105]** In Alexandrië waren er van de vijf wijken vier bewoond door joden.**[106]** Hun rol in Alexandrië was toen zo belangrijk dat een jood, Tiberius Julius Alexander tot gouverneur werd benoemd.

Cultureel waren deze Alexandrijnse joden volledig geassimileerd en spraken enkel nog Grieks. Voor hen werden de religieuze boeken uit het Hebreeuws naar het Grieks vertaald. Gemeenten als die in Alexandrië kon je terugvinden in alle handelscentra van het Rijk. De joden leefden verspreid over Italië, Gallië en Spanje. Jeruzalem was enkel het religieuze centrum gebleven. “De opvolgers van David en Salomon hadden niet meer te betekenen voor de joden van toen als Jeruzalem voor de joden van nu.” Ongetwijfeld, deze natie verwees dan wel voor de religieuze en intellectuele eenheid naar het kleine koninkrijk van de Hasmoneeën. Maar de joodse natie zelf was veel groter dan alleen de onderdanen van de Hasmoneeën, er waren ook nog de ontelbare joden verspreid over heel het Rijk en het Romeinse Rijk. In steden als Alexandrië en Cyrene vormden ze aparte administratieve entiteiten, lokaal gescheiden van de rest van de stad, ongeveer zoals nu in de ‘joodse wijken’, maar met meer onafhankelijkheid, met een ‘volks hoofd’ als hoogste rechter en bestuurder... “Zelfs in die tijd was de handel reeds de voornaamste bezigheid van de joden.”**[107]**

In de Sibillijnse boeken van de Maccabeeën wordt er gezegd dat “alle zeeën barstensvol joden zitten.” “Dit volk is in iedere stad gekomen en men vindt niet licht een plaats in de bewoonde wereld die deze natie niet heeft opgenomen en die niet (financieel) door haar werd beheerst”, zegt Strabo. “Voor de economisten lijkt het geen twijfel dat de joden zich tijdens de oudheid met handel bezig hielden.”**[108]**

Jeruzalem was een grote rijke stad met 200.000 inwoners. Zijn invloed dankte het vooral aan de tempel. De inwoners van de stad en de mensen uit de omgeving leefden vooral van de massa’s pelgrims die naar de heilige stad toestroomden. “Voor de joden in Palestina werd God een belangrijk middel van bestaan.”**[109]** En niet enkel de priesters leefden van de eredienst van Jehovah, maar ook de talrijke kruideniers, wisselagenten en handwerklieden. Zelfs de boeren en vissers uit Galilea vonden te Jeruzalem ongetwijfeld een markt voor hun producten. En je moet niet denken dat Galilea enkel door joden was bewoond. In het noorden lagen er meerdere Griekse steden. “De rest van Juda kunnen we zien als versnipperd over gemengde volksstammen van Egyptenaren, Arabieren en Feniciërs”, zegt Strabo.**[110]**

Bij de aanvang van de christelijke tijdrekening begonnen de joden een imposante ijver aan de dag te leggen om mensen te bekeren. “Voor menigeen moet het heel zeker aanlokkelijk geweest zijn om deel uit te maken van een zo ver vertakte en bloeiende handelsvereniging.”**[111]** In 139 v.C. waren de joden al een keer uit Rome verbannen omdat ze geprobeerd hadden proselieten te winnen. In Antiochië bestond het grootste deel van de joodse gemeenschap uit bekeerlingen.

Enkel door hun economische en sociale positie in de diaspora konden ze, en dit nog voor de val van Jeruzalem, hun religie en nationale gevoel intact houden. In het Romeinse Rijk bestond het grootste deel van de joden uit kooplieden, wat nog niet betekent dat het rijke handelaars of ondernemers waren. Integendeel, de meeste waren gewone lieden die rechtstreeks of

onrechtstreeks door handel in hun levensonderhoud voorzagen: sjouwers, venters, handwerklieden, enz. En het was juist deze massa kleine lieden die als eerste het slachtoffer werd van het verval van het Romeinse Rijk en het meest te lijden had onder de afpersingen van de Romeinen. Massaal geconcentreerd in de steden konden ze beter van zich afbijten dan het volk van boeren dat verspreid leefde over het platteland. Ook waren ze zich meer bewust van hun maatschappelijke belangen. De massa joden in de grote steden zal voortdurend een brandhaard blijven van alle soorten relletjes en opstoten, gericht zowel tegen de Romeinen als tegen de rijken.

Traditioneel ziet men het joodse oproer van het jaar 70 als een soort grote 'nationale opstand'. Die opstand was heel zeker gericht tegen de ondraaglijke afpersingen vanwege de Romeinse percuratoren, doch de opstand was eveneens gericht tegen de eigen rijke burgerij. Alle aristocraten spraken zich uit tegen de opstand. Met alle mogelijke middelen probeerden koning Agrippa en de rijke edellieden de uitslaande brand te blussen. Eerst moesten er zeloten aan te pas komen die deze 'fatsoenlijke lieden' in groten getale afslachtten, vooraleer de Romeinen zelf werden aangevallen. Koning Agrippa en zijn zuster Berenice, toen hun poging tot verzoening op niets was uitgelopen, stonden niet aan de zijde van de opstandelingen, integendeel, ze steunden de Romeinen. Leden van de leidende klasse, zoals Flavius Josephus, veinsden eerst dat ze achter de revolutionairen stonden, om hen dan op een schandelijke manier te verraden. Bovendien was de revolte van Juda niet de enige in zijn soort. Onder het regime van Vespasianus braken er meerdere opstanden uit in de Griekse steden. Er werd een intense sociale agitatie gevoerd door de 'cynische filosofen' die Vespasianus uit de steden moest verjagen. Ook de inwoners van Alexandrië stelden zich vijandig op tegenover Vespasianus. "Het voorbeeld van Bithynië en de onlusten in Alexandrië onder Trajanus bewijzen dat de klassenstrijd in Klein-Azië en Egypte nooit tot stilstand was gekomen." [112]

Maar de sociale agitatie bleef niet beperkt tot de massa's in de steden, massa's die niettemin het meest getroffen waren door het verval van het economische leven. Ook de boeren kwamen in beweging. In de 1ste en de 2^e eeuw was hun situatie heel erg geworden. "In Egypte wordt de toestand van de boeren steeds erger. De levensomstandigheden van de bevolking in Egypte is slechter dan het normale gemiddelde. De belastingen zijn verpletterend, de verschuldigde sommen meedogenloos en zeer hoog, brutaal en onder bezwarende titel..." [113]

Onder Marcus Aurelius verspreidde de ontevredenheid zich over alle provincies. Spanje weigerde soldaten te leveren; Gallië zat vol deserteurs. Opstanden verspreidden zich over Gallië, Spanje en Afrika. In een smeekschrift aan keizer Commodus zegden de kleine Afrikaanse boeren: "We zullen wegvlugten naar een plaats waar we als vrije mensen kunnen leven." Onder het bewind van Septimus Severus nam het banditisme ongeziene vormen aan. Benden 'Heimatlos' richtten ravages aan in verschillende delen van het Rijk. In een verzoekschrift waarvan we onlangs een exemplaar hebben teruggevonden wendden de gewone lieden van Lydië, in Klein-Azië zich in deze bewoordingen tot Septimus Severus: "Wanneer de belastingontvangers van het Rijk in onze dorpen komen brengen ze niks goeds: ze kwellen de inwoners met onmenselijke opeisingen en met boetes..." Andere smeekschriften spreken over brutaliteiten en willekeur van dezelfde ambtenaren.

De ellende in de steden en op het platteland was een ideale voedingsbodem waarop het

christendom kon gedijen. Rostovtzev ziet terecht een band tussen de opstanden van de joden en de volkse opstanden onder het bewind van Trajanus en Hadrianus in Egypte en Cyrenaica. [114] Het was binnen de grote massa armen die in de steden van de diaspora leefde dat het christendom het meest aan aanhang won. “De eerste communistische messias gemeente vormde zich in Jeruzalem. Maar weldra ontstonden er gemeenten in andere steden met een joods proletariaat.” [115] De oudste Fenisische handelsposten, zowel in het binnenland als aan zee, waren de oudste bolwerken van het christendom.” [116] Net zoals de opstanden van de joden navolging kregen bij de niet-joodse populatie, zo ook verspreidde de communistische religie van de joden zich snel onder de heidense massa’s.

Het primitieve christendom is niet ontsproten uit het orthodoxe judaïsme; het kwam tot stand in nauw contact met ketterse sekten, [117] en was beïnvloed door de Essenen, een communistische joodse sekte die, zegt Philo, “geen bezittingen kennen, geen huizen hebben, geen slaven grond of kudden.”

Het waren landbouwers, handel was verboden. Bij het ontstaan moeten we het christendom zien als een reactie van de werkende massa van het joodse volk tegen de dominante klasse van de rijke kooplieden. Jezus, toen hij de kooplieden uit de Tempel verjoeg, vertolkte de haat van de massa’s tegen de onderdrukkers, hun haat tegen de allesoverheersende rol van de rijke handelaars. Aanvankelijk vormden de christenen slechts kleine gemeenten, zonder groot belang. Echter tijdens de 2^e eeuw, de periode van de grote ellende binnen het Romeinse Rijk, werden ze een uiterst machtige partij. “Tijdens de 3^e eeuw versterkte de Kerk zich op een buitengewone manier.” [118] “Tijdens de 3^e eeuw werden in Alexandrië de getuigenissen van het christendom steeds talrijker.” [119]

Het oorspronkelijke christendom was volks en antiplutocratisch, dat lijdt geen twijfel. “Gelukkig gij armen, want het Rijk Gods komt u toe. Gelukkig gij die honger hebt want ge zult gevoed worden.” “Maar gij de rijken... Wee gij die gevoed zijt want ge zult honger lijden”, zegt het Evangelie van Sint Lucas. Het epistel van de Heilige Johannes gaat verder in die zin: “Welaan gij rijken, weent en huilt over uwe ellendigheden die over u komen: uw rijkdom is verrot, uwe klederen zijn van de motten gegeten geworden: uw goud en zilver is verroest en hun roest zal u zijn tot getuigenis en al uw vlees als een vuur verteren... Zie, het loon van de werklieden die uw landen gemaaid hebben, het welk van u verkort is, roept; en het geschrei dergenen die geogst hebben, is gekomen tot in de oren van de Heren Zebaoth.”

Maar samen met de snelle opkomst van het christendom probeerden de leiders de scherpe kanten van de antiplutocratie wat te verzachten. Het Evangelie van de Heilige Matteüs toont de koerswijziging. Nu wordt er gezegd: “Gelukkig de armen van geest, want het Rijk van de Hemel hoort hen toe. Gelukkig diegenen die dorsten naar *rechtvaardigheid*, ze zullen voldoening krijgen.” De armen zijn de armen van *geest* geworden; het koninkrijk Gods het koninkrijk van de *hemel*, wie honger heeft dorst enkel nog naar *rechtvaardigheid*. De revolutionaire religie van het volk werd een troostbrengende religie voor datzelfde volk. Kautsky vergelijkt dit fenomeen met het revisionisme van de sociaaldemocratie. Het ware juist om deze langzame koerswijziging te vergelijken met het fenomeen van het fascisme zoals we het heden ten dage kennen. Ook het fascisme probeert zich van het ‘socialisme’ te bedienen om het bewind van het financieel kapitaal te versterken. Het aarzelt niet de meest schaamteloze vervalsingen te

gebruiken om de massa's te bedriegen... het bewind van de magnaten van de zware industrie wordt 'het bewind van de arbeid'.

Ook de 'fascistische revolutie' heeft een economische en sociale achtergrond. Het fascisme sluit definitief het tijdperk af van het liberalisme en opent een tijdperk van volledige dominantie van het monopoliekapitaal, de tegenpool van het liberaal kapitalisme beheerst door de vrije concurrentie. Toch is het niet voldoende om te stellen dat het christendom louter een instrument was om de armen te bedriegen. Het was tevens de ideologie van de landheren die onder Constantijn de absolute macht hadden veroverd. De triomf van het christendom valt samen met de complete triomf van de gesloten economie. Tegelijk met het christendom verspreidt het feodale stelsel zich over heel Europa.

Het is verre van waar dat het christendom verantwoordelijk was voor de val van het Romeinse Rijk. Wel heeft het de ideologische wapens geleverd aan die klassen die uit de ruïnes van het Rijk zijn opgestaan. "De clerus van het Westen zowel als die uit het Oosten veroordeelde de minste lening tegen interest."**[120]** Zo behartigden ze de belangen van de nieuwe klasse van bezitters waarvan de rijkdom enkel en alleen uit hun gronden voortkwam. De essentiële reden voor het failliet van het 'proletarisch' christendom en de triomf van het 'fascistisch' christendom moeten we zoeken in de achterlijke staat van de productiewijze. De economische omstandigheden waren nog niet rijp voor de triomf van het communisme. De klassenstrijd uit de 2^e en de 3^e eeuw leverde absoluut niks op voor het overgrote deel van het volk.**[121]**

Dit betekende niet dat de armen de triomf van het katholicisme zonder meer hebben aanvaard. De bloei van de ketterijen bewijst juist het tegendeel. Als de officiële kerk deze ketterijen zo onbarmhartig heeft vervolgd, betekende dit dat ze ten dele toch de belangen van de armen vertolkten. Een auteur uit de 4^e eeuw schrijft vanuit Constantinopel: "Deze stad – zegt hij – is overrompeld door slaven en vakmensen die allen doorgewinterde godgeleerden zijn en prediken in winkels en op straten. Vraag aan iemand om een geldstuk te wisselen en hij zal u leren waarin de Zoon verschilt van de Vader. Vraag aan een andere de prijs van een brood en hij zal u antwoorden dat de Zoon ondergeschikt is aan de Vader. Vraag of het bad klaar staat en hij zal u zeggen dat de Zoon uit het niets is geboren."

Zoals we eerder hebben gezien was het christendom oorspronkelijk de ideologie van de arme joodse massa's. De eerste kerken ontstonden rond de synagogen. De joodse christenen hadden hun eigen evangelie dat men het Evangelie volgens de Hebreëuwen noemde. Maar waarschijnlijk gingen deze joodse christenen al heel snel op in de grote christelijke gemeenschap. Ze werden geassimileerd binnen de grote massa bekeerlingen.

Vanaf de 2^e eeuw, toen de periode van de snelle opmars van het christendom begon, was er niet langer sprake van een joodse gemeente in Alexandrië. De meeste Alexandrijnse joden hadden waarschijnlijk de schoot van de christelijke gemeenschap verwoegd.**[122]** De Kerk van Alexandrië is zelfs een tijdje toonaangevend geweest binnen de nieuwe religie. Op het concilie van Nicea overklaste ze de andere christelijke gemeenten.

Waar de joodse boeren met geestdrift overgingen naar de leer van Jezus, was dit niet het geval met de vooraanstaande joodse kooplieden. Integendeel, ze vervolgden zonder mededogen de

primitieve communistische religie. Later, toen het christendom de godsdienst van de landbouwers was geworden, toen de antiplutocratische stromingen uit de prille beginjaren zich nog enkel tegen handel en woeker keerden, werd de weerstand van de gegoede joden er niet minder om, integendeel, het judaïsme werd zich meer en meer bewust van zijn eigen rol. Ondanks het verval van het Romeinse Rijk was de rol van de handel verre van uitgespeeld. De dominante klassen hebben altijd behoefte gehad aan oosterse luxe producten. Waar de joden in vorige periodes al een belangrijke rol speelden in de handel, waren ze nu de enige tussenpersonen tussen het Westen en het Oosten. Jood werd meer en meer synoniem met koopman.

Door de triomf van zowel de gesloten economie als van het christendom werd een selectieproces beëindigd; de joden werden een klasse van kooplieden. Op het einde van het Romeinse Rijk waren er zeker nog groepen joden die aan landbouw en veeteelt deden: in Arabië, Babylonië en Noord-Afrika. Ook in Palestina verbleven er nog heel wat joden. Want in tegenstelling tot wat de historici en ideologen van de idealistische school beweren waren het niet de Romeinen die de joden vanuit Palestina over de vier uithoeken van het universum hebben verstrooid. Eerder hadden we al gezien dat de diaspora andere oorzaken had. Nog in 484 hadden de Romeinse keizers heel wat moeite om een boerenopstand te onderdrukken in Samaria. In het begin van de 12^e eeuw stortten de joden zich op Tyr, en de bevolking werd massaal afgeslacht. **[123]** In 614 hielpen de joodse legereenheden uit Tiberias, Nazareth en Galilea de Perzische koningen om Jeruzalem in te nemen en ze vermoordden er een groot aantal inwoners. Bij de inval van de muzelmannen vormden, volgens Caro, de joden in Palestina nog altijd een belangrijk deel van de bevolking. **[124]** De verovering door de muzelmannen had hier dezelfde gevolgen als in alle andere bezette landen.

De onderworpen bevolking raakte geleidelijk vermengd met de veroveraars. Net als Egypte volledig zijn eigenheid verloor onder de mohammedanen, zo verloor ook Palestina definitief haar joods karakter. Nu nog herinneren sommige rites van de Arabische boeren in Palestina aan hun joodse afkomst. Ook in andere landen staan de joodse boeren en herders onder sterke druk om zich te assimileren en vroeg of laat bezwijken ze; dit is een essentieel verschijnsel dat we meer en meer zien gebeuren doorheen de loop van de geschiedenis. Enkel die joodse gemeenschappen die leefden van de handel, en het waren er heel wat in Italië, Gallië en Germanië, enz., konden aan de assimilatie ontkomen. Wat rest er van de joodse herders uit Arabië, van de joodse boeren uit Noord-Afrika? Niets, tenzij legenden. Maar de joodse handelskolonies daarentegen, in Spanje en Germanië, werden steeds groter en talrijker.

We kunnen dus stellen dat als de joden hun eigenheid hebben kunnen bewaren dit gebeurd is, niet *ondanks*, maar precies *dankzij* het feit dat ze waren verstrooid. Ware er, voor de val van Jeruzalem, geen diaspora geweest en waren de joden in Palestina gebleven, dan was er geen enkele reden om aan te nemen dat hun lot er anders had uitgezien dan dat van alle andere volkeren uit de oudheid. De joden, evenzo als de Romeinen, Grieken, de Egyptenaren, zouden zich hebben vermengd met de volkeren die de veroveraars waren, en ze zouden van die naties de zeden en gewoonten hebben overgenomen. Zelfs indien de huidige bewoners van Palestina verder de naam van joden zouden dragen, zouden ze evenveel gemeen hebben met de vroegere Hebreeuwen als de inwoners van Egypte, Syrië en Griekenland met hun voorvaderen uit de oudheid. Alle volkeren van het Romeinse Rijk werden meegesleurd in het debacle van dit Rijk.

Enkel de joden hebben zich kunnen handhaven omdat ze, in de wereld van de barbaren, die in de plaats kwam van Rome, hebben binnengebracht wat nog restte van de handel, restanten die zo kenmerkend waren voor de antieke wereld. Toen de wereld rond de Middellandse Zee was uiteengevallen, waren zij het die de losse delen met elkaar bleven verbinden.

De joden na de val van het Romeinse Rijk

De joodse natie was een klasse geworden en zo heeft het 'judaïsme zijn eigenheid' kunnen behouden. Toen het Romeinse keizerrijk in ruïne lag werd de commerciële rol van de joden steeds belangrijker. "Waar de joden reeds voor de val van het Romeinse Rijk betrokken waren bij de wereldhandel bereikten ze een nog grotere welstand na de ondergang." [125] Het is meer dan waarschijnlijk dat de Syrische kooplieden, waarvan sprake was in dezelfde tijd, joden waren. In de oudheid kwam die verwarring wel meer voor. Ovidius bijvoorbeeld heeft het over "de dag die weinig gunstig was om zaken te doen, de dag waarop iedere week het feest terugkeert dat door Syriërs en Palestijnen wordt gevierd." [126]

Tijdens de 4^e eeuw behoorden de joden tot het welstellende en rijke deel van de bevolking... Johannes Chrysostomos zegt dat ze grote sommen geld bezaten en dat de patriarchen immense schatten verzamelden. Hij heeft het over hun rijkdommen als over iets dat zijn tijdsgenoten heel goed kenden. [127]

Eeuwenlang zullen zij de enige tussenpersonen blijven in de handel tussen het Westen en het Oosten. Het zwaartepunt van hun doen en laten kwam meer en meer in Spanje en Frankrijk te liggen. De Arabische postmeester in Spanje, Ibn-Kordadbeh (9^e eeuw) heeft het in zijn *Boek van de Wegen* over de Radamitische joden die, zegt hij, "Perzisch, Romeins, Arabisch, de Frankische, Spaanse en Slavische talen spreken. Zij reizen van west naar oost en van oost naar west, nu eens over land, dan weer over zee. Zij nemen uit het westen eunuchen mee, slavinnen, jongens, zijde, pelterijen en zwaarden. Ze schepen in in het land van de Franken en zetten koers naar Farama (Pelusa)... ze begeven zich naar de Sind, India en China. Bij hun terugkeer zijn ze geladen met muskus, aloë, kamfer en andere producten uit oosterse streken. Enkelen zeilen naar Constantinopel om hun waren aan de man te brengen; anderen reizen naar het land van de Franken."

Het is waarschijnlijk over hun invoer dat er sprake is in de verzen van Theodulf over de rijkdommen van het Oosten. Spanje wordt nog vermeld in de tekst van een formule van Lodewijk de Vrome in verband met de jood Abraham van Sarragossa... De joden waren dus leveranciers van specerijen en kostbare stoffen. Maar uit de teksten van Agobard blijkt dat ze ook wijn verkochten. En aan de oevers van de Donau verhandelden ze zout. In de 10^e eeuw bezaten de joden zoutmijnen nabij Neurenberg. Ze dreven ook handel in wapens. Bovendien beheerden ze de kerkschatten. Maar ze waren vooral gespecialiseerd, in de slavenhandel. Een aantal van die slaven verkochten ze in het land zelf, maar het merendeel werd naar Spanje uitgevoerd." 'Jood' en 'koopman' werden synoniem. [128]

Zo stipuleert een edict van koning Lodewijk: "Kooplui, te zeggen joden en andere handelaars, waar ze ook vandaan komen, uit gene of ander land, moeten een rechtvaardige taks betalen,

zowel voor slaven als voor andere goederen, zoals het gebruikelijk is onder de andere koningen.”**[129]** Volgens de historicus Brutzkus was de naam Rodamieten, de naam van een deel van de joodse kooplieden, afgeleid van de stroom Rhodanus (Rhône), van waar hun boten vertrokken. In verschillende kronieken vinden we ook de naam ‘nautae rhodanici’ terug.**[130]**

Ook tijdens de Karolingers bleven de joden de belangrijkste schakel tussen Oost en West. Hun positie als handelaar, die al zeer belangrijk was tijdens het verval van het Romeinse Rijk, had hen heel goed op deze rol voorbereid. Ze werden in die tijd al op gelijke voet gesteld met de Romeinse staatsburgers. De dichter Rutilius deed zijn beklag dat een overwonnen natie de overwinnaars domineerde.

Halfweg de 4^e eeuw hadden er zich in Tongeren en Doornik al joodse handelaars gevestigd. De bisschoppen onderhielden met hen de allerbeste betrekkingen en moedigden die kooplieden heel sterk aan. Sidonius Appolinarius vroeg met aandrang aan de bisschop van Doornik (in 470) om de joden hartelijk te ontvangen daar “zij doorgaans schitterende zakenmensen zijn.”**[131]**

Tijdens de 6e eeuw had Gregorius van Tours het over joodse kolonies in Clermont-Ferrand en Orléans. Ook in Lyon woonde er in deze periode een talrijke joodse bevolking.**[132]** In zijn brief *Insolentia Judaeorum* beklagde Agobard, de aartsbisschop van Lyon, er zich over dat ze in Spanje christenen als slaven verkochten. De monnik Aronius sprak in de 8ste eeuw over een jood die in het land van de Franken woonde en uit Palestina kostbare voorwerpen meebracht.**[133]**

Het is duidelijk dat in het begin van de middeleeuwen in Frankrijk de joden vooral kooplieden waren.**[134]** Ook in Vlaanderen, waar er vanaf de invallen van de Noormannen tot aan de eerste kruistocht joden hebben gewoond, was de handel volledig in hun handen.**[135]** Op het einde van de 9^e eeuw was er te Huy een grote joodse gemeente. Hier speelden ze een belangrijke rol en deden er goede zaken... In Luik, in 1040, was de handel volledig in hun handen.**[136]** In Spanje “werd alle handel met het buitenland door hen gevoerd. Die handel bestond uit alle soorten waren: wijn, olie, ertsen, mineralen. Specerijen en stoffen betrokken ze uit de Levant. Hetzelfde in Gallië.”**[137]**

Joden uit Polen en Klein-Rusland kwamen eveneens naar West-Europa om er slaven, pelsen en zout te verkopen en ze kochten hier alle soorten weefsels. In een Hebreeuwse bron uit de 12^e eeuw lezen we dat ze op de markten in de Rijnstreek grote hoeveelheden linnen afkomstig uit Vlaanderen aankochten die ze in Rusland ruilden tegen pelsen. Ze dreven intensief handel tussen Mainz en Kiev “de belangrijkste handelspost in de zuidelijke vlakte.”**[138][139]**

Het kon niets anders of er was in die tijd te Kiev een belangrijke joodse handelskolonie gevestigd. In een kroniek uit 1113 lezen we dat “om Monomachus ertoe te bewegen zo snel mogelijk naar Kiev te komen, de inwoners van deze stad lieten weten dat de bevolking klaar stond om bij de Boyaren en de joden te gaan plunderen.”**[140]**

Een Arabische reiziger, Ibrahim Al Tartoushi getuigde eveneens van de omvangrijke handel die de joden dreven tussen Europa en het Oosten. Hij schreef in 973, bij een bezoek aan Mainz: “Het is verrukkelijk om zulk een eind in het Westen een dergelijke hoeveelheid aan specerijen aan te treffen afkomstig uit de verste uithoeken van het Oosten.” In het geschiedenisboek op naam van

de jood Ben Gourion, in het geografische werk van de Arabische Pers Qwazwini en het reisverslag van de Spaanse jood Ibrahim Ibn Jakov, daterend uit de 10^e eeuw staat de prijs vermeld die voor graan werd betaald in Krakau en Praag, en ze hebben het over zoutmijnen, eigendom van de joden.**[141]** Volgens Gumplovitch vormden ze de enige schakel tussen de Baltische kust en Azië. Een oud document schetst het volgende beeld van de Chasaren, een Mongoolse volksstam aan de Kaspische Zee die naar het judaïsme was overgegaan: “Ze hebben geen slaven die de grond bewerken want ze kopen alles met geld.”**[142]** Atil, de hoofdstad van de Chasaren, was een groot handelscentrum met een handelsroute die eindigde in Mainz.

In zijn autobiografie vertelt de bekeerling Herman dat toen hij nog joods was, op 20 jarige leeftijd (ongeveer in 1127), hij regelmatig van Keulen naar Mainz reisde om er aan commerciële verrichtingen te doen, want “alle joden hielden zich met handel bezig.” (*sequidem omnes judaei begotiationi inserviunt*).

Ook de woorden van B. Elieser ben Natan zijn heel typerend voor die tijd: “De handel, maar dat is onze voornaamste bron van inkomsten.”**[143]**

De joden waren “de enige klasse die haar inkomen haalde uit de internationale groothandel. En tezelfdertijd, door de contacten die ze onderling onderhielden, waren ze de enige nog resterende band tussen de islam en het christendom, of zo men wil, tussen het Oosten en het Westen.”**[144]**

Tijdens de vroege middeleeuwen kenden de joden dus een grote voorspoed. Ze werden aanzien als behorende tot de hoogste klasse en hun juridisch statuut stond niet ver af van dat van de adel. Onder Karel de Kale bestrafte het Edictum Pistense (864) de verkoop van niet-edel goud of zilver met zweepslagen voor slaven of horigen en met een geldboete voor joden en vrije lieden.**[145]** “De joden vervulden immers een functie die beantwoordde aan een dwingende economische noodzaak, die niemand anders kon invullen; de functie van koopman.”**[146]** De burgerlijke historici begrijpen meestal niet wat het verschil is tussen woeker en handel zoals die bestond in de oudheid en de middeleeuwen en zoals we die kennen in het moderne kapitalisme. Nochtans is er tussen de handel in de middeleeuwen en de woeker die ermee gepaard ging een al even groot verschil als tussen de kapitalist die voor de markt werkt en een feodale heer, als tussen de moderne proletariër en de horige of slaaf. In de periode waarin de joden hun economische bloei kenden was de dominante productiewijze immers feodaal. Er werden in de eerste plaats waren geproduceerd bestemd voor het onmiddellijke verbruik ten huize en niet voor de handel. Ieder landgoed kon op zichzelf bestaan. Slechts enkele luxe producten: specerijen, kostbare weefsels, enz., kwamen voor ruil in aanmerking. De leenheren wisselden een deel van de grondstoffen van hun akkers tegen zeldzame goederen afkomstig uit het oosten.

Echter, de feodale samenleving met als basis de productie van verbruiksgoederen en het nog primitieve ‘kapitalisme’ met zijn handel en woeker sluiten elkaar niet volledig uit. “De autonome en dominante ontwikkeling van het kapitaal als handelskapitaal sluit aan op een productiewijze waarin het kapitaal geen enkele rol speelt en vanuit dit standpunt mogen we stellen dat het *haaks staat op de economische ontwikkeling van een samenleving*... Zolang het handelskapitaal de uitwisseling verzekert van producten van weinig ontwikkelde samenlevingen verwezenlijkt het niet alleen in schijn maar ook bijna zo in de werkelijkheid overdreven winsten die de smet

dragen van bedrog. Het beperkt er zich niet toe om het verschil tussen de productiekosten in de verschillende landen uit te buiten waarbij het komt tot een gelijkschakeling van de waarde van de koopwaar, maar het eigent zich het leeuwenaandeel toe van de meerwaarde. Het slaagt hierin door als tussenpersoon op te treden tussen de gemeenschappen die vooral verbruiksgoederen produceren en voor wie de verkoop van goederen aan hun waarde van bijkomend belang is, of door zaken te doen met slavendrijvers, feodale heren, despotische regeringen, de vertegenwoordigers van de vrolijke rijkdom.”**[147]**

Waar het moderne handels en bankkapitaal economisch gezien niets anders zijn dan een aanhangsel van het industriële kapitaal en zich enkel een deel van de meerwaarde toe-eigenen, geschapen in het kapitalistische productieproces, daar verwezenlijken het handelskapitaal en de woeker hun winsten door gebruik te maken van de verschillen in productiekosten in de onderscheiden landen. Ze eigenen zich een deel toe van de meerwaarde die de feodale heren van hun lijfeigenen hebben afgeperst. “In een eerste fase is het altijd in dezelfde koopwaren dat het geld overgaat en dan in een tweede fase in meer geld.”**[148]**

De joodse handelaar investeert geen geld in de productie zoals enkele eeuwen later de koopman uit de grote middeleeuwse steden wel zal doen. Hij koopt geen grondstoffen noch financiert hij de lakenwevers. Zijn handelskapitaal is enkel en alleen een schakel tussen productieprocessen die hij niet in de hand heeft en waarvan hij de voorwaarden niet scheidt.**[149]**

Aan de handel is heel nauw het lenen tegen interest verbonden, de woeker. Waar de rijkdommen opgehoopt in de schoot van de feodale klasse de luxe met zich meebrengen evenals de handel die dient om die luxe te kunnen verkrijgen, daar wordt de luxe op haar beurt het kenmerk van de rijkdom. Als eerste stap kan de heer door het bijeengeraapte meerproduct zich specerijen aanschaffen, oosterse stoffen, zijde, vervolgens worden al die producten de attributen van een heersende klasse. De pij maakt de monnik. En wanneer de gewone inkomsten niet langer volstaan om het soort leven te leiden dat voor de klasse van landheren gewoon was geworden moest er worden geleend. De handelaar krijgt een tweede gezicht, hij wordt een woekeraar. In die periode is dat een en dezelfde persoon. Enkel de handelaar beschikt over de noodzakelijke ecu's die de rijke verkwister nodig heeft.

Maar het waren niet enkel de heren die een beroep deden op de woekeraar. Ook de koning, als die onmiddellijk een leger op de been moest brengen en aan de gewone belastingen niet genoeg had, diende hij zich te wenden tot de man met de ecu's. En ook de boer, wanneer hij door een slechte oogst, besmettelijke ziektes of door een buitengewone druk van taksen, belastingen en herendiensten, niet langer zijn verplichtingen kon nakomen, wanneer hij het zaaigoed voor zijn eigen voeding had gebruikt, wanneer hij versleten werktuigen niet langer kon vervangen, moest een beroep doen op de woekeraar en van hem het geld lenen dat hij nodig had.

De kas van de woekeraar was dan onontbeerlijk in een maatschappij die gebaseerd was op een gesloten economie; het vormde de reserve waaruit de samenleving kon putten wanneer er zich onvoorziene omstandigheden voordeden. “Het productief interestkapitaal, het woeker kapitaal, wanneer we daarop de term toepassen die overeenstemt met zijn primitieve vorm, behoort, samen met zijn broer, het handelskapitaal, tot een soort kapitaal van voor de zondvloed, tot een soort kapitaal van voor de kapitalistische productiewijze, en die we tegenkomen binnen de meest verscheidene geledingen van de maatschappij.”**[150]**

“Dat de Duitse joden reeds voor de eerste kruistocht leenden op basis van rente, daarover bestaat er geen twijfel. Wanneer in 1107 bisschop Hermann uit Praag bij de joden in Regensburg de schitterende kerkelijke wandtapijten in onderpand gaf voor de som van 500 zilver marken, dan kunnen we moeilijk aannemen dat het ging om een eerste verrichting van dat soort. Insgelijks getuigt een Hebreeuws document dat lenen op basis van onderpand van de Duitse joden een gewoonte was in die tijd. Echter, in die tijd was het krediet nog geen beroepsbezigheid op zich, het was nog nauw verbonden met de handel.” **[151]**

Het gebeurde ook dat de koningen en grote landheren bij de joden de opbrengst van de taksen en belastingen in onderpand gaven. En zo zien we hoe ze beheerders werden van de belastingen en inzamelaars van taksen. **[152]** De ministers van financiën van de koningen tijdens de late middeleeuwen waren meestal joden: in Spanje waren tot het einde van de 14^e eeuw de grote joodse bankiers tegelijkertijd pachters van de belastingen. In Polen vertrouwden de koningen aan hen de belangrijke functies toe van het beheer van de domeinen... Onder Casimir de Grote en Ladislas Jagellon bood men aan de joden niet enkel de publieke belastingen aan maar ook belangrijke bronnen van inkomsten zoals de Munt en de koninklijke zoutmijnen. Zo weet men, bijvoorbeeld, dat de ‘Rotschild’ van Krakau, Levko, de bankier van drie Poolse koningen, in de tweede helft van de 14^e eeuw de fameuze zoutmijnen van Wieliczka in pacht had, evenals die van Bahia en dat hij tevens de Rijksmunt van Krakau bestuurde. **[153]**

Zolang de gesloten economie domineerde waren de joden onmisbaar. Het verval van deze gesloten economie gaf het signaal voor vervolgingen en bracht voor lange tijd hun sociale positie in het gedrang.

[37] Waarschijnlijk was het de commerciële voorspoed van Palestina die deze streek in de ogen van de Palestijnen liet voorkomen als het land van ‘melk en honing’. Het is waarschijnlijk dat de invasie van de Israëlieten een harde slag heeft toegebracht aan de handel van de Palestijnen. Maar, met de tijd, hebben de Israëlieten de winstgevende relaties met de landen aan de Nijl en de Eufraat zelf in handen genomen.

[38] Het was dus, reeds vanaf het begin, de specifieke geografische en historische situatie die bepalend was voor de handelseigenschappen van Feniciërs en joden. Het spreekt voor zich dat enkel de nabijheid van geciviliseerde centra die waren voorzien van een relatief belangrijke nijverheid, dat enkel de nabuurschap van landen die reeds voor een deel voor de handel produceerden, het mogelijk maakte dat er volkeren ontstonden die zich specifiek op de handel toelieden zoals de Feniciërs en de joden. Het was parallel met de grote geciviliseerde centra dat de eerste grote handelsvolkeren het licht zagen.

[39] E.C. Movers: *Die Phönizier*, Bonn, 1841-1856, p. 17.

[40] Reeds voor de Israëlieten in Kanaän aankwamen was de handel er reeds hoog ontwikkeld. In brieven uit de 5^e eeuw v.C. was er sprake van karavanen die Tell el-Amarna doorkruisten! D.F. Bühul: *Die sozialen Verhältnisse der Israeliten*, Berlijn, 1899, p. 76.

[41] Movers, p. 19.

[42] Movers, p. 18.

[43] Movers: “Door hun onvermoeibare geestdrift op handelsgebied en hun onbetwistbare ondernemersgeest hadden de Feniciërs de naam gekregen een volk van handelaren te zijn waaraan geen enkel volk uit de oudheid zich kon meten. Enkel, veel later, tijdens de middeleeuwen werd die naam verbonden met de slechte faam die eraan kleefde en die overging op hun commerciële erfgenamen, de joden uit de diaspora”, p. 26.

[44] J. Toutain: *L’Economie antique*, Parijs, 1927, pp. 24-25.

[45] Deze ‘Griekse zeelieden’ schenen vooral burgers zonder nationaliteit te zijn geweest, vreemdelingen die zich in

Griekenland hadden gevestigd. De commerciële rol van de Feniciërs was vooral verbonden geweest met de ontwikkeling van de beschavingen in Egypte en Assyrië; de opkomst van de hellenistische beschaving had als resultaat dat deze vreemdelingen heel welstellend werden.

[46] Toutain, p. 40.

[47] Toutain, p. 68.

[48] J. Hasebroek: *Staat und Handel im alten Griechenland*, Tübingen, 1928, p. 112.

[49] Hasebroek, p. 78. De productie van verbruiksgoederen blijft de basis uitmaken van de economie. Men kan enkel toegeven dat wat men in Griekenland produceerde voor de handel het maximum was van wat men kon produceren binnen de grenzen van de antieke productiewijze.

[50] Pierre Roussel: *La Grèce et l'Orient*, Parijs, 1928, p. 301. Zie ook M. Clerc, *Les Métèques athéniens*, Parijs, 1893, p. 396: "De handel op zee was voor een groot deel in handen van vreemdelingen zonder burgerrechten"; en H. Francotte, *L'industrie dans la Grèce ancienne*, Brussel, 1900, I, p. 192: "In Athene leek de handel over zee vooral in handen van vreemdelingen."

[51] "In haar bloeiperiode telde Athene 400.000 slaven, 20.000 staatsburgers en 30.000 vreemdelingen zonder burgerschap", Hasebroek, p. 28.

[52] "Er was evenmin sprake van dat de handel de wereld ging beheersen als wel de nijverheid. Het agrarische karakter was alles overheersend, zelfs tijdens de 4^e eeuw...", Hasebroek, p. 101.

[53] "Iedere vergelijking tussen de antieke Griekse havens en moderne steden als Genua en Marseille kan enkel sceptische bedenkingen oproepen evenals een meewarige glimlach. Nochtans was dit schouwspel, dit handel drijven, deze transporten, dit komen en gaan van goederen, toen heel nieuw in de streek rond de Middellandse Zee. Het verschilde grondig van de manier waarop de Feniciërs handel dreven door zijn aard, dat was toen immers eenvoudig rondventen op zee, veel meer dan een georganiseerde handel." Toutain, p. 84.

[54] C. Autran: *Les Phéniciens*, Parijs 1920, p. 51.

[55] L. Brentano: *Das Wirtschaftsleben der antiken Welt*, Jena, 1929, p. 79.

[56] A. Causse: *Les Dispersés d'Israël*, Parijs, 1929, p. 7.

[57] A. Causse: *Les Dispersés d'Israël*, p. 54.

[58] Het boek Ezra, I, 6.

[59] *Jüdisches Lexikon*, Berlijn, 1927, art. "Elephantine".

[60] A. Causse: *Les Dispersés d'Israël*, p. 79.

[61] Het tweede boek der Maccabeeën III, 6.

[62] Eduard Meyer: *Blüte und Niedergang des Hellenismus in Asien*, Berlijn, 1925, p. 20.

[63] Pierre Roussel: *La Grèce et l'Orient*, p. 486.

[64] Roussel, p. 480

[65] L. Brentano: *Das Wirtschaftsleben der antiken Welt*, p. 78.

[66] Ed. Meyer, p. 84.

[67] André Pigamol: *La Conquête romaine*, Parijs, 1944, p. 207.

[68] Deze sociale strijd beperkte zich strikt tot de vrije bevolking van de Griekse steden. "Een min of meer gelijk bezit van goederen lijkt noodzakelijk om deze politieke democratie te handhaven. Daar ligt de oorzaak van de bloedige oorlog tussen de armen en de rijken, wat uitloopt op een hellenistische maatschappij die wordt beheerst door het gepeupel. Echter, de slaven, lijfeigenen, de vreemdelingen hebben niks te maken met deze eisen", Claudio Jannet: *Les Grandes Epoques de l'Histoire économique jusqu'à la fin du XVIe siècle*, Parijs-Lyon, p. 8.

[69] "Met het hellenisme verplaatst het economische zwaartepunt zich naar het oosten", K.J. Belloch: *Geschichte Griechenlands (Hellas und Rom)*, p. 232.

[70] Zie Fustel de Coulanges: *La Cité antique*, Parijs, 1863.

[71] Maurice Holleaux: *Rome, La Grèce et les monarchies hellénistiques, au IIIe siècle av. J.-C.*, Parijs, 1921, p. 231.

[72] André Pigamol, p. 232.

- [73] H. Cunow: *Algemeine Wirtschaftsgeschichte*, Berlijn, 1926-1929, II, p. 61.
- [74] Henri Pirenne: *Geschiedenis van Europa*, p. 13, Ned. vert. A. Schroeder, Brussel, uitg.: *La renaissance du livre*. “De producten stroomden toe naar het centrum zonder dat er als tegenprestatie een terugstroom was”, G. Legaret, *Histoire du développement du Commerce*, Parijs, 1927, p. 13.
- [75] Tenney Frank: *An economic History of Rome till the End of the Republic*, Baltimore, 1920, p. 108.
- [76] Idem, p. 118.
- [77] Idem, p. 261.
- [78] Strabo: *Géographie*, XIV, 5.
- [79] Tenney Frank, pp. 102 ev., gecit. Toutain, p. 300. Toutain deelt deze mening niet.
- [80] Jean Hatzfeld: *Les trafiquants italiens dans l'Orient hellénique*, Parijs, 1919, pp. 190, 191.
- [81] “Ten tijde van Augustus was het verdwijnen van de boeren een dagelijkse zorg voor de leidende kringen.” Rostovtzeff: *Gesellschaft und Wirtschaft in Römischen Kaiserreich*, Leipzig, 1931, deel 1, p. 56.
- [82] K. Kautsky: *De oorsprong van het christendom*, p. 368, Ned. vert. H. Gorter Berchem 1983.
- [83] Th. Mommsen: *Histoire romaine*, deel 7, p. 233.
- [84] Idem, p. 264.
- [85] G. Salvoli: *Der Kapitalismus im Altertum*, p. 206.
- [86] Th. Mommsen: *Histoire romaine*, deel 7, p. 267.
- [87] M. Rostovtzeff, deel 1, p. 165.
- [88] Idem, deel 2 p. 180.
- [89] Wilhelm Schubart: *Aegypten von Alexander den Grossen bis auf Mohammed*, Berlijn, 1922, p. 67.
- [90] M. Rostovtzeff, II, p. 135.
- [91] E. Albertini: *L'Empire romain*, Parijs, 1939, p. 306.
- [92] E. Lavisse et A. Rambaud, *Histoire générale du IV siècle à nos jours*, I, Parijs, 1894, p. 16.
- [93] W. Schubart, *Aegypten von Alexander dem Grossen bis auf Mohammed*, p. 29. Heel betekenisvol is ook het verder verdwijnen van de orde van de Chevaliers, de klasse van de Romeinse kapitalisten.
- [94] “De dominante organisatie zoals die vanaf de 9e eeuw opduikt is dus het resultaat van omstandigheden die uit het buitenland komen, men vindt er niets terug van een organieke transformatie. Het is dus een abnormaal verschijnsel.” “Het Franse Rijk zal de basis leggen van het Europa van de middeleeuwen. Maar de opdracht die het heeft vervuld heeft als essentiële voorwaarde dat de traditionele wereldorde omver werd geworpen. Niets zou het ertoe geroepen hebben indien de historische evolutie in zijn loop niet was omgebogen geweest, en om zo te zeggen uit zijn evenwicht gebracht door de inval van de muzelmannen. Zonder de islam zou het Frankische Rijk ongetwijfeld nooit bestaan hebben *en zonder Mohammed ware Karel de Grote ondenkbaar.*” (Pirenne: *Les villes du Moyen Age*, Brussel, 1927) Voor Pirenne was de feodale economie het gevolg van de vernietiging van de mediterrane eenheid, in de eerste plaats door de inval van de moslims.
- [95] M. Rostovtzeff, I, p. 125.
- [96] Salvoli, *Le capitalisme dans le monde antique*.
- [97] E. Gibbon, *Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire romain*, Parijs, 1835-1836, deel 1, p. 840.
- [98] Gibbon, *Décadence et chute de l'Empire romain*, p. 840.
- [99] M. Rostovtzeff, II, p. 141.
- [100] Toutain, p. 363.
- [101] Sommige auteurs zien in de ontvolking en de uitputting van de gronden de essentiële reden van het verval van het Rijk.
- [102] M. Rostovtzeff, II, p. 213.
- [103] M. Rostovtzeff, II, p. 232.
- [104] Jacques Zeiller, *L'Empire romain et l'Eglise*, Parijs, 1928, p.28.
- [105] G.B. Depping, *Histoire du commerce entre l'Europe et le Levant*, Parijs, 1826.
- [106] W. Schubart, p. 23.

- [107] Th. Mommsen, *Histoire romaine*, deel 7, p. 274.
- [108] W. Roscher, *Die Juden im Mittelalter*, p. 328.
- [109] K. Kautsky, *De oorsprong van het christendom*, p. 241, Ned. vert. H. Gorter EPO Berchem 1983.
- [110] Strabo, *Géographie*, XVI, 2., p. 34
- [111] K. Kautsky, p. 230, Ned. vert. H. Gorter EPO Berchem 1983.
- [112] M. Rostovtzeff, deel 1, p. 99.
- “In Mesopotamië, in Palestina, in Egypte en in Cyrenaica braken er bloedige en gevaarlijke joodse opstanden uit na de dood van Trajanus. Cyrenaica werd heel erg getroffen.” Rostovtzeff, deel 2, p. 76.
- [113] M. Rostovtzeff, deel 2, p. 64.
- [114] M. Rostovtzeff, deel 2, p. 65.
- [115] K. Kautsky, p. 339, Ned. vert. H. Gorter EPO Berchem 1983.
- [116] Movers, *Die Phönizier*, p. 1.
- [117] Hölscher, *Urgemeinde und Spätjudentum (Avhandlinger utgit tav Det Norske Videnskaps Akademi i Oslo, Hist.-filos. Klasse, 1928, n°4)*, p. 26.
- [118] M. Rostovtzeff, deel 2, p. 223.
- [119] W. Schubart, p. 97.
- [120] Gibbon, deel 2, p. 197.
- [121] Ze waren de uitdrukking van het verval van de Romeinse economie. Maar de laagste klassen waren niet bij machte om de macht in te palmen. Een nieuwe klasse van bezitters gebruikte hun ideologie om de macht te veroveren. Een ommezwaai drong zich op; ze voerden de strijd louter voor hun eigen belang. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de ‘fascistische revolutie’.
- [122] W. Schubart, p. 46.
- [123] Samuel Krauss, *Studiën zur byzantisch-judischen Geschichte*, Wenen 1914.
- [124] G. Caro, *Sozial und Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter und der Neuzeit, 1908-1920*.
- [125] L. Brentano, *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands*, Jena, 1927-1929, p. 361.
- [126] Zelfs zo de Syriërs geen joden waren, dan staat het vast dat men niet langer over hen spreekt ten tijde van de Karolingers. Het is mogelijk dat ze zijn opgegaan in de joodse handelsgemeenschap, zo ze tenminste niet volledig zijn verdwenen omwille van andere redenen. Ten tijde van de Karolingers was ‘jood’ volledig synoniem aan ‘koopman’.
- [127] Rabbin Dr. L. Lucas, *Zur Geschichte der Juden in vierten Jahrhundert*, Berlijn, 1910.
- “In Antiochië laat Sint Johannes Chrysostomus de joden zien als diegenen die de sleutelposities innamen in de handel van de stad, die alle handelsverrichtingen deden stopzetten wanneer ze hun feesten vierden.” C. Jannet, *Les Grandes Epoques de l’Histoire économique*, p. 137.
- [128] H. Pirenne: *Mohammed en Karel de Grote*, pp. 133 en 143 Ned. vert. J. Van Craen en Willi Wauters, Mercatorfonds 1987, Antwerpen.
- [129] Dr. Julius Brutzkus, *Der Handel der westeuropäischen Juden mit dem mittelalterlichen Kiew* (in het Jiddisch), in *Schriften für Wirtschaft und Statistik*, 1928.
- [130] De re ditu suo, I, 398, cf. G.B. Depping, *Les Juifs dans le Moyen Age*.
- [131] S. Ulman, *Histoire des Juifs en Belgique jusqu’au XVIIIe siècle*, Antwerpen, pp. 9-10.
- [132] H. Pirenne, *Les villes au Moyen Age*, p. 313.
- [133] I. Schipper, *Anfänge des Kapitalismus bei den abendländlichen Juden im früheren Mittelalter*, 1907.
- [134] H. Sée, *Esquisse d’une histoire économique et sociale de la France*, Parijs, 1929, p. 91.
- [135] Verhoeven, *Algemeene Inleiding tot de Belgische Historie*, gec. Ullmann, p. 8.
- [136] Ullmann, pp. 12-14.
- [137] Bédarride, *Les Juifs en France, en Italie, en Espagne*, p. 53.
- [138] H. Pirenne, op. cit.
- [139] Dr. Julius Brutzkus, op. cit.
- [140] Idem.

[141] Schipper, *Anfänge des Kapitalismus bei den abendländischen Juden*.

[142] Dr. Julius Brutzkus, *Di Geshikte fun di Bergyiden oyf kavkaz* (de geschiedenis van de bergjoden uit de Kaukasus) in het Jiddisch in *Historishe Schriften fun Yivo (Yivo Studies in History)*, deel 2, Wilno, 1937, pp. 26-42, Engelse samenvatting, pp. 6-7.

[143] I. Schipper, *Yidishe Geschikhte (Wirtschaftsgeschikhte)*, Warschau, 1930 (in het Jiddisch), deel 2, p. 45.

[144] Henri Pirenne, *Mohammed en Karel de Grote*.

[145] De joden zijn zelfs beter beschermd dan de adel door het privilege van Spiers [Speyer] van Hendrik IV (1090). De Poolse kroniekschrijver uit de 8ste eeuw, Vincente Kadlubech leert ons dat een gelijkaardige straf, de “septuaginta” die voorzien was voor majesteitsschennis of godslastering van toepassing was voor hen die joden hadden vermoord. In 966 beklaagde de bisschop van Verona er zich over dat tijdens de gevechten tussen de geestelijken, horigen en joden deze eersten gestraft worden met een boete die driemaal hoger lag als de boete die de joden dienden te betalen.

[146] W. Roscher, *Die Juden im Mittelalter*, p. 324.

[147] Karl Marx, *Das Kapital*, II, Berlijn, 1953, pp. 359, 362-3, Franse vertaling, boek III, Parijs, Ed. sociales, 1957, pp. 336-339.

[148] Karl Marx, *Het kapitaal*, boek III.

[149] Karl Marx, *Het Kapitaal*, boek III, p. 362 (Duitse uitg., Berlijn, 1953), deel 1, p. 338 (Franse vert., Parijs, 1957).

[150] Karl Marx, *Het Kapitaal*, boek III, (*Das Kapital*, III, Berlijn, 1953, p. 641; Franse vert., boek III, deel 2, Parijs, Ed. sociales, 1959, p. 253).

[151] Caro, p. 197.

[152] “De bankiers waren er ook mee belast om de opbrengst weg te halen uit de grote heerlijkheden. Ze hadden in zekere zin de functie van beheerder en intendant.” G. Davenel, *Histoire économique de la Propriété*, Parijs, 1886-1920, deel 1, p. 109.

[153] I. Schipper, *Yidishe Geschikhte*, deel 4, p. 224.

Het tijdperk van de joodse woekeraar

Tot aan de 11e eeuw was het economische stelsel dat in West-Europa domineerde gekenmerkt door het uitblijven van iedere vorm van ruilhandel. De enkele steden uit de Romeinse tijd die nog bestonden waren vooral administratieve en militaire centra. Wat werd geproduceerd verbruikte men ter plaatse. De heerlijkheden van de heren konden op zichzelf bestaan en kwamen enkel in contact met de grote wereld van daar buiten via de joodse handelaars die zich in deze streken waagden. **[154]** De rol van de Europeaan in de handel kon enkel passief zijn.

Maar met de tijd werd er steeds meer oosterse koopwaar ingevoerd en men had er alle belang bij om direct voor de ruil te produceren. Door de aangroei van de handel werd er nu plaatselijk meer geproduceerd en de productie van ruilgoederen kwam meer en meer in de plaats van de productie van verbruiksgoederen.

Maar niet alle inlandse goederen waren in het Oosten gegeerd. Goederen bestemd voor de ruil kenden eerst daar een grote bloei waar de diverse voorwaarden voor het vervaardigen van zulke goederen voorhanden waren of waar er producten werden gewonnen die in het buitenland buitengewoon fel gegeerd waren, dus *monopolie producten*.

Dat waren het linnen uit Engeland, de lakens uit Vlaanderen, het zout uit Venetië, het koper uit Dinant... Op die geprivilegieerde plaatsen ontstonden er al heel snel “deze gespecialiseerde industrieën waarvan de producten onmiddellijk een hoge vlucht namen dankzij de handel die verder reikte dan de plaats van oorsprong.” **[155]**

Van passief werd de handel actief, greep in op de omstandigheden. De lakens uit Vlaanderen, de weefsels uit Florence veroverden de hele wereld en werden, gegeerd als ze waren, al heel vlug een bron van enorme winsten. Deze snelle accumulatie van rijkdommen maakte het mogelijk dat er een inlandse klasse van kooplieden ontstond. Zo werd het zout in handen van de Venetianen een krachtig middel om snel rijk te worden en andere volkeren onder de knoet te houden. Heel vroeg hadden deze eilandbewoners in hun lagunen een soort zout gemaakt dat bij alle volkeren aan de Adriatische kust ten zeerste gegeerd was, en dat Venetië op handelsgebied privileges opleverde, gunsten en verdragen. **[156]**

Zolang Europa leefde onder het stelsel van de gesloten economie lag het initiatief van de handel bij kooplieden die uit het Oosten kwamen, vooral joden. Slechts enkele leurders, enkele schamele leveranciers aan de burchten van de adel en aan de kloosters van de clerus konden zich los maken uit het nederige plebs van de horige massa. Maar door de groei van de binnenlandse productie ontstond er snel een machtige klasse van inlandse kooplieden. Ontsproten uit de ambachtlieden maakten ze deze ambachten aan zich ondergeschikt, ze konden immers de hand leggen op de distributie van de grondstoffen. **[157]** In tegenstelling met de joodse handel die duidelijk los stond van de productie is de handel gedreven door inlandse kooplieden vooral gebaseerd op de nijverheid.

Overall ging de groei van de nijverheid gepaard met een sterke expansie van de handel. “Venetië

had het voordeel zowel een groot commercieel centrum als een van de meest geïndustrialiseerde steden te zijn. De ateliers kwamen de kooplieden van deze stad buitengewoon goed van pas in hun handel met het Oosten. Venetië, evenals de steden in de buurt zaten barstensvol middelgrote ateliers, van alle soorten.”**[158]** “Zowel in Italië als in Vlaanderen leidde de zeehandel en zijn verlengstuk, de handel over land, tot een druk havenverkeer te Venetië, Pisa en Genua ginds, te Brugge hier. In het achterland kwamen de industriesteden tot ontwikkeling: enerzijds de Lombardische gemeenten en Florence, anderzijds Gent, Ieper, Rijsel, Douai en verderop Valenciennes en Brussel.”**[159]**

Het linnen schiep de basis voor de grandeur en de voorspoed van de middeleeuwse steden. Lakens en weefsels waren in de middeleeuwen de voornaamste artikelen op de handelsbeurzen. **[160]** Aldus blijkt nog maar eens hoe essentieel het verschil was tussen het ‘kapitalisme’ uit de middeleeuwen en het moderne kapitalisme; het laatste berustte op een formidabele revolutie van de productiemiddelen, het eerste enkel op de groei van de productie van de ruilwaarde.

De handel kreeg tijdens de middeleeuwen een andere gedaante en dit zal fataal blijken voor de economische positie van de joden. De plaats van de joodse handelaar die naar Europa specerijen importeerde en slaven uitvoerde werd ingenomen door de achtenswaardige koopman van christelijke origine aan wie de nijverheid uit de steden de voornaamste substantie leverde voor zijn internationale handel.

Deze inlandse kooplieden kwamen hevig in botsing met de joden die een overjaarse rol speelden in de economie, een rol geërfd uit een periode die ver achter lag op de evolutie van de geschiedenis.

De steeds maar sterker wordende tegenstelling tussen de ‘christelijke’ handel en het soort handel dat de joden dreven kunnen we herleiden tot de tegenstelling tussen twee economische stelsels: een economie die steunt op handel en de gesloten economie. Het was de groei van het economische leven in het Westen die de positie van de joden ten gronde richtte, een positie gebaseerd op de achterlijke toestand van de productie.**[161]**

Het handelsmonopolie van de joden brokkelde af naarmate de volkeren wier uitbuiting dit monopolie in stand hield meer ontwikkeld raakten. “Gedurende eeuwen bevoogden de joden de handel van nog jonge volkeren. Een rol waarvan deze volkeren het nut niet ontkenden. Doch iedere bevoogding wordt hinderlijk naarmate ze blijft duren. Volkeren bevrijden zich van de voogdij van andere volkeren, en zoals bij de mensen gebeurt dit niet zonder slag of stoot.”**[162]**

In Europa bloeide de handelseconomie, de steden groeiden, net zoals de coöperatieve nijverheden, de joden werden progressief uit hun economische positie verdreven.**[163]** En dit ging gepaard met een woest gevecht gevoerd door de inlandse kooplieden. De kruistochten, evenzo het symbool van de vaste wil van de handelssteden om zich een weg te banen naar het Oosten, boden hen de gelegenheid tot gewelddadige vervolgingen en moordpartijen. Vanaf toen kwam hun situatie in de West-Europese steden definitief in het gedrang.

In het begin waren slechts enkele van de belangrijkste stedelijke centra bij de economische veranderingen betrokken. De domeinen van de heren werden maar in geringe mate beroerd door deze veranderde situatie en het feodale stelsel bleef er bloeien. Bijgevolg was het einde van

de joodse staat van dienst nog niet in zicht. Maar nu viel het joodse kapitaal dat vroeger commercieel van aard was bijna uitsluitend terug op de woeker. Het was niet langer de jood die aan de leenheer oosterse waren leverde, maar het was nog altijd de jood, en nog voor geruime tijd, die aan de heren geld voorschoot.

De 'jood' vroeger synoniem met 'koopman' werd nu meer en meer vereenzelvigd met 'woekeraar'.**[164]**

De meeste historici vergissen zich ten gronde waar ze stellen dat de joden zich pas op kredietverlening zijn gaan toeleggen toen ze eenmaal uit de handel waren verdreven. Het woekerkapitaal is de tweelingbroer van het handelskapitaal. In de landen van Oost-Europa waar ze nog altijd handelaar [zijn], we vinden er, zoals we later zullen zien, een aanzienlijk aantal joodse woekeraars.**[165]** In feite kwam het hier op neer; de joden werden uit de handel verdreven en ze gingen een beroep uitoefenen dat ze reeds eerder kenden.

Ook het feit dat ze, in verschillende periodes, grond in bezit hadden, kan niet als een ernstig argument gezien worden voor de traditionele stelling van de joodse historici. Dit dient zeker niet als bewijs al zouden ze vele uiteenlopende beroepen hebben beoefend, we moeten het joodse landgoed zien als het gevolg van hun woeker en handelspraktijken.**[166]**

Uit de boekhouding van Heliot, een Franse jood uit Franche-Comté die leefde in het begin van de 14e eeuw, blijkt dat er onder zijn eigendommen enkele wijngaarden te vinden waren. Maar uit deze boeken blijkt ook dat Heliot deze gronden niet gebruikte in het kader van een of andere landbouwactiviteit, hij had de wijngaarden verworven bij commerciële transacties. Toen in 1360 de koning van Frankrijk de joden had gevraagd om opnieuw op zijn grondgebied te komen wonen, bracht een zekere Manassé, die de woordvoerder van de joden was, het probleem ten berde van de koninklijke bescherming op wijngaarden en kudden die in handen van de joden zouden komen als niet vrijgegeven onderpand. In Spanje, ten tijde van de grote theologische debatten tussen joden en christenen verweten deze laatste de joden dat ze zich hadden verrijkt dankzij 'woeker'. "Ze hebben zich meester gemaakt van velden en kudden... Ze zijn in Spanje eigenaar van drie vierden van de velden."**[167]**

Adellijke domeinen die in deze periode overgingen in handen van de joden zijn schering en inslag. Zo het dorp Strizov in Bohemen dat eigendom was geweest van twee edellieden en als schuldvereffening was toegekend aan de joden Fater en Merklin (1382). Het dorp Zlamany Ujzed in Moravië, toegewezen aan de jood Aron uit Hradic, het dorp Neverovo in Litouwen aan de jood Levon Salomic, enz.

Zolang als voor hen grondbezit enkel diende in hun speculatieve activiteiten kon het niet anders of het bleef een uiterst kwetsbare toestand. Al vlug slaagden de feodale heren erin dat er een verbod kwam om nog langer onroerend goed bij de joden te verpanden.

Het ging er anders aan toe wanneer er zich een echte sociale en economische kentering voordeed, wanneer de joden hun handel opgaven en echte landheren werden. Het zat er aan te komen dat ze vroeg of laat ook van godsdienst zouden veranderen.

In het begin van de 15^e eeuw was er een jood, Woltschko genaamd, eigenaar geworden van

meerdere dorpen. De koning van Polen heeft er absoluut alles aan gedaan opdat deze zijn “verblinding zou prijsgeven en zich zou aansluiten bij de heilige christelijke religie.” En dat betekende heel wat, want de koningen van Polen beschermden met aandrang de joodse religie. Nooit zou het bij hen opgekomen zijn om joodse kooplieden of bankiers tot het christendom te bekeren. Een joodse landheer echter, dat kon tijdens de middeleeuwen niets anders zijn dan een anomalie.

Hetzelfde gold voor een woekeraar die christen werd.

Dit alles heeft natuurlijk geen uitstaans met racistische kletspraat. Het is dan ook compleet absurd om, zoals Sombart het doet, te stellen dat de woeker een kenmerk zou zijn van het ‘joodse ras’. De woeker, zoals we eerder hebben gezien, die reeds belangrijk was in de prekapitalistische maatschappij, is bijna even oud als de mensheid zelf, en behoort tot de praktijk van elk ras en van elke natie. Denken we maar aan de alles overheersende rol van de woeker bij de Grieken en de Romeinen. **[168]**

Te stellen dat de joden aan woeker deden omwille van hun raciale aanleg betekent dat we het uitgangspunt van het probleem omkeren. Niet de ‘aangeboren’ capaciteiten of de ideologie van een bepaalde sociale groep verklaren de sociale positie van die groep, maar integendeel, het is de sociale positie die de capaciteiten en de ideologie verklaart. In de middeleeuwen bestond er een verschil tussen heren en horigen, niet omdat elk van deze groepen bij hun ontstaan over een specifieke aanleg beschikten en zo de economische rol konden spelen die ze moesten spelen, maar de ideologie en capaciteiten van iedere klasse zijn pas langzaam tot stand gekomen in functie van de economische positie.

Dit geldt evenzo voor de joden. Het is niet hun ‘aangeboren’ aanleg voor de handel die hun economische positie verklaart, maar het is hun economische positie die hun aanleg voor de handel verklaart. Ze waren trouwens een heel uiteenlopend raciaal conglomeraat. In de loop van hun geschiedenis hebben ze heel wat niet Semitische elementen opgenomen. In Engeland “bracht het monopolie op de woeker hen zoveel rijkdommen op dat men er christenen aantrof die tot het jodendom waren overgegaan om deelachtig te kunnen zijn aan het monopolie van het joodse krediet.” **[169]** Het jodendom is dus wel degelijk het resultaat van een sociale selectie en niet ‘een ras dat aangeboren kwaliteiten heeft om handel te drijven’. Maar de economische en sociale factor, die inderdaad de belangrijkste is, sluit niet uit, verre van, dat ook de psychologische factor zijn invloed heeft.

Zoals het onnozel is om de economische positie van de joden te zien als het resultaat van de ‘aanleg van de joden’, zo is het idioot om die positie te verklaren als de vrucht van de vervolgingen en de verbodsbepalingen om een ander beroep uit te oefenen dan dat van handelaar of woekeraar. “In talrijke geschriften over de economische bedrijvigheid van de joden tijdens de middeleeuwen, wordt er beweerd dat ze al vanaf het begin uitgesloten waren uit de ambachten, uit de handel en dat ze geen landgoederen mochten bezitten. Dit is niet meer dan een fabel. In de 12^e en de 13^e eeuw, toen ze in bijna alle grote steden van het westen van Duitsland woonden, hadden ze verblijf tussen de christenen en ze genoten dezelfde burgerrechten... In Keulen hadden de joden zelfs gedurende een hele periode het recht om een christen, die een klacht tegen een jood had lopen, te verplichten om voor een joodse rechter te

verschijnen, die het vonnis uitsprak naar Hebreeuwse wetgeving.

Het is evenzeer onwaar dat ze helemaal niet tot de ambachten werden toegelaten. Er waren inderdaad ambachten die 'joodse kinderen' (Juden Kinder) als leerjongen weigerden, maar dat was zeker niet zo voor alle ambachten. Dat er nog joodse goudsmiden waren, zelfs toen de reglementen van de corporaties heel wat strenger waren geworden, bewijst dit ten volle. Tijdens de middeleeuwen hadden we inderdaad nog heel weinig joodse timmerlieden of ijzersmeden, want de joodse ouders die hun kinderen in de leer lieten gaan voor timmerman of goudsmid waren uiterst zeldzaam geworden.

Als de joden geweigerd werden door de ambachten betekende dit geenszins dat men tegen hun religie gekant was of dat men dit ras niet kon uitstaan. Woekeraars en leurders stonden nu eenmaal bekend als 'oneerlijke kerels'. Als de kinderen van joodse handelaars, leurders en woekeraars niet tot de corporaties werden toegelaten, dan gold dit evenzo voor de zonen van simpele handarbeiders, schippers en wevers.”**[170]**

De feodale samenleving was een maatschappij waarin de kaste primeerde. Men wilde dat elkeen “zijn plaats kende.”**[171]** Christenen die aan woeker deden werden even goed bestreden en rijke burgers konden evenmin opklimmen tot edelman, en er werd met veel misprijzen neergekeken op een edelman die een beroep uitoefende of handel dreef.

In 1462, in de stad Nordlingen, werd een dokter, Han Winter, de stad uitgejaagd omdat hij, met een jood als tussenpersoon, aan woeker deed. In diezelfde stad werd dertig jaar later een voorname burger, Kinkel genaamd, aan de schandpaal geklonken en dan de stad uitgejaagd omdat hij 'het joodse beroep' had uitgeoefend. In 1491 dreigde de synode van Bamberg om iedere christen in de ban te slaan die van woeker werd verdacht, al gebeurde dat alleen of via een jood. In 1487 verscheen er in Silezië een decreet dat iedere christen verdacht van woeker ter beschikking zou worden gesteld van het koninklijke tribunaal en op voorbeeldige wijze zou worden gestraft.

Zolang het feodale bolwerk stevig overeind bleef veranderde er weinig in de houding van de christelijke gemeenschap tegenover alles wat geld lenen betrof. Maar de grondige economische mutatie, zoals we die al eerder hebben beschreven, gaat de gegevens van het vraagstuk terdege dooreen schudden. Handel en nijverheid werden belangrijker en de bank kreeg een rol toebedeeld zonder dewelke men niet langer kon. De bankier die fondsen voorschiet aan de koopman en aan de handwerker werd een essentieel element in het economische leven.

Tijdens de feodaliteit was de beurs van de woekeraar een noodzakelijke reserve die altijd kon aangesproken worden, maar totaal *onproductief* was. In het kapitalisme spelen deze kenmerken een rol van tweede rang en bepalen niet langer het karakter van het financiekapitaal, volgens dewelke het woekerkapitaal functioneerde in de prekapitalistische periode, en dit karakter was tweeledig: de woeker werd geheven ofwel op de leningen aan de grote heren, meestal grootgrondbezitters, die hun fortuin verkwisten, ofwel op leningen aan kleine eigenaars van werktuigen, te zeggen aan de ambachtslieden en vooral aan de boeren die in die tijd de grootste klasse vormden.”**[172]**

De woekeraar leende aan de feodale heren en aan de koningen die zo hun luxe en hun oorlogen

bekostigden. Hij leende aan de boer en de handwerker zodat deze zijn belastingen en zijn heffingen kan betalen, enz. Het geld van de woekeraar schiep geen meerwaarde, het gaf hem enkel de kans om de hand te leggen op een deel van het productieoverschot dat reeds eerder gevormd was.

De bankier heeft een totaal andere functie. Hij draagt direct bij tot het produceren van de meerwaarde. Hij is productief. De bankier financiert de groothandel en de industrie. Waar tijdens de feodaliteit het krediet in essentie een krediet voor *consumptie* was, wordt het in de periode van de opkomst van handel en nijverheid een krediet voor *handel* en *productie*.

Er is dus een essentieel verschil tussen een woekeraar en een bankier. De eerste is het instrument van het krediet in de feodale tijd, de tweede is het werktuig van het krediet in het tijdperk van de handelseconomie. Daar bijna alle historici dit essentieel onderscheid negeren komen ze tot een foutieve conclusie. Ze zien geen enkel verschil tussen de bankier uit de oudheid, de joodse bankier uit het Engeland van de 11^e eeuw en een Rotschild of zelfs een Fugger.

“Volgens Newmann ligt het onderscheid tussen woekeraar en een bankier hierin; de ene leent aan de arme, de andere aan de rijke. Wat hij niet begrijpt is het feit dat het niet zozeer gaat om rijk of arm dan wel om *verschil tussen twee productiesystemen en tussen de sociale structuren die ermee gepaard gaan.*”**[173]**

Dit onderscheid wordt pas echt duidelijk tijdens de periode van het kapitalisme in zijn zuivere vorm. Maar “reeds eerder heeft de handelaar met de kredietverstrekker dezelfde verhoudingen als de moderne kapitalist en dit verband ontsnapt niet aan de aandacht van de katholieke universiteiten. De universiteiten van Alcala, Salamanca, Inglostadt, Freiburg im Brigau, Mainz, Keulen en Trier erkenden, de ene na de andere, de legitimiteit van het belang van het geleende geld *voor de handel.*”**[174]**

Naarmate de economische groei zich doorzette werd de bank als instelling almaar sterker, terwijl de joodse woekeraar meer en meer terrein moest prijsgeven. Men vond hem niet langer terug in de bloeiende handelssteden in Vlaanderen, daar “de joden, in tegenstelling met de Lombarden, *zich enkel met de rentevoet inlieten en geen rol van betekenis speelden in de internationale handel.*”**[175]**

Eenmaal uit de handel verdreven, een proces dat in West-Europa in de 13^e eeuw voltooid was, deden de joden nog aan woeker in die streken waar de economie gesteund op de handel nog niet was opgedoken.

In Engeland, reeds onder koning Hendrik II (tweede helft van de 12^e eeuw) waren ze de weg van de woeker ingeslagen. Over het algemeen waren ze steenrijk, hun cliënteel bestond vooral uit grootgrondbezitters. De meest bekende onder deze joodse bankiers was een zekere Aron van Lincoln, hij was uiterst actief op het einde van de 12^e eeuw. Koning Hendrik II alleen al moest hem de som van £100.000, een som in die tijd gelijk aan het totale jaarlijkse budget van het Engelse koninkrijk.

Door de extreem hoge rentevoet – die schommelde tussen de 43 en 86 % – kwam een massa gronden, die vroeger eigendom was van de adel, in handen van de joodse woekeraars terecht. En die hadden machtige en ... veeleisende bondgenoten. Als de koning van Engeland hun zaken steunde, gebeurde dit omdat het hem veel geld opbracht. Alle leningen afgesloten bij de joden werden opgetekend in het 'Scaccarium Judaeorum', en er werden taksen opgeheven van 10 % ten voordele van de schatkist van de koning. Maar de koningen vonden die wettelijke bijdrage ver van voldoende. Ieder voorwendsel was goed om de joden hun bezittingen afhandig te maken, en dit gebeurde frequent. Zo geraakte de schatkist van de koning royaal gespijst door de joodse woeker. Het was vooral geen goede zaak dat ze de koning als voornaamste schuldenaar hadden. De erfgenamen van Aron van Lincoln hebben dit in 1187 mogen ondervinden, toen legde de koning van Engeland beslag op alle goederen van deze rijke bankier.

De adel die haar bezittingen was kwijt gespeeld aasde op wraak en begon de joden af te slachten. In 1189 werden er joden vermoord in Londen, Lincoln en Stamford. Een jaar later vernielde de adel, onder leiding van een zekere Malebysse het 'Scaccarium Judaeorum' te York. De akten werden plechtig verbrand, de joden, belegerd in de burcht, pleegden zelfmoord. Maar dan nog bleef de koning hen onverminderd beschermen, zelfs na hun dood... Hij eiste dat de sommen verschuldigd aan de joden aan hem werden uitgekeerd gezien de joden 'de slaven van de schatkist' waren. Speciale ambtenaren werden ermee belast om een nauwkeurige lijst op te stellen van al deze schulden.

In het begin van de 13^e eeuw stond de koning aan de adel een '*magna charta*' toe die enkele verbeteringen aanbracht aan het stelsel van de leningen. In 1262 en 1264 braken er opnieuw relletjes uit waarbij men het op de joden gemunt had.

In 1920 werd de volledige joodse populatie uit Engeland verjaagd, ongeveer 3.000 personen, en hun goederen werden in beslag genomen. In Frankrijk verschilde de economische situatie van de joden niet zoveel van die van de Engelse joden hoewel ze heel wat talrijker waren (100.000). "Bij de troonsbestijging van Filips II Augustus (1180) en tijdens de eerste jaren van zijn bewind waren de Hebreeuwen in Frankrijk rijk en met veel. Bekwame rabbijnen werden aangezocht door de synagoge van Parijs die reeds tijdens de plechtige intocht van paus Innocentius te Saint-Denis in 1135 bij de doortocht van de pontifex had gefigureerd als een der gilden van de hoofdstad. Volgens de historicus Rigord hadden ze bijna de helft van Parijs in handen. In de dorpen, steden en gehuchten, overal liepen hun schuldvorderingen. Zelfs een grote groep christenen was omwille van de schulden door de joden onteigend geweest." [176]

Voorals in het Noorden van Frankrijk waren de joden heel actieve woekeraars. In de Provence speelden ze, tot in de 13^e eeuw, nog een belangrijke rol in de handel. De joden uit Marseille onderhielden nauwe betrekkingen met Spanje, Noord-Afrika, Sicilië en Palestina. Er waren er zelfs die eigenaar waren van de schepen en ze importeerden specerijen en slaven, net als hun voorvaderen ten tijde van de Karolingers.

Maar dit waren slechts de restanten van een vervlogen tijd. In de 13^e eeuw was het in de eerste plaats de woeker die bij de Franse joden primeerde. In iedere stad was er een notaris aangesteld die de leningen registreerde en de interestvoet liep op tot 43 %. Tot aan de verordening van Melun (1230), die aan de joden het verbod oplegde om nog langer te lenen met onroerende

goederen als onderpand, bleven de prinsen en de heren de belangrijkste klanten van de joodse bankiers. Bij het begin van de 12^e eeuw was de jood Salomon uit Dijon de eerste crediteur van de grootste kloosters in Frankrijk. De hertog van Montpellier moest aan een jood, Bendet genaamd, de som van 50.000 stuivers. Paus Innocentius III, in een brief aan de Franse koning, deed verontwaardigd over het feit dat de joden zich goederen van de Kerk toe-eigenden, gronden en wijngaarden in beslag namen, enz.

Zo de Franse joden een economische positie bekleedden die deed denken aan die van de joden in Engeland, dan was hier de politieke situatie totaal verschillend. Het politiek gezag was er meer verbrokkeld en ze waren dus overgeleverd aan de grillen van een groot aantal prinsen en seigneurs. Ze moesten een massa taksen en belastingen betalen die ten goede kwamen aan de machthebbers. En die gebruikten verschillende methodes om hen zoveel mogelijk geld afhandig te maken. Massale arrestaties, rituele processen, uitdrijvingen, alles was goed om hen enorme sommen geld af te persen. De Franse koningen verjoegen de joden meerdere malen, vroegen hen om terug te keren en namen hun goederen in beslag.

Wat het deel van Spanje betrof dat onder het bewind van de moslims stond, daar kennen we niet precies de economische en sociale positie van de joden. Toch lijkt het geen twijfel dat ze ook daar tot de hogere klassen behoorden. “Toen ik in Grenada aankwam, schrijft een zekere Abou Ishak van Elvira, heb ik gezien dat de joden er leidinggevende posten bekleedden. Ze hebben zowel de hoofdstad als de provincies onder elkaar verdeeld. Overal staan degenen die door God verworpen en vervloekt zijn aan het hoofd van de administratie. Ze innen de belastingen, leven in luxe, terwijl jullie moslims lompen moeten dragen.”

In het christelijke deel van Spanje, in Castilië, waren de joden bankiers, belastingpachters, hofleveranciers. Het koningshuis beschermde hen, daar ze economisch en politiek goed van pas kwamen. De interestvoet bedroeg er aan het begin van de 12^e eeuw slechts 33,3 %, wat beduidend minder was dan in andere landen. In meerdere cortes heeft de adel strijd geleverd om de interestvoet naar omlaag te krijgen. Telkens weigerde de koning. Pas onder het bewind van Alphonso IX kon de adel concrete resultaten boeken.

In Aragon was de toestand gelijkaardig. Jehuda de Cavallera was een typisch voorbeeld van de grote joodse ‘kapitalist’ uit de 13^e eeuw. Hij verpachtte zoutmijnen, sloeg geld, bevoorrade het leger, bezat grote stukken grond en ontelbare kudden. Hij had een groot fortuin en kon zo een vloot bouwen om oorlog te voeren tegen de Arabieren.

Daar Spanje economisch nog minder ver gevorderd was konden de joden er hun commerciële posities langer behouden dan in Engeland of Frankrijk. Documenten uit de 12^e eeuw maken gewag van joden uit Barcelona, die naar de Bosporus trokken. In 1105 verleende hertog Bernardus III aan drie joden uit Barcelona, handelaars en eigenaars van schepen, het monopolie op de invoer van Siciliaanse slaven. We moeten wachten tot de 14e eeuw voor Barcelona zal “omgetoverd worden tot één grote winkel en een uitgestrekte werkplaats” [177] en de joden volledig uit de handel zullen verdreven zijn. Hun situatie was dusdanig geworden dat ze verplicht werden om taksen te betalen om door de stad te mogen passeren. “De onfortuinlijke Israëlieten komen Barcelona binnen, allesbehalve als koopman, maar als koopwaar.” [178]

In Aragon liepen de joodse woekerpraktijken dusdanig uit de hand dat er door de adel en de hoge burgerij fel werd gereageerd tegen de joden.

In Duitsland duurde de periode waarin de joden zich in hoofdzaak met handel inlieten tot halfweg de 13^e eeuw. Ze zorgden ervoor dat Duitsland in verbinding bleef met landen als Hongarije, Italië, Griekenland en Bulgarije. De handel in slaven floreerde er tot de 12^e eeuw. Zo stond er in de douanetarieven van Wallenstadt en Koblenz dat de joodse handelaars voor iedere slaaf vier dinar moesten betalen. Een document uit 1213, zei over de joden van Laubach 'dat ze onmetelijk rijk zijn en handel drijven met Venetië, met de Hongaren en de Kroaten'.

Vanaf de 13^e eeuw groeide ook in Duitsland de macht van de steden en zoals elders en om dezelfde redenen werden ook hier de joden uit de handel geëlimineerd, en ze richtten zich op het bankwezen.

De joodse woekeraars deden vooral zaken met de adel. Uit akten van de stad Neurenberg blijkt dat de gemiddelde schuld die bij de joden uitstond, wat de inwoners van de steden betrof, opliep tot 282 gulden en voor de adel tot 1672 gulden. Dezelfde verhouding vinden we al terug bij 87 geldopnamen op basis van wisselbrieven die in Ulm gedeponereerd waren bij de joodse bankhuizen. Van de 17.302 gulden was er 90 % voor de rekening van de adel. In 1344 leende de joodse bankier Fivelin 1.090 gulden aan de graaf van Zweibruchen. Dezelfde Fivelin leende in 1339 samen met een zekere Jacob Daniëls 61.000 gulden aan Edouard III, de koning van Engeland. **[179]**

In 1451 vroeg keizer Frederik III aan paus Nicolas V een privilege voor de joden. Hij wilde dat "ze zich in Oostenrijk kunnen vestigen om er tot groter nut van de adel geld te lenen tegen interest." In de 13^e eeuw bekleedden de joden Lublin en Nzklo te Wenen de erg belangrijke functie van 'graaf van de schatkist van de hertog van Oostenrijk' (*comites camareae ducis austriae*).

Maar dit kon niet eeuwig blijven duren. De woeker vernietigde langzaam het feodaal stelsel, het ruïneerde alle lagen van de bevolking en er kwam niks nieuws in de plaats van het oude. In tegenstelling met het kapitaal is de woeker in essentie immers heel behoudsgezind, wil niet dat er iets verandert. "De woeker en de handel maken gebruik van een welbepaalde productiewijze die ze niet in het leven roepen en waaraan ze vreemd blijven, de woeker tracht deze productiewijze intact te houden opdat ze in de eeuwigheid het systeem zou kunnen blijven uitbuiten. De woeker klontert het geld daar waar de werktuigen los van elkaar worden gebruikt. *Het brengt geen enkele verandering in de productiewijze*, maar het klampt er zich aan vast en parasiteert. Het perst die uit en maakt die kreupel en zo worden de productievoorwaarden steeds maar ellendiger. De woeker exploiteert maar produceert niks, dit in tegenstelling tot het kapitaal." **[180]** Maar, ondanks de destructieve gevolgen bleef in de minder ontwikkelde economieën de woeker onontbeerlijk. Door die woeker echter ging de economie steeds meer stagneren, en dit fenomeen zie je tot op de dag van vandaag in meerdere Aziatische landen.

In West-Europa werd de last van de woeker steeds moeilijker om dragen, viel niet langer te verzoenen met het nieuwe economische proces dat op gang was gekomen. De geldeconomie begon zich een weg te banen op het platteland. In de steden hadden de handel en de nijverheid

zich dusdanig ontwikkeld dat ze ook op het platteland het feodale systeem begonnen te verdringen. Er ontstond een uitgebreide markt in landbouwproducten. De vroegere leendienstbaarheid en heffingen gebaseerd op de gesloten economie verloren aan belang.

“Alleen de ver afgelegen en moeilijk te bereiken streken, op een grote afstand van de handelswegen, bleef de horigheid onverminderd bestaan, overal elders was het niet echt verdwenen, het doofde uit. We mogen gerust stellen dat sinds het begin van de 13^e eeuw ongeveer ook de agrarische bevolking van West- en Midden-Europa een stand van vrije boeren was geworden, ofwel op weg om dat te worden.”**[181]**

De 12^e, de 13^e en de 14^e eeuw waren het tijdperk waarin vooral in West-Europa en voor een deel in Centraal-Europa de joodse woeker zich snel verspreidde. Maar het economisch systeem was in beweging en de woeker boerde opnieuw achteruit. De joden waren reeds definitief verdreven uit Engeland op het einde van de 13^e eeuw, uit Frankrijk op het einde van de 14^e eeuw en uit Spanje op het einde van de 15^e eeuw. Deze data geven het verschil weer van het ritme waarin deze landen zich economisch ontwikkelden. In Engeland kwam de economie tot volle bloei tijdens de 13^e eeuw. Het was in de 14^e eeuw dat “in de Spaanse koninkrijken de welvaart er sterk toenam en de handel er bloeide. Het platteland zat bomvol schapen en het Spaanse linnen werd in Noord-Europa een rivaal voor het Engelse linnen. De uitvoer naar de Nederlanden nam aanzienlijk toe en de schapenteelt verschafte Castillië zijn karakteristiek uitzicht. De adel werd steeds rijker. IJzer uit Bilbao, olijfolie, sinaasappelen en granaatappelen, werden ook uitvoerproducten voor noordelijk Europa.”**[182]**

Het feodale stelsel moest plaats ruimen voor een systeem gebaseerd op de handel. De joodse woekeraar werd minder belangrijk. *De woeker werd onuitstaanbaar, werd overtollig.* Er kwam een overvloed aan geld want de goederen gingen intenser circuleren. Des te harder werd er een niets ontziende strijd geleverd tegen een economische bezigheid die enkel haar economische rechtvaardiging vond in de verstarde economie toen de geldbeugel van de woekeraar dienst deed als noodzakelijke reserve.

Nu echter begon de boer zijn goederen op de markt te verkopen en hij betaalde zijn heer in geld. Wilde de edelman kunnen voldoen aan zijn groeiende behoefte aan luxe dan had hij er alle belang bij dat zijn boeren hun jaarlijkse pacht betaalden in geld, waar dat vroeger gebeurde in natura. “Als de pacht in producten pacht in geld wordt gebeurt dit eerst plaatselijk, en vervolgens min of meer op nationaal vlak, en dit veronderstelt dat de handel al een aanzienlijke vlucht heeft genomen, en in de steden de nijverheid, de veralgemeende warenproductie, en bijgevolg, het in omloop zijnde geld.”**[183]**

Wanneer nu alle klassen in de samenleving voor de handel gingen produceren, en geld in hun bezit kregen, begonnen ze zich unaniem tegen de joodse woeker te keren waarvan het archaisch karakter nog meer de jood als afzetter en uitbouter in het daglicht stelde. De strijd werd dus gewelddadiger. De koningen, traditioneel de beschermheren van de joden, zagen zich verplicht toe te geven aan de aanhoudende eisen van de congressen van de adel en de hoge burgerij. Bovendien moesten de monarchen zelf beroep doen op de kassa's van deze hoge burgerij, een klasse die weldra het grootste deel van de onroerende goederen zal monopoliseren. In de ogen van de koningen verloren de joden, als bron van inkomsten, steeds maar aan belang. (komt

daarbij dat joden verdrijven altijd al een uiterst rendabele zaak was geweest)

Zo geraakten de joden meer en meer uitgewezen uit alle westerse landen. Het werd een exodus van de meer ontwikkelde naar de achtergebleven landen van Oost-Europa. Polen, waar de feodale chaos totaal was, werd het voornaamste toevluchtsoord van de joden die overal werden verdreven. In landen zoals Duitsland en Italië konden ze zich enkel nog handhaven in de minder ver geëvolueerde streken. Tijdens de reis van Benjamin van Tudela waren er bijna geen joden meer in de handelssteden als Pisa, Amalfi, Genua. Daarentegen waren ze nog talrijk in de meest achterlijke gebieden van Italië. Zelfs in de kerkelijke staten waren de omstandigheden voor de joodse bankiers en handelaars veel gunstiger dan in de rijke handelsrepublieken als Venetië, Genua en Florence.

De handelseconomie had dus de joden uit hun laatste bolwerken verdreven. Reeds op het einde van de middeleeuwen was er van de jood, 'de bankier van de adel' geen spoor meer te bekennen in West-Europa. Hier en daar slaagden kleine gemeenschappen erin om te overleven, maar dan enkel in minder belangrijke beroepen. De 'joodse banken' werden nu niks meer dan de Bergen van Barmhartigheid, waar het de miserie was die leningen aanging.

De val was totaal. De jood werd de kleine woekeraar die leende tegen een armzalig onderpand aan de armen in de steden en op het platteland. En wat kon hij doen als het onderpand niet wordt opgehaald? Hij moest het verkopen. De jood werd een kleine sjacheraar. De vroeger glorie was definitief en voor altijd vergaan.

En nu breekt de tijd aan van de getto's, van de ergste vervolgingen, van de ergste vernederingen.

[184]

Het beeld van de ongelukkigen die de davidster droegen, in lompen gehuld, uitgelachen, die net als de beesten taksen moet betalen om door de steden over de bruggen te trekken, gehoond en vernederd, dit beeld zal lange tijd gebrand blijven op het netvlies van de volkeren van Centraal- en West-Europa.

De joden en de andere maatschappelijke klassen

De rol die de joden speelden in de maatschappij, economisch en sociaal, zou voor lange tijd bepalen in welke verhouding ze zouden staan met de andere klassen van de samenleving. Door koningen en edellieden werden ze angstvallig beschermd zolang ze in de handel belangrijk waren. Hun contacten met de boeren waren van minder belang. De burgerij daarentegen was hen heel vijandig gezind en dit al vanaf het ogenblik dat deze klasse voor het eerst op de scène van de geschiedenis verscheen.

Eenmaal uitgesloten uit de handel diende het joodse 'kapitaal' zich te beperken tot de woeker. En inderdaad, vanaf toen wijzigden de adel en de koningen hun houding tegenover de joden. De feodale heren zagen zich verplicht om hun bedreigde landgoederen te beschermen en gingen zonder mededogen in de aanval tegen deze woekeraars die hen ruïneerden. De koningen bleven verder de 'joden beschermen', maar in feite gebruikten ze de joden om de opbrengst van het land naar zich toe te halen. Maar zolang de ruilhandel de landgoederen nog niet was

binnengedrongen bleef het lot van de joden betrekkelijk draaglijk.

Pas wanneer het platteland begon te 'kapitaliseren', wanneer heren en boeren op meerdere terreinen activiteiten ontplooiden, dan eerst raakten alle maatschappelijke klassen het eens om de joden te vervolgen en te verjagen. De triomf van de economie van het geld betekende tevens de ondergang van de vroegere 'man van het geld'.

Slechts enkele joden, uitgeschakeld als bankiers van de adel, lukte het om zich vast te pinnen in de 'gaten' van het economisch bestel. Het werden beheerders van de 'Bergen van Barmhartigheid', opkopers van lompen, venters en handelaars in oude rommel. Ze leidden een ellendig bestaan in sombere getto's, ten prooi aan haat en misprijzen van het volk. Nu kwamen ze enkel nog in contact met de arme mensen, de handwerkers en de boeren. En het volk, kaalgeplukt door koningen en heren, keerde zich nu en dan vol toorn tegen de muren van de getto's, een volk dat zijn laatste plunjes bij de joden had moeten verpanden. De heren en de rijke burgerij, die de joden gebruikten om het volk des te meer uit te persen, grepen deze rellen aan om op hun beurt deze 'slaven van hun schatkist' uit te schudden.

De koningen en de joden

Toen de vijand van de joden, Gonzalo Martigùez, aan de koning van Castilië 3 miljoen goudstukken aanbood om de joden te verjagen, gaf bisschop don Gil hem als antwoord: "De joden zijn voor de koning een echte schatkamer! En jij wilt ze verjagen ... Jij bent een even grote vijand van de koning als van de joden..." Of nog, in 1307, toen de Castilliaanse clerus in een resolutie de joodse woeker veroordeelde, gebod de koning de joden geen haar te krenken. "De joden, stelt een decreet, behoren de koning toe, aan wie ze belasting betalen, en dit is de reden waarom we hen onmogelijk economische beperkingen kunnen opleggen, gezien dat schade zou berokkenen aan de koninklijke schatkist."

In Polen, in diezelfde periode, had de koninklijke bescherming ongeziene proporties aangenomen. De Poolse koning Alexander verklaarde in 1504 dat "wie zich gedraagt tegenover de joden zoals het past voor koningen en machtigen, niet alleen moet uitblinken in verdraagzaamheid tegenover de christenen maar ook tegenover de volgelingen van andere godsdiensten."**[185]**

Een andere Poolse koning, Casimir Jagellon, zei hetzelfde: "dat hij doet wat verdraagzaamheid hem voorschrijft, opgelegd door de wet van God."

De reden laat zich gemakkelijk raden. Voor deze koningen waren de joden een niet te versmaden bron van inkomsten. Zo konden in Spanje de koningen dankzij joodse financiers, de gebroeders Ravia, hun oorlogen tegen de Moren met succes bekronen. Andere joodse bankiers nu, hadden de koningen van Spanje ondersteund in hun strijd tegen de adel. In meerdere landen functioneerde er een bijzonder fiscaal stelsel, speciaal ingevoerd voor het innen van belastingen bij de joden. Zo hadden we in Engeland het *scaccarium judaeorum*, waarbij alle zakelijke verrichtingen van de joden werden geregistreerd evenals het in casso brengen van de joodse schuldvorderingen. Dit stelsel werd beheerd door een college van zeven leden, drie joden, twee christenen, en twee koninklijke ambtenaren. Van iedere kredietverstrekking ging er 10 % naar

de koning.

Natuurlijk stelden de koningen zich niet tevreden met zulk een karig deel. Er werden meer aangepaste maatregelen getroffen zoals buitengewone confiscaties die voor een extra zorgden bovenop de normale taksen.

Dus, wettelijk gezien waren de joden niets meer dan ‘Kammerknechte’, de slaven van de koninklijke schatkist, en in die landen waar de politieke macht uiterst versnipperd was waren ze slaven van de schatkist van de leenheren.

De schatkist van de machthebbers vullen, dat was hun reden van bestaan. **[186]**

In de Angelsaksische wetten stond er ‘Ipsi Judaei et omnia sua regis sunt’, wat zoveel betekende als; de joden en al hun goederen behoren de koning toe. In het noorden van Spanje sprak de wetgeving in dezelfde zin: “De joden zijn slaven van de koning en behoren voor altijd tot de koninklijke fiscus.” **[187]**

Het systeem was heel eenvoudig. De joden plukten de heren kaal en de koningen stroopten de joden. Maar om hen te kunnen stropen, moesten de joden wel daar zijn. Dus namen de koningen hen in bescherming, en ze stimuleerden hun zaken met alle mogelijke middelen.

Maar, waar de koning, als hoofd van de staat, er alle belang bij had om de joden te beschermen, mogen we niet uit het oog verliezen dat hij tevens een grote leenheer was, bijgevolg een van hun grote schuldenaars.

In die rol probeerde hij natuurlijk paal en perk te stelen aan hun zaken en dat werd telkenmale een heel winstgevende operatie. Maar waar het streven van de minder belangrijke heren om de schulden en de hebzucht van de joden van zich af te schudden precies werd gedwarsboemd en bedwongen door de beschermende hand die de koning hen aanbood, daar diende de ‘Grote leenheer-koning’ geen rekening te houden met zulke belemmeringen van buitenaf opgelegd. “Er leefden twee geesten in zijn lichaam.” Als koning bestreed hij de eisen van de adel en rijke burgerij en verzette hij zich tegen uitmoorden of uitdrijven van de joden, en als machtigste grootgrondbezitter had hij er zelf alle belang bij dat ze werden vervolgd.

De middelen waarover de koningen beschikten om hun joodse slaven geld te ‘ontfutselen’ waren heel verscheiden. Eerst hadden we de massale arrestaties. De joden werden onder het eerste het beste voorwendsel opgesloten, en pas vrijgelaten nadat ze belangrijke sommen hadden neergeteld. Zo had de Franse koning Filips II Augustus in 1180 van de joden 15.000 marken afgetrosgeld. Hertog Alfons van Poitiers had in gelijke omstandigheden 20.000 pond ‘geïnd’.

Maar men bediende zich nog van andere middelen. Zo werden de joden ervan beschuldigd dat ze de waterputten hadden vergiftigd, dat ze bij hun rituelen christenbloed dronken (rituele processen). In 1321 werden in Frankrijk joden veroordeeld tot een boete van 150.000 ponden omdat ze ervan verdacht werden waterputten te hebben vergiftigd.

Maar de meest geslaagde operatie in dat soort was wel de volgende: de joden werden uit het land verdreven, hun goederen verbeurd verklaard, en vervolgens liet men hen het land terug binnen,

mits het betalen van een enorme som geld. Filips Augustus verjoeg in 1182 alle joden uit zijn koninkrijk en legde beslag op al hun onroerende goederen. Vijftien jaar later mochten ze terugkeren, en voor deze 'daad van naastenliefde' liet hij hen 150.000 marken neertellen. En dan weer, de Franse koning Lodewijk IX decreeteerde dat alle joden Frankrijk moesten verlaten, en dat hun bezittingen verbeurd werden verklaard. Terstond werden er onderhandelingen aangeknoopt met deze 'servi camerae' en de maatregelen worden ingetrokken, mits aanzienlijke schenkingen.

Het verdrijven van joden bracht in 1306 de Franse koning Filips de Schone een winst op van meer dan 228.460 ponden, een enorme som voor die tijd. In 1315 vroeg men hen om terug te keren en de joden betaalden voor deze nieuwe gunst 22.500 ponden. Nog geen tien jaar later moesten ze opnieuw in ballingschap.

Aan de avonturen van de joden uit Frankrijk en de Languedoc kwam er pas een einde in 1394, toen werden ze definitief het land uitgezet, met de gekende epiloog: al hun goederen werden in beslag genomen.

Deze manier van doen bleef niet enkel beperkt tot Frankrijk. De Oostenrijkse prinsen gooiden in 1379 al hun joodse onderdanen in de gevangenis, en die kwamen pas vrij na het betalen van grote sommen geld. Diezelfde prinsen maakten in 1387 handig gebruik van een anti-joodse boerenopstand om de joden 16.000 marken afhandig te maken.

De houding van de koningen en de prinsen tegenover de joden is dus tamelijk dubbelzinnig. Maar in laatste instantie zal het economische de doorslag geven. In die landen waar ze niet konden gemist worden in het economische leven, waar de handel weinig ontwikkeld was, was het in naam van het staatsbelang dat de koningen de joden beschermen en hen verdedigen tegen al hun vijanden. Zo hebben in Polen de koningen hen altijd vastberaden de hand boven het hoofd gehouden.

In de economisch meer ontwikkelde landen waar de woeker niets meer was geworden dan een anachronisme legden de koningen minder scrupules aan de dag bij het leeg plunderen van de joden. De klasse van de hogere burgerij was de enige belangrijke financiële macht geworden, en die had haar basis gevonden in de groei van het economisch bestel. De joden hadden in de ogen van de koningen aan alle belang verloren. Wat waren de 'joodse bankiers' naast financiers als een Fugger, naast de Medici? Laten we eens luisteren naar wat Schipper had te vertellen over het belang van deze 'joodse bankiers': "Wat betreft de omvang van de kapitalen van de joodse bankiers in Italië hebben we onder de joodse kapitalisten slechts twee echte rijke families gevonden. Maar wat waren die in vergelijking met magnaten als de Medici die rond 1440 een half miljoen gulden in bezit hadden of Augustino Chigi, die in 1520 800.000 dukaten heeft nagelaten." **[188]**

De joodse bankiers, die hadden slechts enkele duizenden gulden ter beschikking.

Het spreekt voor zich dat zoals hun zaken er nu voor stonden de joden voor de koningen van geen enkel belang meer waren. Een tijdperk was definitief afgesloten, het tijdperk van de grote joodse magnaten die de koninklijke macht steunden tegen binnenlandse en buitenlandse vijanden. "De uitgaven voor de oorlogen werden almaar groter, naarmate de huurlingen en de

vloot een grotere rol gingen spelen, en de staat en de prinsen zagen zich genoodzaakt om nieuwe bronnen te zoeken die hun schatkist konden spijzen. Er bleef dus maar één mogelijkheid: zich richten tot de derde stand, dus tot de steden en hen vragen om in hun beurs te tasten.” **[189]**

De economische rol die de joden hadden gespeeld liep ten einde, het gevolg van de ‘kapitalisering’ van de economie en zo verloren ze ook de bescherming die koningen en prinses hen al die tijd hadden geboden. De koningen begonnen vanaf nu actief mee te werken aan het vervolgen en leegplunderen van de joden.

De adel en de joden

Tijdens de late middeleeuwen waren de joden voor de adel eerst onmisbaar geweest als leveranciers van oosterse producten. Later had de verkwistende edelman die leefde zonder veel te rekenen de jood nodig als iemand die steeds over voldoende geld beschikte om aan zijn grillen te voldoen. Tevens was de jood voor heel wat van die machtige leenheren een belangrijke bron van inkomsten. In de tijd dat de koning nog niet onbetwist zijn gezag over de adel had opgelegd, braken er regelmatig hevige conflicten uit tussen prinses, leenheren en koningen omtrent het eigendomsrecht over de joden. **[190]**

Tijdens de 12^e eeuw was het proces tussen hertogin Blanche en koning Filips Augustus een veel besproken zaak, dit proces betrof de jood Kresslin, die het domein van de hertogin was ontvlucht en een onderkomen had gevonden op de gronden van de koning.

In het spoor van de koningen waren nu ook de baronnen de joden gaan beschouwen als hun eigendom. De baron, wanneer hij het inventaris maakte van zijn bezittingen, dan had hij het over ‘mijn joden’, als over ‘mijn gronden’. En dat soort eigendom was een belangrijke bron van inkomsten.

Thibaut, de graaf van Champagne deed niet onder voor koning Filips als het ging om het eigendomsrecht over de joden die op zijn domeinen verbleven. En in 1198 sloten beide een overeenkomst waarin ze beloofden elkaars joden niet te zullen achterhouden. **[191]**

Tijdens de 13^e eeuw kwam er al heel snel een aantal overeenkomsten betreffende de joden. De koningen en prinses verbonden er zich toe om, in plaats van lange processen te voeren, de joden die naar elkaars domeinen waren gevlucht, terug te sturen. In een gelijkaardig akkoord, afgesloten in 1250, staat vermeld dat zowel de koningen als de prinses hun volle rechten bezaten over de joden die ‘zijn als slaven’ (Judaeus tamquam proprius servus).

“Later zien we dat er zelfs werd geboden op de joden. Filips II koopt van zijn broer, de hertog van Valois, alle joden van diens hertogdom en dit na een proces dat ging over 43 joden waarover hij het eigendomsrecht opeiste. Hij kocht bovendien een jood uit Rouen die per trimester 300 ponden in het laadje bracht.” **[192]**

“Gezien de keurvorsten het recht hebben om op hun domeinen goud, zilver, tin, ijzermijnen, alsook zoutmijnen uit te baten, zo weze het hen ook toegestaan om joden op te nemen en in eigendom te hebben.” Zo staat het in de *Gouden Bul* van 1356 uitgevaardigd door de Duitse

keizer.

Al heel vlug zullen de Duitse steden, nu hun welvaart steeds maar toeneemt, aan de koningen en de prinsen het eigendomsrecht op de joden betwisten. En net zoals het koningshuis het eerder had gedaan met de prinsen zal er ook een akkoord tot stand komen met de steden, die aldus een groot deel van de winsten in de wacht sleepten die de joden opbrachten.

Het spreekt voor zich dat wie aldus profiteerde van de joodse woeker de heftigste vijand was van de joden die zich tot het christendom bekeerden. Immers daar de godsdienst niets anders is dan de weerspiegeling van de economische rol die men speelt, kon het niet anders of de joden die naar het christendom overgingen, lieten hun beroepsbezigheid in de steek. “De lezingen die door de nieuwe bekeerlingen waren bijeengeroepen liepen altijd uit op enerzijds de onwrikbare houding van de rabbijnen die de besprekingen gaande hielden en anderzijds op het gewelddadig bekeren van een aantal joden. Tenslotte zijn de heren en bisschoppen zelf, die men aldus van hun joden had beroofd, alsook van hun joodse inkomsten, zich meerdere malen gaan beklagen bij de koning. Bisschop [van] Palencia, naar aanleiding van een lezing bijeengeroepen door een joodse bekeerling, Jehuda Nosca – waarop een groot aantal joden zich had laten dopen, smeekte de koning om hulp, daar zijn inkomsten aanzienlijk zouden verminderen.” **[193]**

De koning van Engeland, Willem II, dreef het zelfs zover dat hij de opbrengst van de vakante bisschoppelijke zetels aan de joden verpachtte en bekeerlingen met harde hand dwong terug te keren naar het judaïsme om zo geen inkomsten te verliezen.

Nog een Engelse koning, Hendrik II, decreeteerde dat om te verhinderen dat joden zich zouden gaan bekeren de goederen van hen die naar het christendom overgingen, aan de Kroon zouden toekomen om aldus het verlies te compenseren van wat ze zouden hebben opgebracht zo ze zich niet hadden bekeerd. **[194]**

Nu wordt het toch wel duidelijk hoe naïef onze idealistische historici wel zijn waar ze denken dat de christenen alles in het werk hebben gesteld om de joden te bekeren en waar ze echt geloven dat alle leed dat hen werd aangedaan te wijten is aan hun onverbiddelijk verzet tegen deze bekering. Zolang als de rol die het judaïsme in de samenleving speelde economisch een noodzaak leek verzette men zich tegen hun religieuze assimilatie. Maar eenmaal het judaïsme economisch overtollig was geworden moesten de joden zich assimileren of verdwijnen.

Natuurlijk was het enkel een klein deel van de adel dat profijt haalde uit de joodse woeker. Voor de grote meerderheid van de feodale heren was de jood de directe oorzaak van hun financiële ondergang. Opdat de koning of de prins de joden konden kaal scheren moest de meerderheid van de edellieden kreunen onder de schulden.

De edellieden op hun beurt, gedwongen als ze waren om een deel van het meerproduct dat ze van de boeren hadden afgeperst, over te laten aan de joden, probeerden bij de eerste de beste gelegenheid, de zaak weer in handen te krijgen. De schuld die de adel bij de joodse woekeraars had uitstaan werd aldus een bron van bloedige conflicten.

In 1189 werd er tegen de joden geweld gebruikt in een reeks Engelse steden: in Londen, Lincoln, enz.

Een jaar later was er de tragedie van York. Ridders die bij de plaatselijke joden heel wat schulden hadden uitstaan voerden, onder leiding van een zekere Mallebidde een aanval uit op de joden en op het *scaccarium judaeorum*. De schuldbrieven uit het scaccarium werden plechtig verbrand en de joden die een toevlucht hadden gezocht in de burcht moesten een belegering ondergaan. De affaire eindigde met een massale zelfmoord van de belegerde joden. De gebruikelijke epiloog kon niet ontbreken: de koning zou de eigenaar worden van de schuldvorderingen van de zelfmoordenaars, het waren immers de slaven van zijn schatkist geweest. Ook in Londen waar er in 1264 bij moordpartijen 550 slachtoffers vielen, waren het feodale heren, schuldenaars bij de joden, die de zaak hadden georganiseerd. Hetzelfde in andere steden. Het eerste wat men te Canterbury deed was het overvallen van scaccarium judaeorum.

Overal in Europa bleef het in de parlementen van de adel protesten regenen tegen de joodse woeker. Uit de onderscheiden eisen bleek heel duidelijk hoe de feodale heren stonden tegenover de joden.

De cortes van Castilië legden tijdens de tweede helft van de 13^e eeuw aan de koning deze drie eisen voor:

- (1) een reglementering van de joodse kredietverrichtingen en een beperking van de interestvoet;
- (2) een verbod voor joden op erfrecht van gronden;
- (3) een hervorming van de administratie van financiën en het verwijderen van alle joodse functionarissen en intendanten.

Dit zullen de klassieke eisen van de adel worden, geformuleerd in alle Europese landen. Ze wilden dat het deel van de meerwaarde dat ze aan de joden moesten overlaten, werd beperkt, ze wilden beletten dat de joden grootgrondbezitters werden en dat ze het staatsapparaat inpalmden.

Het zal duren tot de 14e eeuw voor de Spaanse adel de eerste resultaten kon boeken. Pas in 1328 bracht koning Alfonso IX de interestvoet terug tot 25 % en annuleerde hij één vierde van de schuldvorderingen. In 1371 werd er nog eens gesnoeid in deze schuldvorderingen. Er volgden nog meerdere protesten vanwege de cortes van Aragon tegen de hoge interestvoet die de joden aanrekenden, zo werd er protest aangetekend in 1235, 1241, 1283, 1292, 1300.

In 1361 was het de beurt aan de Portugese cortes om hun beklag te doen hun over de joodse woeker, die volgens hen een juk geworden was dat voor de bevolking steeds zwaarder was om dragen werd.

“In Spanje, binnen de kringen van de edellieden en van het rijke Spaanse patriciaat haatte men de joden, vooreerst omwille van de functies die ze bekleedden binnen de staat, waarbij ze zich volgzame instrumenten van de koningen betoonden, maar ook omwille van de hoge opgelegde hoevepachten en taksen waardoor het fortuin van de joodse magnaten voortdurend groter werd.”**[195]**

Ook in Polen klonken de grieven van adel en clerus over de joodse woeker steeds luider. Een kerkelijke conferentie die doorging in 1420 vroeg aan de koning maatregelen tegen de ‘grote joodse woeker’. In 1423 had Ladislas Jagellon het ‘Statuut van Warta’ afgekondigd dat aan de joden het verbod oplegde om nog langer op hypothecaire basis krediet te verschaffen. In 1454

dan, werd door het 'statuut van Nieszawa' de geldigheidsduur van de schuldvorderingen beperkt tot drie jaar. En tevens slaagde de seym (landdag) van adel erin om de joden de toegang tot de staatsambten te verbieden.

De Poolse adel had hetzelfde doel voor ogen als de Spaanse adel: de interestvoet beperken, hun landgoederen redden en de joden uit de staatsambten verwijderen.

Naast de economische redenen waren er ook nog politieke drijfveren die de vijandige houding van de adel tegenover de joden verklaarden. "In 1469 protesteren de cortes tegen het feit dat de joden toelating hadden gekregen om gronden te verpachten en tevens tegen de bescherming die ze van de koning genoten. Rituele processen en slachtpartijen verhoogden de druk van de adel op het koningshuis." **[196]**

Inderdaad, de joden waren nu eenmaal een solide pijler van het koninklijk absolutisme en dit absolutisme was vooral gericht tegen de adel. En met de meerwaarde die de edellieden aan de joden moesten overlaten werden diezelfde edellieden in de kettingen geklonken.

De kleine feodale heren haatten de joden aan wie ze torenhoge schulden hadden, de grote heren zagen heel goed dat de joden de belangrijkste financiële bron van inkomsten waren, waarop de koning kon steunen om van hen onafhankelijk te blijven.

De geldelijke steun van de joden was voor de koning onontbeerlijk in zijn strijd zowel tegen de adel als tegen de opkomende eisen van de steden. Het was in de eerste plaats dankzij de joden dat de koningen er geldverslindende huurlingenlegers op na konden houden die in de plaats begonnen te komen van de ongedisciplineerde horden edellieden. Deze legers zullen in het begin vooral ingezet worden in de buitenlandse politiek. Voor een groot deel was het dankzij het joodse geld dat in Spanje de koningen de overwinning konden behalen op de Arabieren. "In 1233 leende de joodse bankier Jehouda Cavallera een grote som geld aan de koning van Aragon waarmee hij een vloot kon uitrusten om tegen de Arabieren ten strijde te trekken. In 1276 verzamelde Cavallera de fondsen voor een leger dat de Arabieren te Valencia versloeg." **[197]**

Maar wat in de ogen van de adel vooral doorwoog was de steun die de joden verleenden aan de strijd van de koning tegen de feodale heren en waardoor hun lijst grieven tegen de joden steeds langer werd.

We hebben het reeds gehad over de gebroeders Ravia die met geld en wapens het leger van de koning hadden gesteund toen deze in eigen land oorlog voerde tegen opstandige edellieden van Catalonië. De adel kon dit de joden niet vergeven. De broeders Ravia vielen ten prooi aan huurmoordenaars, evenals velen die na hen kwamen.

Toch was de strijd van de adel tegen de joden in het algemeen veel minder radicaal dan wat later de hoge burgerij zou ontketenen. Het is immers de ongelijke sociale inhoud die de intensiteit en de manier bepaalt waarop elke klasse haar strijd voert. Waar de landheer de woekeraar nog nodig had en hij enkel diens actieterrein probeerde te beperken, zagen de hoge burgerij en zelfs die edellieden die tot deze burgerij waren toegetreden de woeker steeds meer als een ondukbare kluister.

De hoge burgerij en de joden

Het monopolie van de joden op de handel zou een van de grootste hindernissen worden die de ontluikende burgerij heeft moeten overwinnen. Dit commerciële overwicht vernietigen was de voorwaarde opdat de burgerij zich zou kunnen ontplooien.

Hier was geenszins sprake van een gevecht tussen twee nationale of religieuze groepen voor de dominantie over de handel, maar het ging om een conflict tussen twee klassen die elk dragers waren van een verschillend economisch systeem. Die zogenaamde nationale tweestrijd was enkel de weergave van wat de overgang was van de feodale economie naar de handelseconomie. De joden beheersten de handel in een tijd waarin “de grote landheren kunstig bewerkte producten en dure luxe goederen kochten in ruil voor grote hoeveelheden onafgewerkte producten afkomstig van hun akkers.”**[198]** De industriële ontwikkeling maakte in West-Europa een einde aan hun monopolie.**[199]**

Door een gevecht aan te gaan met de joden namen de inlandse kooplieden het in de eerste plaats op tegen een economische bezigheid die niet meer van die tijd was en waardoor het leek alsof het land door vreemdelingen werd leeggeplunderd op een manier die niet langer door de beugel kon.

De betrekkingen tussen de klasse van kooplieden en de joden, toen deze eenmaal uit de handel verdreven waren, veranderden grondig van gedaante. Het joodse krediet was in de eerste plaats een krediet geweest bestemd voor de aankoop van verbruiksgoederen. En het zal dus niet op de joodse bankiers zijn dat deze kooplieden een beroep zullen doen. Grote bankhuizen als de Medici, de Chigi, de Fugger ontplooiden zich eerst in de grote steden. Een tijd later, wanneer de handelseconomie ook de landgoederen zal binnendringen werden ook hier de joodse woekeraars verdrongen door de alles overrompelende banken van de christenen. Net zoals eerder de geldeconomie de prekapitalistische handel uit de steden had verdreven, zo verging het nu de woekeraars op de feodale domeinen, die met stille trom door het binnendringende kapitalisme werden verjaagd.

Heel anders zal de houding worden van de voorname kooplieden tegenover de joden, wanneer deze eenmaal economisch in vrije val verkeren en niets anders meer zijn dan kleine woekeraars die geld lenen aan ambachtslieden en winkeliers.

De jood werd dan niet langer door de rijke koopman of bankier als een concurrent gezien, integendeel hij werd interessant als belangrijke bron van inkomsten en als instrument om de volkse massa's te verzwakken met wie deze voortdurend overhoop lag. Het was nu de beurt aan de voorname kooplieden om met de prinsen en de koningen te twisten over wie de baas van de joden de was. Vooral in Duitsland gingen de steden over tot een algemene aanval op het profijt dat het ‘joods genot’ aan de prinsen opleverde.

Vanaf de tweede helft van de 13^e eeuw raakte het ‘joods genot’ meer en meer versnipperd. En de Duitse steden, toen reeds in volle bloei, begonnen ook hun deel op te eisen. Door hun verbeterde strijd tegen de feodale heren hadden ze een reeks vrijheden kunnen afdwingen, zoals autonome tribunalen, het recht op zelfbestuur. Nu richtten ze hun blik op het ‘joodse genot’, ze deden alles wat ze konden om het uit de handen van de prinsen en de keizer te sleuren.

In 1252 verkreeg de stad Keulen van zijn aartsbisschop het recht op een derde van de belastingen geheven op de joden. De bisschop van Wurms gaf in 1293 aan de gemeenteraad de bevoegdheid om joden als lid op te nemen en hen belastingen te laten betalen. **[200]**

Het 'joods genot' kwam in handen van:

Mainz in 1259;

Regensburg op het einde van de 13^e eeuw;

Neurenburg in 1315;

Spiers in 1315;

Zürich in 1335;

Frankfurt in 1337;

Straatsburg in 1338, enz.

De strijd tussen deze drie machtsblokken: de adel, de keizer en de steden liep uit op een compromis waarvoor de joden de rekening betaalden.

Ze dienden te betalen:

(1) aan de keizer:

(1) de normale belasting (in 1240 namen de joden een vijfde hiervan voor hun rekening)

(2) een gouden pfenning die iedere jood of jodin moest betalen die meer dan 20 gulden bezat.

(2) aan de adel:

(1) de jaarlijkse belasting.

(2) de buitengewone belasting.

(3) aan de steden:

een speciale belasting waarvan het bedrag voor elke jood werd bepaald op de datum waarop hij zijn 'Burgerbrief' ontving.

Talrijke belastingen, buiten wat we citeerden kwamen daar nog bovenop. Gelijkaardige middelen, zoals we die eerder in andere Europese landen waren tegengekomen, werden aangewend om de joden zoveel mogelijk geld afhandig kon maken. Volkse opstanden en boerenoproer waren gedroomde gelegenheden om de joden dik te laten betalen voor de bescherming die ze genoten.

En naarmate de steden machtiger werden groeide hun greep op de joden. "In 1352 zullen de joden die bij ons wonen, ten gevolge een machtiging van de keizer aan de stad Spiers, uitsluitend aan ons toebehoren, in alles."

Een akkoord van 1352 stipuleerde dat Frankfurt de helft aan de keizer moest doorbetalen van wat de stad van de joden uitgekeerd kreeg. Te Neurenberg bedroeg het deel dat aan de keizer toekwam zelfs twee derde.

De strijd van de verschillende maatschappelijke klassen voor hun deel in de opbrengst gewonnen op de joden, had als gevolg dat de joden de rekening betaalden. "De bisschop van Keulen", vermeldt een kroniek van deze stad, "wilde eens en voor altijd de baat op het 'joodse genot' monopoliseren." Dat was dan ook de reden waarom de joden eens en voor altijd uit de

stad werden verjaagd. De 'keizerlijke' joden werden aangepakt door de prinsen, die van de prinsen mishandeld door de hoge burgerij.

De joden, de ambachtslieden en de boeren

Naarmate de joden zich nog enkel en alleen op woeker gingen toeleggen kwamen ze meer en meer in contact met het gewone volk en de verstandhouding werd er niet beter op. **[201]** Het was immers niet om luxeproducten te kopen dat de boer en de ambachtsman bij de joodse woekeraar ging lenen, het was uit zwarte ellende, daartoe verplicht om werktuigen te kunnen kopen die onontbeerlijk waren om in hun bestaan te voorzien. Men kan zich heel goed de haat voorstellen van deze gewone mensen tegenover de jood in wie hij de tastbare oorzaak zag van zoveel miserie. De keizer, de prins, of de voorname burgers die zich verriikten op de rug van de joodse woekeraar, die zag hij niet. Het was vooral in Duitsland, waar tijdens de 14^e en de 15^e eeuw de joodse woeker de meest 'volkse' gedaante had aangenomen, dat de haat tegen de joden zich het meest manifesteerde wat leidde tot bloedbaden en de 'joden branden'. (Judenbrand)

“Veel jodenvervolgingen tijdens de middeleeuwen en waarbij in de eerste plaats de ontrouwe moest worden vernietigd moeten we beschouwen als een middeleeuwse variante op wat we heden ten dage een sociale revolutie noemen.” **[202]**

Het eerste anti-joodse oproer met een zekere omvang greep plaats tussen 1336 en 1338. Aan het hoofd stond de herbergier Cimberlin, de 'koning van de armen'; en vanuit de Elzas verspreidde het oproer zich over Beieren, Oostenrijk en Bohemen. Maar het was vooral tijdens de jaren van de 'zwarte dood', tussen 1348 en 1350, dat het fanatisme en de haat verschrikkelijke ravages aanrichtten. “In Straatsburg waren het de gilden die de verdelging van de joden predikten. Maar de gemeenteraad die een meerderheid aan patriciërs telde die nogal wat profijt trokken uit de woeker weigerde haar akkoord te geven. Burgers als Conrad von Winterbourg, de rijke Sturin en de rijke ambachtsman Schwaber namen het op voor de joden. De gilden echter gaven de strijd tegen de joden niet op. Uiteindelijk kwam heel de affaire voor een congres dat doorging in 1343 met vertegenwoordigers van de kerk, de adel en de steden. De grieven van de gilden kregen de steun van de Kerk en van de ridders die graag van hun schulden af wilden raken.” **[203]** En de joden werden vogelvrij verklaard. Brandstichting bij de joden verspreidde zich over heel de Elzas.

Eveneens in Mainz en te Koblenz deden de patriciërs een poging om de joden in bescherming te nemen. Ze werden echter overspoeld door de vloed van het volk in opstand. In een kroniek uit de stad Augsburg staat het volgende vermeld: “In 1384, toen de rijke burgers van Nedlingen alle joden in Nedlingen hadden omgebracht maakten ze zich meester van hun bezittingen. Zij die schulden hadden bij de joden, zagen hun schulden vervallen, waaronder de graaf van Etingen. De graaf kreeg zijn onderpand en schuldbrieven terug. Dit alles was het werk van het gewone volk, tegen de wil in van het stadsbestuur.”

Ook het boerenoproer vergreep zich aan de joden. “In 1431 marcheerden de boeren uit de Paltz, de wapens in de hand, naar Wurms en eisten van het stadsbestuur dat de joden werden uitgeleverd, gezien ze ons hadden geruïneerd en van ons laatste hemd hadden beroofd.” Het bestuur verzette zich tegen deze eisen, want juist het stadsbestuur zelf had het meest

geprofiteerd van de joodse woeker. De heren knoopten onderhandelingen aan met de raad om afstand te nemen van deze rente afgeperst van de arme boeren.

De anti-joodse rellen in Catalonië en op de Balearen waren van dezelfde aard. De boeren, die in grote armoede leefden hadden zich door de zware druk van de belastingen diep in de schulden gestoken bij de joden en kwamen nu in opstand om van die schulden verlost te raken. Ze verbrandden de gerechtelijke archieven.

[154] “Het landgoed moet over alles beschikken wat nodig is om van te leven. Het moet zoveel als mogelijk niks aankopen van buiten uit en geen beroep doen op ruil. Het is een kleine wereld op zich en moet in zichzelf voorzien.” Fustel de Coulanges, *Histoire des Institutions politiques de l'ancienne France*, Parijs, 1888-1892, deel 4, p. 45.

[155] Henri Pirenne, *Anciennes Démocraties des Pays Bas*, p. 194. “Het koper uit Dinant of de Vlaamse lakens moeten een bijzondere reputatie genoten hebben, moeten het enge kader van de stedelijke markt doorbroken hebben.” Ansiaux, *Traité d'Economie politique*, p. 276.

[156] G.B. Depping: *Histoire du commerce entre l'Europe et le Levant*, p. 182.

[157] Bij de lakenwevers, die meestal werkten voor een verafgelegen markt zien we mensen die gaan verschillen van de massa van de ambachtslieden, het zijn handelaars in lakens. H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, p. 102.

[158] G.B. Depping, p. 184.

[159] H. Pirenne: *Geschiedenis van Europa*, p. 117 Ned. vert. A. Schroeder, ‘La renaissance du livre’, Brussel.

[160] Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, München en Leipzig, 1923, p. 142.

[161] W. Roscher schrijft: “Hoe meer het economische leven groeide, des te slechter werd de toestand van de joden.”

[162] W. Roscher, p. 129. “De wet van de autonome ontwikkeling van het handelskapitaal, in tegenstelling tot de ontwikkeling van het productiekapitaal wordt het best bewaard bij volkeren waarvan de handel bestond uit een handel als tussenpersoon.” K. Marx, *Het Kapitaal*, boek III p. 360, (Duitse uitgave, Berlijn 1953), deel 1, p. 337, Fr. vert., Parijs, 1957.

[163] A. Schulte, in zijn *Geschichte des mittelalterlichen Handel und Verkehr zwischen Italien und Westdeutschland*, Leipzig 1900, beweert dat de joden niet hebben getracht om samen te werken met de ambachtslieden zoals de christen ondernemers en daardoor verloren ze hun handelsposities waardoor ze zich uitsluitend op het krediet moesten toelagen. Deze opmerking blijkt heel interessant. Ze raakt de grond van het probleem: de band tussen de christen handel en de nijverheid en het ontbreken van die band bij de joden.

[164] In zijn studie besteed aan de joden uit de Duitse stad Halberstadt, zegt Max Köhler dat “vanaf de 13^e eeuw de belangrijkste bezigheid van de joden uit Halberstadt de woeker zou zijn geweest.” Max Köhler, *Beitrage zur neueren jüdischen Wirtschaftsgeschichte. Die Juden in Halberstadt und Umgebung bis zu Emanzipation*, Berlijn 1927. M. Cunow schrijft in de *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte* (deel 3, p. 45). “Ondanks het feit dat de financiële toestand van de adel almaar slechter werd namen de militaire spelen, hun orgieën, hun feesten, hun schitterende tornooien in de 14^e eeuw almaar toe. Ook de arme ridders beschouwden het als hun plicht om van de partij te zijn. Daar de nodige geldmiddelen ontbraken gingen ze schulden aan bij de joden wiens voornaamste bezigheid het was te lenen tegen interest...”

[165] Het voorbeeld van Polen toont nog maar eens hoe breekbaar het schema is dat de joodse historici hanteren die de handel en woeker verklaren aan de hand van vervolgingen. Wie had aan de Poolse joden verboden om landbouwer of handwerker te worden? Reeds lang voordat de Poolse steden probeerden strijd te leveren tegen de joden waren handel en bankwezen volledig in hun handen.

[166] De foutieve opvatting van de joodse historici valt samen met de stelling dat de joden hun “beroep als landbouwer” moesten opgeven wegens wettelijke verbodsbepalingen. “Het is verkeerd te denken dat het de joden

verboden was om grond te bezitten. Daar waar we in de middeleeuwse steden joden aantreffen die zaken deden, bezitten ze ook hun eigen huizen. Ze bezitten eveneens domeinen op het grondgebied van de stad, het is juist dat het niet lijkt alsof ze ergens grond hebben bewerkt. Vanaf het moment dat er grond in hun handen overging als borgstelling, probeerden ze die te verkopen. Dit gebeurde niet omdat het hen verboden was die te behouden, maar enkel en alleen omdat ze er geen behoefte aan hadden. Nochtans vinden we dikwijls in de registers wijngaarden terug die aan joden hebben toebehoord. De producten van deze wijngaarden leken makkelijk te verkopen.” H. Cunow, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*, deel 3, p. 110.

[167] I. Schipper: *Yidische Geschikhte (Wirtschaftsgeschikhte)*. “De joden vormden een zeer sterke sociale klasse door de rijkdommen verworven in de nijverheid, de handel en meer bepaald in hun bankaangelegenheden.” Ballester, *Geschiedenis van Spanje*, p. 154.

[168] “We leren uit de brieven van Cicero dat de deugdzame Brutus geld leende op Cyprus tegen 48 procent.” A. Smith, *The Wealth of Nations*, deel 1, p. 84 (Everyman’s Library).

[169] L. Brentano: *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands*.

[170] H. Cunow, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*, deel 3, p. 74.

[171] Het is kinderachtig te geloven dat de feodale maatschappij waar het principe gold dat ‘ieder op zijn plaats blijft’ van de ‘joodse boeren’ kooplieden zou hebben gemaakt. Het spreekt voor zich dat de wettelijke verbodsbepalingen, zelf de vrucht van de economische situatie, een zekere rol hebben gespeeld in het ingekwartierd zijn van de joden binnen de zwendel. Vooral dan in tijden van economische veranderingen wanneer de traditionele manier van leven van de joden werd bedreigd. Zo, bijvoorbeeld, was Frederik de Grote er geen voorstander van dat de joden handenarbeid gingen verrichten. Hij wilde “dat elkeen bij zijn beroep bleef en dat de joden werden geholpen bij het uitoefenen van hun handel, maar dat men de andere beroepen aan de christenen liet.”

[172] K. Marx, *Het Kapitaal*, boek 3, p. 642 (Duitse uitg., Berlijn, 1953) deel 2, p. 254 (Franse vertaling, Parijs, Ed. sociales, 1959).

[173] K. Marx, *Het Kapitaal*, boek 3, p. 642 (Duitse uitg., Berlijn 1953) deel 2, p. 254 (Franse vert., Parijs, 1959).

[174] K. Marx, *Het Kapitaal*, boek 3, p. 641 (Duitse uitg., Berlijn, 1953), deel 2, p. 253 (Franse vert., Parijs, 1953). “In diezelfde periode ontwikkelde de fameuze theoloog Medina een stelling die we trouwens bij de heilige Thomas terugvinden waarin hij erkent dat vraag en aanbod een natuurlijk middel zijn om de juiste prijs te bepalen. De ‘Trinus Contractus’, die prachtige juridische analyse die interest rechtvaardigt als zijnde toegestaan bij *zakelijke leningen* waarbij het geld werkelijk wordt gebruikt als kapitaal en wordt erkend door de Italiaanse en Spaanse kenners van het kerkelijke recht die duidelijk meer inzicht hadden dan die uit Frankrijk, of eerder die *beter waren geplaatst in een sociaal milieu dat hoger was ontwikkeld*. Claudio Jannet, *Les Grandes époques de l’histoire économique jusqu’à la fin du 16e siècle*, p. 284.

[175] H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, Brussel, 1900-1932.

[176] G.B. Depping, p.13.

[177] Henri Pirenne, *Les villes du Moyen Age*.

[178] G.B. Depping, p. 233.

[179] Bücher schrijft wat volgt in zijn boek, *Die Bevölkerung von Frankfurt im 14. und 15. Jahrhundert*, Tübingen, 1886, (geciteerd door Cunow, deel 3 p. 46). “Onder diegenen die schulden hadden bij de joden in Frankfurt vindt men de overgrote meerderheid terug bij de adel uit Wettereau, uit de Paltz, uit Odenwald, enz. Zelfs de bisschop van Mainz was de joden geld verschuldigd. Vooral de adel stak sterk in de schulden. Er waren weinig ridders uit de omgeving van Frankfurt waarvan de schuldbrieven en borgstellingen niet in de joodse wijk lagen. Sommige rijke burgers uit Frankfurt en de steden in de omgeving hebben ook ‘joodse schulden’ aangegaan (wat blijkt uit het verslag van de gemeenteraad) maar het grootste deel van de 279 schuldbrieven waarover de gemeenteraad zich had gebogen waren aangegaan door edellieden.”

[180] K. Marx, *Het Kapitaal*, boek 3, p. 658, 644, Duitse uitg., Berlijn, 1953, deel 2, pp. 269, 256, Fr. vert., Parijs, 1959.

[181] Henri Pirenne, *Geschiedenis van Europa*, p. 121, Ned. vert. A. Schroeder, *La renaissance du livre*, Brussel.

[182] Henri Pirenne, *Geschiedenis van Europa*, p. 242, Ned. vert. A. Schroeder, uitg., La renaissance, Brussel.

[183] K. Marx, *Het Kapitaal*, boek 3, p. 848, (Duitse uitg., Berlijn, 1953); deel 3, p.177 (Fr. vert. , Parijs, 1960). “De wijziging in gewoonten en de belastingen in geld stemmen overeen met de aangroei van de roerende rijkdommen; het geld wordt het meest vanzelfsprekende teken van rijkdom en om de inkomsten van het grondbezit in te schatten begint men geld te verkiezen boven goederen in natura. Men bemerkt een gelijkaardige trend in andere landen, voornamelijk in Engeland, waar dit nog meer uitgesproken is.” Henri Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*.

[184] In tegenstelling tot een tamelijk recent verspreide opvatting is het getto van eerder recente datum. Pas in 1462 werden de joden in het getto van Frankfurt opgesloten. “In de middeleeuwen was er geenszins sprake van een dergelijke maatregel. Integendeel, de joden konden hun verblijfplaats kiezen waar ze wilden en konden heel de tijd overal in de stad verblijven.” Kriegke, *Geschichte und Lage der Frankfurter Juden*, geciteerd door H. Cunow. We mogen de joodse wijken niet verwarren met getto's. Waar de eerste voorkwamen in verschillende periodes in de geschiedenis van het jodendom, zijn de laatste ontstaan tijdens de periode toen de jood een “kleine woekeraar” was geworden. Zo was in Polen het getto een uitzondering en zeker niet de algemene regel, wat de hitleriaanse barbarij er niet heeft van weerhouden om de Poolse joden naar het getto “terug te sturen.”

[185] Het principe van religieuze verdraagzaamheid overheerste op het einde van de middeleeuwen in een van de minst ontwikkelde landen van Europa! Dit moet erg vervelend zijn voor de historici van de idealistische school die het hele jodenvraagstuk zien door de bril van de religieuze vervolgingen?

[186] “Bij de volkeren waar er weinig handel voorkomt en er weinig manufacturen zijn kan de koning nauwelijks, als er zich uitzonderlijke omstandigheden voordoen, aan zijn onderdanen bijkomende belastingen opleggen... In die landen tracht hij dus in het algemeen een koninklijke schatkist aan te leggen als enige bron waarop hij dan terugvallen kan in dergelijke omstandigheden.” Adam Smith, *Wealth of Nations*, deel 2, pp. 390, 393 (Everymans Library). Het is de taak van de joodse “servi camerae” om deze schatkist te vullen.

[187] In een Duitse versie ontbreekt het niet aan een zekere vorm van goede smaak. “Uit dankbaarheid aan Josephus Flavius die zijn zoon had genezen, had keizer Vespasianus zich voorgenomen om de joden te beschermen en Titus ontving na de verwoesting van de tweede tempel heel wat joden die hij in slavernij bracht. Sinds die tijd waren de joden slaven van de staat en als dusdanig moesten ze worden behandeld binnen de Duitse staat. Want de Germaanse koningen zijn de opvolgers van de machtige keizers van het antieke Rome.”

[188] Schipper, cit.

[189] Henri Pirenne, cit.

[190] “Het was zulk een lonende en goede zaak om de jood te exploiteren dat iedere prins poogde om er zoveel mogelijk onder zijn gezag te krijgen. Er waren joden die aan de koning toebehoorden en er waren joden die aan de heren toebehoorden. Filips de Schone, in 1299, kocht van zijn broer voor 20.000 ponden alle joden van het graafschap Valois.” G. d'Avenel, *Histoire économique de la propriété*, deel 1, p. 111.

[191] G.B. Depping, cit.

[192] Bédarride, cit.

[193] Bédarride, *Les Juifs en France, en Italie et en Espagne*, p. 207.

[194] L. Brentano, *Eine Geschichte der Wirtschaftlichen Entwicklung Englands*: “Ze namen de gewoonte aan om de goederen van de joden die tot het christendom overgingen in beslag te nemen. Deze inbeslagname werd door de prins of de heren beschouwd als een soort recht op afschrijvingen op taksen die ze hieven op de joden en waarvan ze verstoten bleven wanneer deze christen werden.” Zie ook Montesquieu, *L'esprit de Lois*, boek XXI, hfst. 20.

[195] Schipper, cit.

[196] Soms gingen de joden zelf in de aanval. In 1376 maakte de bankier Jekl gebruik van benden huurlingen die hij inzette tegen de edelen die bij hem schulden hadden en weigerden te betalen. Zijn zoon wierf huurlingen aan om Neurenberg aan te vallen. De gemeenteraad had zijn huizen in beslag genomen.

[197] Schipper, cit.

[198] “De inwoners van de handelssteden die uit de rijkere landen geraffineerde kunstvoorwerpen en dure luxe producten invoerden gaven een voedingsbodem aan de ijdelheid van de grootgrondbezitters die met overgave en

goesting deze producten kochten, en ze betaalden met grote hoeveelheden producten gewonnen op hun gronden. De handel in een groot deel van Europa bestond in die periode uit de ruil van onafgewerkte producten van het ene land tegen gemanufactureerde producten uit een ander land dat op industrieel gebied verder gevorderd was.” A. Smith, *Wealth of Nations*, boek 3, hoofdstuk III, p. 358 e.v., (Everymans Library).

[199] “Zolang als in Engeland grondstoffen het voornaamste exportproduct waren, was de buitenlandse handel in handen van vreemde kooplieden en tussenverkopers... *Dit veranderde naarmate de Engelsen zelf hun grondstoffen begonnen te vervoeren, meer bepaald hun linnen. Vervolgens begonnen de Engelse kooplieden een uitweg te zoeken om hun handwerk te slijten.*” (de handelaars ondernemers). L. Brentano. *Eine Geschichte der Wirtschaftlichen Entwicklung Englands*, II, p. 139.

[200] Schipper, cit. Op 7 maart 1456 neemt bisschop Burckard voor 3 jaar de joden op in de gemeenteraad van Halberstadt. Dr. Max Köhler, *Die Juden in Halberstadt und Umgebung bis zur Emanzipation*, p. 3.

[201] “De woeker klontert het geld bijeen, daar waar de werktuigen los verspreid liggen. Wijzigt geenszins het productieproces, maar kleeft eraan vast en parasiteert: het zuigt die uit en brengt de productievoorwaarden in steeds meer ellendiger toestand. Vandaar de haat van het volk voor de woeker.” Karl Marx, *Het Kapitaal*, boek 3, p. 644 (Duitse uitg., Berlijn, 1953); deel 2, p. 256 (Franse vert., Parijs, 1959).

[202] W. Roscher, *Die Juden im Mittelalter*.

[203] De houding van de adel kan heel waarschijnlijk worden verklaard door het feit dat de rijke burgerij erin geslaagd was zich meester te maken van het joodse “genot” en dat derhalve de belangen van de ridders samenvielen met de belangen van het gewone volk uit de steden, tegen de patriciërs.

De joden in West- en Oost-Europa

De joden in West-Europa na de renaissance. De stelling van Sombart

De ontdekking van de Nieuwe Wereld en de enorme goederenstroom die er het gevolg van was luidde de doodsklokken van de oude corporatieve feodaliteit. De handel kwam in een hogere versnelling terecht, vernietigde alles wat overbleef uit een verleden tijd en legde de grondslag, met de opkomst van de manufacturen en de rurale nijverheid, van het industrieel kapitalisme. De vroegere centra van de corporatieve nijverheid en de middeleeuwse handel raakten in verval en hun plaats werd ingenomen door Antwerpen dat gedurende zekere tijd het commerciële centrum van de wereld zou worden.

Overall, zij het op verschillende momenten en onder verschillende gedaanten, ging het verval van de economie die steunde op de productie van gebruiksgoederen, hand in hand met de ondergang van de economische en sociale rol die de joden hadden gespeeld. Een aanzienlijk deel van de joodse bevolking zag zich verplicht de landen van West-Europa te verlaten en een toevlucht te zoeken in de gebieden waar het kapitalisme nog niet was doorgedrongen, voornamelijk in Oost-Europa en Turkije. Anderen hebben zich geassimileerd en gingen op in de christelijke bevolking. Die assimilatie is echter niet altijd gemakkelijk verlopen. Religieuze tradities overleven nog een hele tijd na het verdwijnen van de sociale omstandigheden die eraan ten grondslag liggen. Gedurende eeuwen heeft de inquisitie een verbeterde en barbaarse strijd geleverd tegen de joodse gebruiken die door de bekeerlingen nog in ere werden gehouden.

De joden die tot de handelsburgerij waren doorgedrongen hebben een zekere bekendheid verworven onder de naam 'nieuwe christenen', vooral dan in Amerika, maar ook in Antwerpen en Bordeaux. Nog tijdens de eerste helft van de 17^e eeuw waren in Brazilië alle grote suikerplantages in handen van joden. Door het decreet van 2 maart 1768 werden hier alle registers van de nieuwe christenen vernietigd; door de wet van 24 maart 1773 werden de 'nieuwe christenen' op gelijke voet gesteld met de oorspronkelijke christenen.

In 1730 waren er in Suriname 115 plantages op een geheel van 344 in handen van de joden. Maar in Amerika hadden de economische activiteiten van de joden, in tegenstelling met vroeger in Europa, niet langer een specifiek karakter, onderscheiden ze zich in niets met de activiteiten van de christenen. De 'nieuwe christen' koopman verschilde niet veel van de 'oorspronkelijke christen' koopman. Hetzelfde gold voor de joodse plantage eigenaar. En dit is dan ook de reden waarom het juridische, religieuze, en politieke onderscheid heel snel was verdwenen.

In de 19^e eeuw bleef er in Zuid-Amerika slechts een handvol joden over. **[204]** De assimilatie verliep al even snel in Frankrijk als in Engeland. De rijke joodse kooplieden uit Bordeaux, waarvan werd verteld dat ze volledige straten in hun bezit hadden, en aan het hoofd stonden van aanzienlijke commerciële ondernemingen, beschouwden zichzelf als compleet geïntegreerd binnen de christelijke gemeenschap. "Zij die de Portugese joden uit Frankrijk, Holland,

Engeland kennen, weten dat ze ver van haatdragend zijn, zoals de heer Voltaire beweert, tegenover de bevolking die hen omringt, dat ze zich integendeel zo zeer vereenzelvigen met deze volkeren dat ze zichzelf zien als een deel van hen. Hun Portugese of Spaanse afkomst is van zuiver kerkelijke orde geworden.”**[205]** De geassimileerde joden uit het westen voelden zich nog nauwelijks verwant met deze joden die nog in de feodaliteit leefden. “Een jood uit Londen vertoont evenveel overeenkomst met een jood uit Constantinopel als deze laatste met een mandarijn uit China. Een jood uit Bordeaux en een Duitse jood uit Metz lijken twee absoluut verschillende wezens.” “H. de Voltaire zal wel op de hoogte zijn van de fijne smaak van de Spaanse en Portugese joden dat ze zich niet willen vermengen door huwelijk, verwantschap of wat dan ook met de joden van andere naties.”**[206]**

Naast de Spaanse, Hollandse en Engelse joden die langzaam maar zeker volledig geassimileerd raakten, trof men in West-Europa en dan vooral in Italië en Duitsland, nog joden aan die in getto's leefden. Het waren vooral kleine woekeraars en leurders. Het deerniswekkende deel dat restte van de vroegere joodse kooplieden. Ze werden veracht, vervolgd, waren onderworpen aan ontelbare restricties.

Sombart, in zijn fameuze stelling ‘de joden en het economisch leven’, baseert zich in de eerste plaats op de tamelijk belangrijke economische rol die de eerste categorie joden zou hebben gespeeld. Hij heeft het aldus samengevat: “De joden stimuleren in de landen en de steden waar ze zich vestigen de economische bloei, brengen de landen en steden die ze verlaten in verval.” “Het zijn de grondleggers van het moderne kapitalisme.” “Geen modern kapitalisme, geen moderne cultuur, zonder de verstrooiing van de joden over de landen van het noorden.” “Israël is zoals de baan van de zon; waar die opkomt bloeit er nieuw leven. Alles wat het eerder deed ontluiken, verrot op de plaatsen die het heeft verlaten.”**[207]**

Op die manier, voor de rest wel heel poëtisch, zoals men ziet, poneert Sombart zijn stelling. En nu, de bewijzen bij de hand:

1. De grote gebeurtenis in de wereld waar we zeker niet mogen aan voorbijgaan was het uitdrijven van de joden uit Spanje en Portugal (1492, 1495 en 1497). We mogen nooit vergeten dat één dag voor Columbus uit Palos vertrok ‘om Amerika te ontdekken’ zoals men zegt (3 augustus 1492) 300.000 joden Spanje hebben verlaten.
2. In de 15e eeuw werden de joden verjaagd uit de belangrijkste Duitse handelssteden: Keulen (1224-25), Augsburg (1439-40), Straatsburg (1438), Erfurt (1458), Neurenberg (1448), Ulm (1499), Regensburg (1519). In de 16^e eeuw waren een groot aantal Italiaanse steden aan de beurt; de joden werden in 1492 verdreven uit Sicilië, in 1504-41 uit Napels en in 1550 uit Genua en Venetië. Ook hier valt het verval van die steden samen met het vertrek van de joden.
3. De economische bloei van Holland op het einde van de 16^e eeuw was enkel mogelijk daar het kapitalisme hier vaste vorm aannam. De eerste Portugese marranen [conversos] hebben zich in 1597 te Amsterdam gevestigd.
4. De korte periode waarin Antwerpen het centrum was van de handel en de beurs van de wereld situeert zich precies tussen de aankomst en het vertrek van de marranen.

Dit is de kern van de bewijsvoering van Sombart en laat zich tamelijk gemakkelijk weerleggen.

Het is onzinnig om te beweren dat:

1. in het feit dat Christoffel Columbus op hetzelfde moment vertrokken is 'om Amerika te ontdekken' als de joden uit Spanje zijn verdreven een bewijs te zien dat alle landen die door de joden werden verlaten in verval zouden zijn geraakt. "Spanje en Portugal raakten in de 16^e eeuw helemaal niet in verval, integendeel, onder de regering van koning Karel V en Manuel bereikten ze het hoogtepunt in hun geschiedenis. Zelfs nog in de beginperiode van het bewind van Filips II is Spanje de eerste Europese mogendheid en de rijkdommen die uit Mexico en Peru worden aangevoerd zijn onmetelijk."**[208]**

Dit eerste bewijs van Sombart steunt op een schreeuwende onwaarheid.

2. Bovendien, de cijfers die hij aanhaalt over de spreiding van de uit Spanje gevluchte joden slopen zijn stelling. Volgens hem zijn er van de 165.000 verdreven joden 122.000 of 72 % uitgeweken naar Turkije of naar andere Arabische landen. Het ware dus daar dat de 'kapitalistische geest' van de joden het meeste effect had moeten ressorteren. Zelfs al kunnen we in het Turkse rijk spreken van een zekere economische bloei onder Süleyman de Prachtlievende, toch is dit land, tot in het meest recente verleden, het land gebleven dat voor het kapitalisme het meest gesloten bleef, en bijgevolg moeten de stralen van de zon er wel ... zeer koud zijn gebleken? Het is juist dat een aanzienlijk aantal joden (25.000) zich in Holland heeft gevestigd, evenals in Hamburg en Engeland, maar mag men hieruit besluiten dat diezelfde oorzaak diametraal tegengestelde gevolgen kan hebben?

3. Dat Sombart een samenloop opmerkt tussen het vertrek van de joden en het verval van de Duitse steden laat dit zich makkelijk verklaren door het omkeren van het causaal verband. Deze steden zijn ten onder gegaan niet door de maatregelen genomen tegen de joden, integendeel, deze maatregelen waren het gevolg van het verval van deze steden. Meer zelfs, de welvaart van andere steden was er niet gekomen tengevolge van joodse inwijking, deze laatste gingen gewoon naar de meest welvarende steden. "Het is duidelijk dat het causaal verband tussen oorzaak en gevolg omgekeerd is aan wat Sombart beweert."**[209]**

Een studie van de economische rol die de joden hebben gespeeld in Italië en Duitsland op het einde van 15^e en 16^e eeuw bevestigt volledig dit standpunt. Het is duidelijk dat de Bergen van Barmhartigheid en de joodse woeker slechts konden geduld worden zolang de economische situatie van deze steden relatief voorspoedig was. Toen de situatie slechter werd was het juk van de woeker ondraaglijk geworden en de toorn van de bevolking keerde zich in eerste instantie tegen de joden.

4. het voorbeeld van Holland, dat is juist, spreekt de stelling van Sombart niet tegen, maar het bevestigt die ook niet. Als we nog aannemen dat de inwijking van de marranen de welvaart in de hand heeft gewerkt, dan nog wijst niets erop dat dit de oorzaak zou zijn. En hoe verklaar je dan, als we ons baseren op dit criterium het verval van Holland tijdens de 18^e eeuw? Het lijkt eerder dat de economische rol van de joden in Holland fel werd overdreven. Sayous zegt over de Oost-Indische Compagnie, die van doorslaggevende belang was in de welvaart van Holland, dat "de joden speelden in ieder geval geen enkele rol bij de stichting van de eerste moderne naamloze vennootschap met aandelen: de Hollandse Oost-Indische Compagnie; ze hebben voor nauwelijks 1 % van het sociaal kapitaal ingeschreven en ze hebben in de eerstvolgende jaren geen enkel belangrijke rol meer gespeeld." Moeten we nog doorgaan? Moeten we het hebben

over de bloei van Engeland, precies in de periode toen de joden waren verdreven? “Zo het causaal verband, vooropgesteld door Sombart juist ware, hoe dan te verklaren dat in Rusland en Polen waar het mediterrane volk ‘uit de woestijn’ het meest talrijk was, diens invloed op de volkeren uit het noorden helemaal geen economische bloei heeft bijgebracht?” **[210]**

De theorie van Sombart is dus volstrekt fout. **[211]** Sombart pretendeert dat hij de economische rol van de joden heeft bestudeerd, maar hij maakt die studie als een complete fantast waarbij hij de geschiedenis naar zijn hand zet. Sombart poneert een stelling over de joden en het economische leven in het *algemeen* en de joden in het bijzonder, maar hij beperkt zich tot een bepaalde periode uit de geschiedenis.

Sombart heeft een theorie opgesteld over de joden in het *algemeen* en het economische leven, maar hij beperkt zich tot een minderheid westerse joden, juist die joden die op het punt stonden om zich te assimileren.

Zelfs, zo de rol van de westerse joden, deze zou geweest zijn zoals Sombart die afschildert, dan nog had hij de westerse joden buiten beschouwing moeten laten, zo hij het jodenvraagstuk zoals het zich heden ten dage stelt, begrijpbaar had willen voorstellen. Zonder de toevloed van de Oosterse joden in de 19^e eeuw zouden de West-Europese joden al volledig zijn geassimileerd. **[212]**

Nog een opmerking over de theorie van Sombart: als de joden zulk een weldaad waren voor de economie en zo hun vertrek de oorzaak was van de economische ruïne van de steden en landstroken die ze achter zich lieten, waarom werden ze dan tijdens de late middeleeuwen voortdurend vervolgd? Moeten we de redenen zoeken in de godsdienst? Nee toch, immers waarom was tijdens de late middeleeuwen hun positie zo solide in Oost-Europa tot de 19^e eeuw? Hoe verklaar je dan dat de welvaart van de joden gedurende vele eeuwen zo groot geweest precies in onderontwikkelde landen als Polen en Litouwen? Door de hoge bescherming van de koningen? Kan je het verschil in de situatie van de joden verklaren aan de hand van het verschil in intensiteit van het religieuze fanatisme? Maar hoe verklaar je dan het religieuze fanatisme juist het sterkst was in de meer ontwikkelde landen? Hoe verklaar je dan dat het antisemitisme zich zo snel heeft kunnen ontwikkelen in het Polen van de 19^e eeuw?

Het komt er dus op aan naar de redenen te zoeken waarom het ene religieus fanatisme erger is dan het andere. En zo zien we ons verplicht om te gaan kijken naar de economische achtergrond. De religie verklaart de jodenvervolging evenzeer als de vaak de slaap. Zo de joden inderdaad de rol hadden gespeeld die Sombart hen heeft toebedacht dan ware het heel moeilijk om uit te leggen waarom de groei van het kapitalisme voor hen zo funest is geweest. **[213]**

Het is dus verkeerd om in hen de grondleggers te zien van het moderne kapitalisme. De joden hebben ongetwijfeld bijgedragen tot de ontwikkeling van de handel in Europa, maar hun *specifieke* economische rol stopt precies daar waar het moderne kapitalisme begint.

De joden in Oost-Europa tot de 19^e eeuw

Bij de dageraad van het industriële kapitalisme leek het westerse jodendom op weg te verdwijnen. De Franse revolutie had de laatste hinderpalen uitgeschakeld die de assimilatie van de joden nog in de weg stonden en in feite niks anders deed dan de toestand bekrachtigen zoals die was.

Maar het was helemaal geen toeval dat op hetzelfde ogenblik waar het jodenvraagstuk in het westen een zachte dood leek te sterven, het in oosten in alle hevigheid weer losbarstte. In de tijd, toen in West-Europa de joden werden verbrand en afgeslacht had een groot aantal joden zijn toevlucht gezocht tot die landen waar het kapitalisme nog niet was doorgedrongen. Bij het begin van de 19^e eeuw woonde de overgrote meerderheid van de joden in het oosten van Europa, op het grondgebied van de vroegere republikeinse monarchie van Polen. In dit paradijs van de onbekommerde schlikhta hadden de joodse kooplieden en handelaars een terrein gevonden waar ze volop hun activiteiten konden ontplooiën. Vele eeuwen lang was de jood een handelaar, een woekeraar, een herbergier, intendant van de edelman, tussenpersoon in alles en nog wat. De kleine joodse steden die meestal grensden aan de kastelen van de joodse landsheren, lagen er verloren in een zee van boerendorpen, en ze waren de enige die aan ruilhandel deden in de schoot van een maatschappij die nog puur feodaal was. De joden leefden er, zoals Marx het zei, in de poriën van de Poolse samenleving. De situatie zou zo lang blijven duren als de politieke en sociale structuur van Polen eeuwig leek. Tijdens de 18^e eeuw echter, tengevolge van politieke verwarring en economisch verval, kreeg het feodale stelsel in Polen de doodsteek. En met de feodaliteit daverde ook de honderden jaren oude positie van de joden in Oost-Europa op haar grondvesten. Het jodenvraagstuk, dat in West-Europa zich aan het oplossen was, laaide nu in alle heftigheid op in Oost-Europa. De vlam die hier langzaam doofde, flakkerde weer op in de nieuwe brandhaard die ginds was ontstoken. De economische positie van de joden was er weggeveegd en dit had als gevolg dat er massaal werd gemigreerd. En overal ter wereld waar ze naartoe trokken bracht deze immigratiegolf, zij het in verschillende vormen en gedaanten, het jodenvraagstuk weer tot leven. En het is hier, op dit punt, dat juist de geschiedenis van de Oost-Europese joden de doorslaggevende en allerbelangrijkste factor werd van het joodse vraagstuk zoals we het heden ten dage kennen.

De commerciële banden van de joden uit Oost-Europa, Bohemen, Polen en Klein-Rusland dateren uit de tijd van de Karolingers. Het netwerk dat ze tijdens de vroege middeleeuwen hadden uitgebouwd en dat Azië met Europa verbond had zijn uitlopers doorheen de akkers van Polen en de steppen van de Oekraïne. Zoals hun geloofsgenoten de radaniten, ruilden de ze hun kostbare artikelen uit Azië tegen grondstoffen uit Europa. Ze waren de enige handelaars binnen een maatschappij die volledig op de landbouw was afgestemd. Tijdens de Karolingers was het economische stelsel over heel Europa nagenoeg hetzelfde en de rol die de oosterse joden speelden was dezelfde als de rol van de joden in het westen. Pas later zal de geschiedenis hun wegen scheiden.

Uit de reisverslagen van Ibrahim Ibn Jakob (965) blijkt hoe aanzienlijk de joodse handel was in het Praag van de 10^e eeuw. De joden arriveerden uit het Verre Oosten en uit Byzantium en brachten verschillende soorten kostbare voorwerpen mee evenals Byzantijnse munten. Ze kochten er graan, tin en bont.**[214]** In een document uit 1090 worden de joden uit Praag

afgeschilderd als kooplieden, wisselagenten en eigenaars van grote sommen geld en goud. Het zouden de rijkste kooplieden van de wereld geweest zijn. Joodse handelaars in slaven en nog andere kooplieden die uit het Verre Oosten kwamen en die per karavaan de grens overstaken, staan vermeld in documenten uit 1124 en 1222. Bij de joodse bankiers in Praag schommelde de interestvoet tussen de 108 en 180 % en hun zakenwereld was heel uitgestrekt. **[215]** De kroniekschrijver Gallus zegt dat in 1085, Judith, de vrouw van prins Ladislas Herman van Polen, probeerde om bij de joodse kooplieden christen slaven terug te kopen. Nauwkeurig onderzoek tijdens de vorige eeuw heeft aan het licht gebracht hoe groot in deze periode in Polen hun economisch belang wel was. Men heeft Poolse munten gevonden met Hebreeuwse tekens die dateren uit de 12^e en de 13^e eeuw. Dit feit alleen al bewijst dat in Polen in die periode de handel door de joden werd beheerst. De invallen van de Tataren tijdens de 13^e eeuw hebben ongetwijfeld hun invloed gehad op de situatie van de joden in Polen en Rusland. Maar reeds in 1327, in een privilege van de Poolse koning Vladislav Lokietek is er sprake van joodse kooplieden uit Hongarije die naar Warschau kwamen. Verre van in te krimpen, gaan de Poolse joden in de eeuwen die volgden hun commerciële activiteiten almaar uitbreiden.

Zoals in West-Europa ging ook hier de bloei van de handel hand in hand met het ontluiken van de woeker. Ook hier poogde de adel, de belangrijkste klant, de joodse woeker aan banden te leggen. De koningen daarentegen steunden hen waar ze maar konden “want de joden, als slaven van de schatkist moeten altijd geld klaar hebben om ons te dienen.” In de Sejm van 1347 botste de adel, die de interestvoet die 108 % bereikt had wilde beknotten, op de vastberaden weerstand van de koning.

In 1456 proclameerde koning Casimir Jagellon dat als het zo was dat hij de joden beschermde hij zich hierbij inspireerde op het principe van de verdraagzaamheid dat hem door de goddelijke wetgeving was opgelegd. In 1504 declareerde de Poolse koning Alexander dat hij met de joden omging zoals het past “voor de koningen en de hoogwaardigheidsbekleders die zich onderscheiden door hun verdraagzaamheid, niet enkel ten opzichte van hen die de christelijke religie aanhangen, maar ook tegenover de volgelingen van andere religies.”

Onder zulke hoge bescherming kon het niet anders of de zaken van de joden kenden een bloeiende tijd. Tijdens de 13^e, 14^e en 15^e eeuw slaagden joodse woekeraars erin om een deel van de gronden in te palmen die eigendom waren van de adel. In 1389 werd de jood Sebetai eigenaar van een stuk van het domein Cawilowo. In 1390 ontving de jood Iosman uit Krakau als onderpand de goederen van de prins Diewiez uit Pzeslawic. In 1393 maakte Moschko, een jood uit Posen zich meester van het domein Ponicz. In 1397 werden de gronden van het domein Abiejesz in pand gegeven bij Abraham, een jood uit Poznan. Deze gronden die aan de adel hadden toebehoord werden nu in volle eigendom toegewezen aan de joden. In het laatste voorbeeld dat we hebben aangehaald had de edelman de goederen vernield die in het bezit van Abraham waren overgegaan. Het tribunaal echter bekrachtigde het eigendomsrecht van de joodse man en bestrafte de dader met een fikse boete. In 1404 was er een rechtbank die een vonnis uitsprak over drie dorpingen die in dienst waren genomen door de jood Schmerlin uit Krakau en in volle eigendom en voor altijd waren overgedragen (*cum omnibus juribus utilitatibus dominio, etc., in perpetuum*).

De belangrijkste ‘bankiers’ woonden te Krakau, residentie van de koningen. Hun voornaamste

schuldenaars waren inderdaad de koningen, de prinsen, de vojvoden, de aartsbisschoppen. Zo had Casimir de Grote van hen de enorme som geleend van 15.000 mark. Koning Lodewijk van Hongarije was aan de woekeraar Leko uit Krakau eenmaal een som van 30.000 gulden en een andere maal een som van 3.000 gulden verschuldigd. Koning Ladislas Jagellon en koningin Hedwiga moesten hem eveneens aanzienlijke sommen.

Levko was niet enkel een grote bankier, hij was een even groot veehouder. Tevens was hij pachter van het Muntgebouw, het slaan van de munt en het beheer van de zoutmijnen van Wieliczka en Bochinia. Te Krakau bezat hij een reeks huizen en een brouwerij. Zoals alle hoge patriciërs was hij vereerd met de titel van 'vir discretus'

Door hun woeker waren de grote joodse bankiers als Miesko, Jordan uit Poznan en Aron erin geslaagd om immense rijkdommen bijeen te harken, ze hadden zich meester gemaakt van gronden en dorpen en haalden zich zo het scherpe protest van de adel op de hals. De verordening van Warta (1423) heeft toen hun woeker sterk aan banden gelegd. Zo werd in 1432 de jood Alexander, die in 1427 de dorpen Dombrowka en Sokolov had verworven samen met een deel van het roerend inventaris, verplicht om, na een uitspraak van de rechtbank, de eigendommen aan de schuldenaar terug te geven. De verordening van Warta verbood immers leningen met onroerende goederen als onderpand.

De joden en de koningen legden zich niet zo gemakkelijk bij de toestand neer. Na een verwoede strijd werd de verordening van Warta ongedaan gemaakt. De bankiers konden hun activiteiten verder uitbreiden. Zo gaf de koning in 1444 zijn paleis van Lemberg in pand aan de bankier Schina. Deze bankier telde onder zijn klanten de prins Szwidrigiella, de vojvode Chriczka die het dorp Winiki in pand had gegeven.

Maar de adel gaf zich niet zomaar gewonnen. Ze gingen voortdurend in de tegenaanval en verplichtten de koning om in 1451 de verordening van Nieszawa af te kondigen. Hierdoor werden de beschikkingen van de verordening van Warta nog strenger. Toch konden de meest draconische maatregelen, en dit bewijst hoe grondig de situatie in Polen verschilde met de toestand in West-Europa, geen einde stellen aan de woekerpraktijken van de joden. Vanaf 1455 kende de handel in geld zelfs een sterke opbloei. Dit was te wijten aan de joden die uit Moravië en Silezië waren gekomen, alsook uit andere landen. Vanaf 1460, zo laten akten uit Krakau zien, neemt de woeker terug een hoge vlucht. Die periode doet denken aan de tijd van Levko en Schmerlin. De rijkste onder de bankiers was een zekere Fischel die getrouwd was met vrouw Raschka, die een bank had in Praag en fondsen verschafte aan de Poolse koning Casimir Jagellion, alsook aan zijn zonen, de toekomstige koningen Albrecht en Alexander. In West-Europa was de adel erin geslaagd, dankzij de intrede van de handel en de overvloed aan geld die zo was geschapen, om zich overal van de joodse woeker te ontdoen. In Oost-Europa echter bleef de feodale economie voortbestaan en de adel stond machteloos tegenover de woeker. De joodse bankiers hadden elk verbod overleefd.

De achterlijke toestand waarin het land verkeerde stond een evolutie in de weg analoog aan wat we in West-Europa hebben zien gebeuren waar de joden hun greep op de handel verloren en werden geïsoleerd binnen de woeker. De burgerij in Oost-Europa evenals de steden stonden nog in hun kinderschoenen en de strijd tegen de joden oogstte geen blijvende resultaten. Na de handelaars hadden nu ook de ambachtslieden te lijden onder de joodse woeker. Maar ook hier,

naarmate een streek meer en meer tot economische bloei kwam braken er relletjes uit. In 1403 in Krakau en in 1445 in Boehnië richtten de ambachtslieden slachtingen aan onder de joden. Maar die gevechten kwamen slechts sporadisch voor en er waren weinig plaatsen waar de joden van het toneel verdwenen. Integendeel, tijdens de 16^e en de 17^e eeuw werden ze steeds machtiger en hun handel bleef floreren.

Tijdens de tweede helft van de 14^e eeuw was er sprake van een 'consortium' van Lemberg, bestaande uit drie joden: Schlomo, Czewja en Jacob. Dit consortium was gesticht toen er goederen uit Italië moesten geleverd worden aan de gemeenteraad van Lemberg. In het begin van de 15^e eeuw waren de joden de hofleveranciers. In 1456 nam de starosta van Kaminice Podolsky westerse goederen in beslag voor een waarde van 600 mark bij joodse kooplieden die op weg waren van de handelscentra aan de Zwarte Zee naar Polen. De Byzantijnse en Italiaanse joden uit Capha ondernamen talrijke reizen naar Polen. De jood Caleph Judaeus uit Capha bracht via het tolhuis van Lemberg grote hoeveelheden oosterse koopwaar het land binnen. Zelfs toen de Italiaanse nederzettingen aan de Zwarte Zee al een tijdje verwoest waren (1475) bleven de joden hun handelsbetrekkingen met het Oosten onderhouden. Vanaf 1476 bevoorradde David, een jood uit Constantinopel, regelmatig Lemberg met oosterse producten. Er wordt zelfs vermeld dat tussen 1440 en 1450 de slavenhandel in Klein-Rusland weer tot bloei kwam. Russische gerechtsboeken uit 1449 vermelden een interessant feit: een slavin die toebehoorde aan de jood Mordekai uit Galicië was gevlucht en haar eigenaar vorderde haar langs juridische weg terug.

De joodse kooplieden uit Capha en Constantinopel gingen niet verder dan de grote beurzen van Lemberg en Lublin. Daar kwamen dan andere joodse handelaars, afkomstig uit steden en gehuchten verspreid over Polen en Rusland. Ze kochten hier oosterse producten en gingen die slijten in hun streek van herkomst. Over de routes die vanuit Lemberg en Lublin, in Groot-Polen, tot aan de Silezische grens vonden de goederen van de joden hun weg.

Ook deze grens staken de joden over en dreven een uiterst intense handel met Bohemen en Duitsland. Brieven uit 1588 leren ons dat er leder en bont uit Krakau naar Praag werd gebracht en dat er geld werd geleend tegen interest en tegen onderpand.

Het was op de beurs van Lublin dat de joodse kooplieden uit Polen en Litouwen elkaar ontmoetten. Vanuit Litouwen brachten ze huiden mee, bont, hout en honing. Op de beurs van Lublin kochten ze specerijen uit Turkije en afgewerkte producten uit West-Europa. In de archieven van Dantzig staan er joodse kooplieden vermeld die tussen 1423 en 1436 producten vanuit Litouwen aanvoerden, goud, koper, bont, huiden...

De sociale positie van de joden in Litouwen was nog beter dan die van de Poolse joden. Tot aan de Unie van Lublin (Unie tussen Polen en Litouwen) genoten ze er dezelfde rechten als het vrije volk. Ze controleerden er de groothandel, de banken, de douane, ... De taksen en de douane brachten hen veel geld en grote rijkdommen op. Hun kleding schitterde van het goud en ze droegen zwaarden, net als de lagere adel.

Uit akten van de Litouwse kanselarij blijkt dat ze in de periode tussen 1463-1494 de hand hadden gelegd bijna alle douaneburelen van het hertogdom Litouwen, van Bielek, Briansk,

Brhiczin, Orodno, Kiev, Minsk, Novograd, Jitomir. Documenten uit de jaren 1488 – 89 vermelden enkele joden uit Troch en Kiev die zoutmijnen van het groothertogdom in exploitatie hadden. In diezelfde periode begonnen we joden aan te treffen die herbergier waren, een beroep dat in de dorpen van Polen en Klein-Rusland hand in hand ging met het beroep van geldschieder.

De anarchie onder de adel werd in Polen steeds groter en dit had zo zijn gevolgen voor de joden. In de 16^e eeuw bleef hun sociale positie heel stevig, maar meer en meer kwam de controle die de koning over hen uitoefende in de handen terecht van de grote en kleine feodale heren. De macht van de koning wordt zwakker en de bescherming die hij kon bieden werd minder doeltreffend. En de joden zelf zochten minder briljante maar veiliger beschermheren. Koning Sigismund beklaagde zich in 1539 bij de Sejm: de schliskhata van ons koninkrijk wil alle opbrengsten inpalmten afkomstig van de joden zowel in de gehuchten, in de dorpen als op de domeinen. Daarop antwoorden wij: “Wanneer de joden zelf afstand doen van hun voorrechten op eigen tribunalen, door de koningen, onze voorvaderen, per octrooi verleend, en die door ons werden bekrachtigd, dan verlaten ze onze bescherming, die voor hen geen enkel nut meer heeft, en we zien geen enkele reden om hen met dwang onze gunsten op te leggen.”

Het spreekt voor zich dat waar de joden afstand deden van ‘deze gunsten’, dit gebeurde omdat het koningshuis niet langer over veel reële macht beschikte in een land dat door de adel werd gedomineerd.

De 16^e eeuw werd de positie van de joden sterker. Ze verkregen terug alle rechten die men hen tijdens de vorige eeuw had willen ontfutselen. Hun economische positie werd beter.

De macht van de adel groeide (in 1569 wordt Polen een republikeinse monarchie), dit beroofde hen van de bescherming van de koningen, maar de feodale heren stelden alles in het werk om de economische activiteiten van de joden te stimuleren. Deze kooplieden, kredietverstrekkers, bestuurders van adellijke domeinen, hun herbergen, hun brouwerijen, waren van uitzonderlijk belang voor de feodale heren die hun tijd in het buitenland doorbrachten, in weelde en ledigheid. “De stadjes en domeinen die toebehoorden aan de schliskhta hadden alle hun joodse magazijnen en herbergen. In de mate dat hij in gunst stond van de heer deed de jood wat hij wilde.”**[216]**

Economisch gezien stelden ze het over het algemeen zeer goed, maar de basis van de uitgebreide autonomie waarvan ze in Polen hadden genoten werd ondergraven door het feit dat ze nu van de adel afhankelijk waren. “Door de algemene economische en politieke toestand in Polen konden de joden leven in een staat binnen de staat, met hun eigen religieuze, administratieve en juridische instellingen. De joden vormden een *aparte* klasse die genoot van een eigen aparte autonomie...”**[217]**

Een decreet van Sigismund Augustus (augustus 1551) vestigde in Groot-Polen op volgende basis de joodse autonomie: de joden kregen het recht om, zodra ze onder elkaar tot een algemeen akkoord waren gekomen, hun rabbijnen en rechters te kiezen die hen moesten besturen. De dwingende macht van de Staat zal hen ter beschikking staan.

Iedere joodse stad of gehucht had zijn eigen raad. In de grote agglomeraties bestond die uit 40

leden, in de kleine uit 20, verkozen volgens het systeem van de dubbele stem.

Elke raad had een uitgebreide bevoegdheid. Hij moest belastingen heffen, de scholen en instellingen besturen, de economische problemen oplossen, de rechtspraak voeren. Het gezag van iedere raad, Kahal genaamd, reikte tot de joden uit de omliggende dorpen. De raden van de grote steden oefenden dan hun gezag uit over de kleinere gemeenschappen. Op die manier werden er bundels gevormd, de 'galiloth'.

We hebben het eerder reeds gehad over de Vaad Arba Azatzoth, die de Algemene Vergadering was van de raden van Poolse joden (van vier landen, Polen, Klein-Rusland, Padolië en Wolynië) die met tussenpozen bijeenkwam en een waar parlement vormde. (Vierlandensynode)

Tijdens de 17^e eeuw kwam hun autonomie op de helling te staan. De situatie van de Poolse joden werd moeilijker, de onaangename gevolgen van de chaos die het feodale Polen in zijn greep kreeg lieten zich voelen. Door de tanende macht van de koning kregen ze in de samenleving een enigszins gewijzigde rol. Nu kwamen ze meer dan voorheen in contact met de grote massa horigen. De jood was de bestuurder van de edelman geworden of herbergier en hij werd door de boeren al evenzeer gehaat als de heer zelf. Of zelfs nog meer, daar het de jood was die het voornaamste instrument was geworden, aangewend om hen uit te melken. Dat leidde al snel tot grote sociale uitbarstingen, vooral in de Oekraïne waar het gezag van de Poolse adel minder groot was dan in Polen zelf. Er waren immense steppen waar de kozakken militaire kolonies konden uitbouwen en waar de voortvluchtige boeren het uur van de wraak konden voorbereiden.

“De joodse intendanten probeerden uit de domeinen zoveel mogelijk profijt te halen en zoveel mogelijk boeren te exploiteren. De Klein-Russische boer koesterde een diepgewortelde haat voor de Poolse landheren en dit op twee vlakken: als heer en als 'Liach' (Pools). Maar misschien haatte hij nog meer de joodse intendant met wie hij voortdurend in contact kwam en in wie hij zowel een verachtelijke klerk van de heer zag als een 'niet-christen' die hem vreemd was door godsdienst en manier van leven.”**[218]**

Tijdens de beruchte opstand van de kozakken van Chmielnicki in 1648 werden 700 joodse dorpen van de aardbodem geveegd. Deze opstand toonde hoe buitengewoon broos het onbestuurbare Poolse koninkrijk was geworden en tegelijkertijd was het de voorbode van de opsplitsing. Vanaf 1648 viel Polen te prooi aan buitenlandse invallen en interne onlusten.

Met de vergane feodaliteit eindigden in Polen ook de privileges van de joden. Slachtpartijen zullen hen decimeren, de wetteloosheid verhinderde elke normale activiteit.

De steeds ernstiger wordende situatie van de joden deed de oude ideologische basis van het jodendom wankelen. De ellende en de vervolgingen schiepen de ideale voedingsbodem voor mysticisme. De studie van de Kabbala verving die van de Talmoed. Messianistische stromingen als die van de Sabetai Zevi kregen een zekere aanhang.

Een teken aan de wand was de bekering tot het christendom van Frank en zijn vrienden: “de aanhangers van Frank vroegen dat men hen een apart territorium zou toekennen, dat ze niet langer wilden leven van de uitbuiting van de boeren, van woekerpraktijken en van het uitbaten

van herbergen. Ze wilden de grond bewerken.” [219]

Zulke stromingen kenden nog geen hoge vlucht want de toestand van de joden was nog niet volledig hopeloos. Pas op het einde van de 18^e eeuw zal de Poolse feodale maatschappij volledig ineensstorten, onder de vereende slagen van de buitenlandse invallen, de binnenlandse anarchie en het economische verval. Pas toen het zover was stelde zich voor het probleem van de emigratie en van de omschakeling op andere beroepsbezigheden (productivisering).

[204] “Er waren in de 19e eeuw in de republieken van Spaans-Amerika honderden joodse handelaars, grootgrondbezitters en ook soldaten die niks meer afwisten van de religie van hun voorvaderen.” M. Philippon, *Neueste Geschichte des jüdischen Volkes*, 1907-1911, p. 226.

[205] *Lettre de quelques Juifs portugais à M. de Voltaire*. In Engeland “bekeerden sommige van die Spaanse joden zich tot het christendom... Families die later beroemd zijn geworden over heel de wereld: Disraëli, Ricardo, Aguilar hebben aldus het jodanisme verlaten. Andere Sefardische families werden langzaam geassimileerd binnen de Engelse samenleving.” Graetz, *Histoire juive*, deel 6, p. 344.

[206] *Lettre de quelques juifs portugais à M. de Voltaire*.

[207] Werner Sombart, *Les Juifs et la vie économique*, Franse vert., Parijs, 1923.

[208] L. Brentano, *Die Anfänge des Kapitalismus*, p. 163.

[209] L. Brentano, *Die Anfänge des Kapitalismus*.

[210] L. Brentano, p. 163.

[211] “Het boek van Sombart over de joden bevat een oneindige reeks ernstige vergissingen, men zou zeggen de nauwgezette ontwikkeling van een paradox door een man met geniale aanleg voor zeer klare uiteenzettingen. Zoals iedere paradox bevat het niet enkel verkeerde ideeën, gedeeltelijk te wijten aan de huidige periode, het verdient te worden gelezen, hoewel het dikwijls de kenmerkende eigenschappen van het Semitische volk vervormt. Het geschiedkundige deel is in ieder geval belachelijk... Het moderne kapitalisme is ontstaan en heeft zich eerst en vooral ontwikkeld op het ogenblik toen de joden overal in de verdrukking waren en niet in staat waren om activiteiten te ontplooiën.” (E. Sayous “Les Juifs” in *Revue économique internationale*, Brussel, 24ste jaargang, vol. 1, nr 3, maart 1932, p. 533).

[212] Zie verder hoofdstuk IV, II.

[213] In de geschiedenis “kan de positie van de joden sociologisch vergeleken worden met een hindoe kaste, in een wereld zonder kasten... Men vindt geen enkele jood terug als grondlegger van de moderne economie, de grote ondernemers. De grondlegger was een christen en kwam tot zijn trekken op een christelijk terrein. De joodse fabrikant daarentegen is een modern fenomeen.” Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, pp. 305-307.

[214] Schipper, II, p. 78.

[215] Idem.

[216] Graetz, *Histoire des Juifs*.

[217] Idem.

[218] Graetz, cit.

[219] Idem.

De evolutie van het jodenvraagstuk tijdens de 19^e eeuw

De grote meerderheid van de joden was in het begin van de 19^e eeuw geconcentreerd in de economisch minder ontwikkelde landen van Oost-Europa, alleen al in Polen waren ze, toen het

land werd opgedeeld, met meer dan 1 miljoen. De sociale samenstelling van dit oosterse jodaïsme zag er volgens de Russische volkstelling van 1818 uit als volgt:

	handelaars	ambachtslieden	boeren
Oekraïne	86,5 %	12,1 %	1,4 %
Litouwen en Wit-Rusland	86,6 %	10,8 %	1,9 %
Samen:	86,5 %	11,6 %	1,9 %

Het percentage ambachtslieden en landbouwers wijst op een begin van sociale differentiatie, doch over het algemeen was de structuur van het oosterse jodaïsme nog niet wezenlijk veranderd, het bleef wat het eeuwenlang was geweest. Sommige verhalen van soldaten die in Rusland hadden deelgenomen aan de veldtocht van Napoleon vormen kostbare getuigenissen over de levensomstandigheden van de joden in het begin van de 19^e eeuw. “Vele van hen”, zegt von Purtenbach [220], “pachten en besturen domeinen van de heren en het zijn uitbaters van herbergen. Ze hebben alles in handen. Ze lenen aan de heren en de boeren en gaan producten kopen in Leipzig.” Een andere soldaat, de Fransman Puybusque geeft in zijn *Brieven over de oorlog in Rusland* interessante informatie over de rol die de joden speelden in het economische leven van hun land: “Het waren de tussenpersonen tussen boeren en heren. De heren verpachtten hen herbergen en ze mochten er enkel dranken verkopen die op het domein waren vervaardigd. Bij feesten, dopen, begrafenissen, huwelijken waren de boeren verplicht om ten minste een emmer sterke drank te kopen. De joden verkochten op krediet maar tegen een hoge rente Ze hadden de hand in iedere vorm van handel. Ook waren het bankiers.” De auteur vertelt verder dat, door de stevige zakelijke relaties, de Poolse joden sterk verbonden bleven met hun Duitse broeders. “Ze hadden hun eigen postverbindingen en bleven op de hoogte van alle bankkoersen in heel Europa.” [221]

De auteur van het boek *Een reis van Triëst naar Constantinopel van een officier uit Moskou* (1810) schrijft: “Terecht zou men Polen een joods koninkrijk kunnen noemen. Ze wonen vooral in de steden en in de kleinere stadjes. Men vindt er nauwelijks een dorp zonder jood. Hun herbergen zijn ware bakens langs de grote wegen. Enkele zeldzame domeinen buiten beschouwing gelaten, die nog worden bestuurd door de heren zelf, zijn alle andere verpacht aan of worden ze beheerd door joden. Ze beschikken over enorme kapitalen en niemand kan zonder hun hulp. Bijna iedereen, behalve een paar rijke landheren, zat bij de joden diep in de schulden.” [222] “In de dorpen,” schrijft Kamanine in *Het archief van zuidelijk en oostelijk Rusland*, “beperkten de joden zich niet tot het uitbaten van molens, cafés en herbergen. Er is geen dorp zonder zijn joodse ‘pachter’, in die mate dat in het bevolkingsregister de notie pachter wordt vervangen door de aanduiding jood en het beroep wordt vereenzelvigd met de nationaliteit of religie. In plaats van te schrijven ‘er woont geen jood in het dorp’ schrijft men ‘er woont geen pachter in het dorp’.” [223]

Echter, waar deze auteurs denken dat ze het hebben over het heden, doen ze niks anders dan het verleden aanhalen. Immers, de eeuwenoude manier van leven, eigen aan het jodendom uit Oost-Europa, werd, het is waar, langzaam maar zeker meegezogen met de stroming van de kapitalistische economie. Eerder dan in de plaats te komen sloeg dit nieuwe stelsel het oude

kapot. Het verval van de feodaliteit ging sneller dan het werd vervangen door het nieuwe soort kapitalisme. “Terwijl de joden snel in aantal toenamen en om nieuwe mogelijkheden van bestaan smeekten, wankelde hun vroegere economische posities. De joden, sinds eeuwen afgestemd op de gesloten economie voelden de grond onder hun voeten wegzakken. Lange tijd hadden ze de handel gemonopoliseerd. Door de opkomst, in Rusland en Polen, van het kapitalisme namen de landheren de verschillende takken van de economie zelf in handen en de joden werden verdrongen. Enkel een heel kleine groep rijke joden kon in deze nieuwe situatie gedijen.” [224]

Maar de grote massa, kleine handelaars, herbergiers, leurders, leed zwaar onder deze nieuwe omstandigheden. De handelscentra uit de vroegere feodale periode stierven een gewisse dood. Nieuwe industriële en commerciële kernen kwamen in de plaats, vervingen de kleine steden en de beurzen. Een inlandse burgerij begon zich te vormen.

De economische situatie van de joden was zo kritiek geworden, reeds voor de opdeling van Polen, dat de vraag zich spontaan stelde of de joden niet beter voor een ander beroep konden kiezen of zelfs niet beter konden emigreren. [225] Dit laatste moest in die tijd gebeuren binnen de grenzen van de staten die Polen onder elkaar hadden verdeeld. De joden stelden alles in het werk om de achtergebleven en in verval geraakte gebieden van het vroegere koninkrijk van de adel te ontvluchten, de kans op menswaardig overleven was er minimaal geworden. Ze gingen op zoek naar bestaansmogelijkheden in de meer ontwikkelde streken binnen de keizerrijken die Polen hadden overgenomen. Reeds in 1776 en 1778 vroegen enkele joodse gemeenten aan de Russische regering de toestemming om naar Rusland te emigreren. “In het begin van de 19^e eeuw werd er vanuit het vroegere Polen massaal naar Rusland geëmigreerd.” [226] Hetzelfde gebeurde in de gebieden die door Pruisen en Oostenrijk waren aangehecht. De joden trokken naar Berlijn, Wenen, naar alle centra waar men de polsslag voelde van het nieuwe economisch systeem, waar de handel en de industrie voor hun probleem ruime oplossingen boden. “De joden uit Padolië, Wolinië, Wit-Rusland en Litouwen emigreerden naar Rusland, de joden uit de streek van Poznan en Polen naar Engeland en zelfs naar Amerika, dit bewijst hoe reeds in het begin van de 19^e eeuw de joden uit Oost-Europa landen zochten om naar toe te trekken.” [227]

Terwijl de joden alles in het werk stelden om het land te verlaten werd er gepoogd om van hen ‘nuttige’ burgers te maken, om hen in te schakelen, om van hen ambachtslieden en landbouwers te maken. De Poolse ‘Grote Seym’ van 1784-1788 had toen al het probleem van de ‘productivisering’ van de joden op de dagorde gesteld. [228] De regeringen van de landen die een deel van de Poolse joden hadden geërfd gingen ervan uit dat de sociale structuur van het jodendom volledig voorbijgestreefd was. Er werd gepoogd om van hen fabrieksarbeiders te maken. Er werden premies toegekend aan ambachtslieden die joodse leerjongens in dienst namen, alsook aan de leerjongens zelf. [229]

In sommige streken van Rusland werden er duizenden joden in kolonies ondergebracht. [230] Deze nederzettingen slaagden erin, ondanks grote problemen in de beginfase, om zich uiteindelijk te integreren in de omgeving.

“Twee kenmerken zijn eigen aan de evolutie van het joodse volk tijdens de vorige eeuw: de emigratie en de sociale differentiatie ... Het feodale stelsel en het leengoed waren in verval en

tegelijkertijd begon het kapitalisme aan zijn opmars, dit schiep enerzijds nieuwe mogelijkheden om in zijn bestaan te voorzien maar vernietigde anderzijds, in veel grotere mate het beroep van tussenpersoon en bemiddelaar, waarvan het grootste deel van het joodse volk leefde. Dit heeft hen aangespoord om van woonplaats te veranderen en van sociaal leven te wisselen en zo werden ze gedwongen om een nieuwe plaats te zoeken in de wereld en een nieuwe bezigheid in de samenleving.”**[231]**

In het begin van de 19^e eeuw stond het proces van de ‘productivisering’ pas in zijn kinderschoenen. Het verval van het feodale stelsel verliep tamelijk langzaam en de joden konden zich nog een tijdje vastklampen aan hun oude positie. Het kapitalisme deed er zijn intrede in een tamelijk primitieve vorm en een groot aantal joden vond zijn bezigheid in de handel en het artisanat.**[232]** Binnen de nog jonge kapitalistische industrie speelden ze een zeer actieve rol als tussenhandelaar en droegen ze hun steentje bij tot de kapitalisatie van de landbouw.

In het algemeen kan men stellen dat tot het einde van de 19^e eeuw de joden het kapitalistische systeem konden vervoegen. Vanaf het einde van de 19^e eeuw integendeel diende een aanzienlijk deel van de joden Oost-Europa te verlaten.

Jaarlijks zag het gemiddeld aantal joodse emigranten eruit als volgt:

1830 tot 1870	4 tot 5.000
1871 tot 1880	8 tot 10.000
1881 tot 1900	50 tot 60.000
1901 tot 1914	150 tot 160.000

Tijdens de eerste periode die loopt tot 1880 krijgen we vooral een inlandse migratie naar de grote steden. Vanaf 1830 tot 1880 waar de jaarlijkse emigratie de 7.000 niet oversteeg is het joodse volk in aantal aangegroeid van 3.281.000 tot 7.763.000 zielen. Deze aanzienlijke natuurlijke aangroei wordt dus voor een groot deel opgeslorpt binnen de landen waar de joden woonden. Wat een ommekeer vanaf 1881 en vooral vanaf 1901 wanneer het aantal emigranten jaarlijks het cijfer haalt van 150.000 tot 160.000? Wat zijn hiervoor de redenen?

Het proces van kapitalisering van het economische leven in Rusland werd versneld door de hervorming van 1863. De landbouw begon meer en meer voor de markt te produceren. De feodale regels van dwang en verplichtingen werden lossen en in de dorpen nam de sociale differentiatie snel toe. De boerenbevolking splitste zich op in gegoede landbouwers en proletariërs. De kapitalisatie van de landbouw opende een aanzienlijke binnenlandse markt voor productiemiddelen (machines, enz.) en voor consumptieartikelen.

De kapitalistische productie binnen de landbouw impliceerde:

1. Dat er een proces van arbeidsdeling plaatsvond binnen de landbouw door de specialisatie in verschillende takken.
2. Dat er een stijgende vraag kwam naar afgewerkte producten door rijk geworden boeren en de massa proletariërs die enkel van hun handen konden leven.

3. Dat de landbouw zich met haar producten op de markt ging richten wat een uitgebreid gebruik van machines noodzaakte en dit gaf op zijn beurt een stoot aan industrie die productiemiddelen produceerde.
4. Dat er nu meer en meer productiemiddelen werden vervaardigd en dit zorgde voor een toevloed aan proletariërs naar de steden wat op zijn beurt de markt van de verbruiksgoederen stimuleerde.

De joden, die massaal hun vroegere middelen van bestaan zagen verloren gaan kregen nu op de groeiende binnenlandse markt met zijn waaier aan mogelijkheden, de kans om zich in het kapitalisme te integreren. De ateliers, de kleine nijverheid groeiden en bloeiden.

Waar de smid en de niet-joodse boer hun weg vonden naar de mijn en de fabriek kregen we in de lichte industrie voor verbruiksgoederen een toevloed aan joodse proletariërs. **[233]**

Maar er is een essentieel verschil tussen een boer of een smid die zich omschoolt tot metaalbewerker en de joodse handelaar die ambachtsman of kleermaker wordt. De kapitalisatie van takken van de zware industrie gaat altijd gepaard met een *wijziging in de materiële productieverhoudingen*. Dit is niet het geval als het om verbruiksgoederen gaat. Het aspect van een kledingsstuk, of het nu vervaardigd wordt voor eigen gebruik, voor de plaatselijke markt of voor de wereldmarkt blijft steeds hetzelfde. Een werktuig echter dat uitgroeit tot een geperfectioneerde machine *vereist de investering van steeds aanzienlijker kapitaal*.

Om te kunnen starten met de productie van machines moet men vanaf het begin over grotere kapitalen beschikken. Dit verklaart, vooral bij de aanvang, de lange arbeidstijden. “Naargelang de min of meer lange duur van de werkperiode (ononderbroken opeenvolging van de noodzakelijke werkdagen in een gegeven branche om tot een afgewerkt product te komen) die de productie vereist om het nuttige resultaat te bekomen, is er een bijkomende en voortdurende uitgave nodig van het in omloop zijnde kapitaal (lonen, grondstoffen en hulpmachines).” **[234]**

Dit is de reden waarom, in de beginfase productiemiddelen worden vervaardigd in zijn kapitalistische vorm in een grote onderneming terwijl de productie van verbruiksgoederen verder kan blijven doorgaan in dezelfde ambachtelijke ateliers als vroeger.

Pas later zal de grote fabriek ook op dit domein het atelier verdringen evenals de verouderde manier van werken. Er worden meer geperfectioneerde machines uitgevonden die ook in de sector van de verbruiksgoederen hun plaats gaan opeisen. Het is de aangroei van het vast kapitaal dat hier de doorslag geeft. **[235]** Op die manier krijgen we dezelfde productievoorwaarden in de twee belangrijkste sectoren van de economie. “Het feit dat de stoommachine iedere dag zijn waarde, in stukjes, doorgeeft aan het product, resultaat van een ononderbroken verrichting, de vezel, of gedurende drie maand aan het product van een ononderbroken verrichting van de productie, de locomotief, verandert niets aan de noodzaak dat het nodige kapitaal dient voorgeschoten voor de aankoop van de stoommachine ... in beide gevallen moet men slechts na 20 jaar de stoommachine vervangen.” **[236]**

Het vrij maken van de Russische boeren had een uitgestrekte markt geschapen voor afgewerkte industriële producten. In plaats van de nog in grote mate feodale economie, kwam er een economie gebaseerd op de productie van goederen bestemd voor de handel. Rusland werd de

graanschuur van Europa. De steden, centra van handel en industrie kenden een snelle groei. De joden verlieten massaal de kleine steden en vestigden zich in de grote agglomeraties. Daar leverden ze in grote mate hun bijdrage tot de groei van de handel en de artisanale nijverheid van verbruiksgoederen. In 1900 waren ze in Polen in de meerderheid in 11 van de 21 belangrijkste steden. Ze waren massaal naar de steden getrokken en dit bracht een sociale differentiatie met zich mee. De traditionele basis waarop het judaïsme steunde begon te wankelen.

De sector van de productiemiddelen groeide en de landbouw en de lichte industrie werden gemechaniseerd. De kleine ateliers van de joodse ambachtslieden kregen een verbeterd concurrent in de machines. Tegen het einde van de vorige eeuw migreerden de niet-joodse arbeiders massaal naar de grote steden waar de joodse bevolking minder snel aangroeide, zelfs enigszins tot stilstand kwam. **[237]** De artisanale joodse nijverheid had zich tot nu toe kunnen ontplooiën dankzij de groeiende binnenlandse markt, maar bezweek nu onder de modernisering en de mechanisering.

Het was moeilijk voor de joodse handwerker om het gevecht aan te gaan met de massa's boeren die vanuit het platteland toestroomden, die een lage levensstandaard kenden en het harde labeur gewoon waren. In sommige gevallen overwonnen de joodse arbeiders de obstakels en vonden ze werk in de mechanische industrie. Doch, het grootste deel onder hen diende op het einde van de 19^e eeuw en in het begin van de 20ste eeuw de weg van de ballingschap in te slaan. De omschakeling van de prekapitalistische joodse handelaar tot artisanale arbeider kruiste op zijn pad de joodse arbeider die door de machine werd weggeveegd. **[238]** Het laatste had zijn invloed op het eerste. De massa's joden die uit de kleine steden waren weggetrokken konden zich niet langer proletariseren en waren gedwongen te emigreren. Dit verklaart voor een groot deel de enorme aangroei op het einde van de 19^e eeuw en het begin van de 20ste eeuw van de joodse emigratie. Waar de ondergang van de oude feodale economie en het ontstaan van een binnenlandse markt *dezelfde* gevolgen hadden voor joden als voor niet-joden dan waren de gevolgen van de mechanisatie en industriële concentratie voor beide partijen diametraal tegengesteld. Vandaar ook een verschil tussen het tijdstip waarop de joden emigreerden en de periode waarin de andere bevolkingsgroepen naar het buitenland trokken. De joodse emigratie kwam vrij laat op gang en ging in stijgende lijn, bij de rest van de bevolking was het juist andersom. Bijvoorbeeld, tussen 1850 en 1892 schommelde in Duitsland het jaarlijks aantal emigranten tussen de 100 en de 200.000 personen. In het begin van de 20ste eeuw bedroeg het aantal nog slechts 20.000. Deze forse daling was het gevolg van de formidabele economische opbloei die Duitsland kende in die periode.

Als we spreken over de eliminatie van de joden uit de nijverheid dan hebben we het natuurlijk over het joodse proletariaat. De joodse arbeidersklasse zat geïsoleerd en was beperkt tot die takken van de nijverheid die verbruiksgoederen produceerden en dit was zonder twijfel het meest in het oog springend sociaal economische kenmerk van het joodse volk. Waar slechts een te verwaarlozen aantal joden was tewerkgesteld in de eerste stadia van het productieproces dan was in de laatste fase van dit productieproces hun aantal enorm hoog, dat was, wat men is gaan noemen de joodse anomalie. De economische basis van het joodse proletariaat was derhalve niet enkel kwetsbaar, ze werd ook voortdurend smaller door de opmars van de techniek. De joodse arbeiders hadden niet enkel te lijden onder alle nadelen eigen aan de artisanale arbeid, zoals een zwakke sociale bescherming, seizoen gebonden werk, scherpe uitbuiting en slechte

arbeidsomstandigheden, ze werden ook meer en meer verdrongen uit het economische leven zelf.

Het kapitalisme wordt gekenmerkt door de ononderbroken groei van het vast kapitaal ten koste van het variabel kapitaal, anders gezegd, het kapitaal bestaande uit de productiemiddelen wint aan belang, terwijl het kapitaal dat arbeid koopt aan belang inboet. Dit economische proces veroorzaakt het gekende verschijnsel dat de arbeider door de machine wordt vervangen, dat het artisanale atelier door de fabriek wordt vernietigd, dat het deel van de arbeiders dat verbruiksgoederen vervaardigt vermindert ten opzichte van dat deel van de arbeiders dat productiemiddelen voortbrengt.

De officiële economische wetenschap omschrijft deze evolutie als volgt: “Het enige wat zeker is – en dit is heel belangrijk – is dat de economische evolutie van de laatste 100 à 150 jaren de richting is uitgegaan van de verhoging van het relatieve belang van het vast kapitaal en de neerwaartse trend van het relatieve belang van het vlottend kapitaal.” **[239]**

Des te primitiever de mens des te groter het belang van de arbeid die hem toelaat in zijn onmiddellijke behoeften te voorzien. Te meer de mensheid erop vooruit gaat des te intenser de mens zijn aandacht richt op het werktuig, vervolgens op de machine die zijn productiekracht enorm doet toenemen. In het begin is het werktuig het aanhangsel van de mens, vervolgens wordt de mens het aanhangsel van het werktuig.

We zijn even teruggekomen op dit voldoende gekende economisch proces omdat we er zo beter kunnen op wijzen hoe belangrijk de specifieke situatie van de joodse arbeidersklasse wel was. De vraag stelt zich nu en is tot op heden nog niet onder de aandacht gekomen welke de historische oorzaak of zijn de historische oorzaken van deze situatie wel mogen zijn.

In zijn substantiële studie gewijd aan de joodse economie bij het begin van de 19^e eeuw beschrijft Lesczinski in zijn boek *Het joodse volk tijdens de laatste honderd jaar* wat volgt over het beroepsprofiel van de joodse en de niet-joodse ambachtlieden in die periode: “De meest oppervlakkige blik op deze vergelijkende statistiek volstaat om te zien dat de joodse ambachtlieden in beroepen waren tewerkgesteld die minder kans boden om over te gaan naar de fabrieksproductie, terwijl de beroepen die het meest mogelijkheid boden voor deze overgang, het meest verspreid waren onder de niet-joodse ambachtlieden. In Galicië waren 99,6 % van de slotenmakers niet-joden, 99,2 % wevers, 98,2 % van de smeden, 98,1 % van de spinners (terwijl 94,6 % van de kleermakers en 78 % van de bontbewerkers bestonden uit joden). Die vier beroepscategorieën deden dat soort werk dat de basis zou gaan vormen voor de opbouw van de textielnijverheid en de metaalindustrie. Zonder die gekwalificeerde arbeiders, die de zware industrie van het artisanat heeft geërfd, ware de geboorte van deze industrieën onmogelijk geweest... Misschien ligt in dit historische feit de essentiële reden van de zwakke vertegenwoordiging van de joden in de industrie. Het was niet meer dan logisch dat de eerste arbeiders in de metaal – en textielfabrieken niet-joden waren. En deze compacte groep oefende een sterke aantrekkingskracht op de niet-joodse lagen van de bevolking die dichter bij hen stonden vanuit religieus, nationaal en psychologisch standpunt, en ze stootten juist de massa joden af die hen in alles vreemd waren.” **[240]**

Met deze uitleg van Lesczinski kunnen we het probleem dat ons bezig houdt uitklaren en zo

begrijpen welke de eerste, onmiddellijke, oorzaak was van het specifieke karakter van het beroepsprofiel van de joodse arbeidersklasse. Maar nu stelt zich een nieuw probleem, of beter, het brengt het probleem op een ander niveau. Waar het nu duidelijk is dat de huidige joodse arbeider een afstammeling is van de ambachtsman uit de 18^e eeuw, moeten we nog een antwoord vinden op de vraag waarom er toen een verschil was in de beroepsstructuur van de joodse en niet-joodse ambachtlieden. Waarom waren de joden vooral kleermakers en de niet-joden vooral smeden? Waarom waren de laatste vooral werkzaam in de beroepen gericht op de *productie* en zaten de eerste geïsoleerd in de kledingsector die vooral gericht was op het *verbruik*? Deze vraag stellen is een antwoord geven.

In die tijd had in Oost-Europa de gesloten economie de overhand, produceerde bijna uitsluitend verbruiksgoederen en er was geen enkele vorm van arbeidsdeling.

Iedere familie was bijna volledig zelfbedruipend en vervaardigde enkel wat nodig was om in de eigen behoeften te voorzien. Ziehier wat Vandervelde zegt: “Elk gezin is min of meer zelfbedruipend, het woont in zijn huisje van hout dat werd gekapt in het dichtstbijzijnde woud en het vindt er dekstro en leem. Het verwarmt zich uitsluitend met turf, heidehout, gaspeldoornen, sprokkelhout, gevonden en bijeengeraapt in de omgeving. Het spint, weeft, maakt kleding van linnen of gekweekte hennep, het voedt zich met zijn eigen tarwe, aardappelen en groenten: het bakt zijn eigen brood, maakt zijn wijn en bier, droogt zelf de tabak en ruilt zijn eieren en boter tegen de zeldzame producten die het van buiten uit betreft: kaarsen, petroleum, luxe artikelen, ijzer. Kortom, verbruikt ongeveer alles wat het produceert en verkoopt enkel het strikt noodzakelijke om het hoofd te kunnen bieden aan zeer beperkte uitgaven in geld.” [241]

Alle verhoudingen in acht genomen zouden we hetzelfde kunnen zeggen over het feodale domein.

Het valt makkelijk te begrijpen dat waar zulk een economisch systeem niet *totaal* elke mogelijkheid specialisatie uitsluit, de enkele ambachten die er hun plaats verwerven wel het gevolg moeten zijn van heel uitzonderlijke omstandigheden.

“We moeten de smid en de pottenbakker zien als de eerste die zich opwierpen als een afzonderlijk beroep, want het veronderstelt vanaf het begin meer vaardigheden en gespecialiseerde werktuigen. Zelfs bij de nomaden wijden zich gespecialiseerde werklieden aan het beroep van het vuur.” [242]

We kunnen ons dus best voorstellen dat zelfs in de periode van de gesloten economie de smeden en wevers verspreid waren over de dorpen en in groten getale de steden bevolkten die in Oost-Europa bijna uitsluitend militaire en administratieve centra waren. [243]

“In Galicië, Bukovine, op vele plaatsen in Hongarije, Roemenië en Transsylvanië, evenals bij de volkeren in Joegoslavië waren er tot kort geleden geen andere artisanale werklieden dan de smeden. [244]

Het niet-joodse artisanat was in Oost-Europa dus het product van bijzondere omstandigheden in een maatschappij gebaseerd op de gesloten economie (geen handel) die nochtans de uitwisseling van diensten noodzakelijk maakte.

De joodse ambachtsman had een ander soort achtergrond. *Hij was geboren binnen de specifieke omstandigheden van de kleine joodse stad en produceerde voor dat stadje.*

Welnu, wie in de 18^e eeuw spreekt van een kleine joodse stad heeft het over een nederzetting van kleine handelaars, herbergiers, bankiers en tussenpersonen allerhande. **[245]**

De joodse ambachtsman werkte dus niet voor de landbouwers – *producenten* – maar voor de handelaars, de bankiers – *tussenpersonen*. – Hier vinden we de essentiële reden waarom bij het joodse proletariaat de beroepsstructuur zo specifiek was, evenals bij zijn voorzaten, de joodse ambachtslui. De niet-joodse ambachtsman hoefde voor de landbouwer geen verbruiksgoederen te produceren daar deze laatste, zoals we eerder hebben gezien, zelf in alles voorzag.

Dit in tegenstelling tot de joodse ambachtsman, wiens cliënteel bestond uit mensen die zich toelegden op handel en geldverrichtingen, die dus per definitie geen producenten waren. Naast de landbouwer stond de niet-joodse smid, naast de man van het geld de joodse wever. **[246]**

Het verschil in beroepsactiviteit tussen de joodse en niet-joodse artisanale werkman is dus in laatste instantie het gevolg van het verschil in werkomgeving.

Het spreekt voor zich dat deze uitleg uiterst schematisch is, en, zoals het gaat bij elk schema laat het ons toe om dit verschijnsel in algemene lijnen te begrijpen, maar het geeft niet noodzakelijk de diversiteit van het leven weer zoals het is. Willen we dit nauwkeuriger en gedetailleerder schetsen, dan wordt het moeilijker om de algemene evolutie te begrijpen die er het gevolg van is. Ook de sociologie ziet zich verplicht om een volkomen en ononderbroken kringloop te volgen: van de realiteit naar het theoretische schema en omgekeerd. Zij die de sociologie verwijten dat de sociologie niet de gehele werkelijkheid van het leven weergeeft hebben deze dialectische samenhang niet goed begrepen.

Toen er op sommige momenten inderdaad een strijd losbarstte tussen joodse en niet-joodse ambachtslieden. dan bleek die te zijn uitgelokt door ambachtslieden die het terrein hadden betreden dat voorbehouden was aan andere ambachtslieden. Die strijd mag je dus niet toeschrijven aan een vermeende nationale wedijver die nauwelijks denkbaar was in de feodale tijd die voorafging aan de periode van de opkomst van de naties. “Het nationale gevoel is onbekend in de verbrokkelde maatschappij van de middeleeuwen.” **[247]**

Ter illustratie citeren we deze passage die we terugvinden in een antieke kroniek uit de stad Praag, de *Ramschackie Chronik* uit 1491: “Het was de joden verboden om werken uit voeren voor christenen, maar het stond hen vrij om te werken voor joodse klanten.”

In diezelfde periode doet de gemeenteraad van Praag haar beklag: “Dat de joden zich helemaal niet houden aan de oude privileges en verordeningen, waarin het hen verboden was om voor de christenen te werken.” In Poznan, zegt Gaetz, was het de joden toegestaan om enkele beroepen uit te oefenen, zoals dit van kleermaker, maar enkel om in hun eigen behoeften te voorzien en niet voor de christenen.

Mij lijkt het dat we de hele ketting zijn afgelopen van het waarom van het jodenvraagstuk. We zijn teruggegaan vanuit de huidige economische en sociale structuur van het joodse proletariaat

om te belanden bij de oudste vormen die er de oorsprong van waren. De ketting is compleet, in die zin dat hij ons brengt naar een sociaal probleem, meer algemeen van aard, en dat reeds eerder is onderzocht: welke sociale rol speelden de joden in de periode voor het kapitalisme.

[220] F. von Furtenbach, *Krieg gegen Rusland und russische Gefangenschaft*, Neurenberg en Leipzig, 1912.

[221] L.G. de Puybusque, *Lettres sur la guerre de Russie*, Parijs, 1816, pp. 179-181.

[222] Geciteerd door Wolf Doubnov in *Zu der ökonomischer Geschichte von der Juden in Rusland*, p. 576.

[223] I. M. Kamanin, *Archive de la Russie méridionale et occidentale*, gecit. door J. Lesczinski, *Le peuple juif au cours des cent dernières années*.

[224] S. B. Weinryb, *Neueste Wirtschaftsgeschichte der Juden in Rusland und Polen*, Breslau, 1934, p. 17.

[225] Lesczinski, cit.

[226] Lesczinski, cit.

[227] Lesczinski, cit.

[228] Idem.

[229] Idem.

[230] Tsaar Alexander I moedigde de 'joodse kolonisatie' in Rusland aan.

[231] Lesczinski.

[232] De strijd tussen de *haskala* (emancipatiebeweging) en de orthodoxie, tussen hen die zowel het economisch als het cultureel leven van het jodendom wilden hervormen en zij die wilden vasthouden aan de oude tradities, weerspiegelde de tegenstelling tussen de nieuwe rijke joodse burgerij die had geprofiteerd van de opkomst van het kapitalisme en neigde naar volledige assimilatie en de oude bevolkingslagen stammende uit de feodaliteit die waren gehecht aan hun vroegere manier van leven. De strijd ging verder tijdens de hele 19^e eeuw en eindigde op een nederlaag van hen die wilden dat het judaïsme zich aanpaste. Deze nederlaag werd niet zozeer veroorzaakt door de kracht van de oude economische verhoudingen als wel door de zwakte van de nieuwe.

[233] Zie verder.

[234] Karl Marx, *Het Kapitaal*, boek 2 (Duitse uitg., Berlijn, 1953, p. 228; Franse vert., *Le Capital*, deel 4, Parijs, Ed. sociales, 1952, p. 214).

[235] Dat het werk aan huis lang is blijven bestaan had als oorzaak dat er hier weinig kapitaal nodig was. Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, p. 146.

[236] Karl Marx, *Het Kapitaal*, boek 2 (Duitse uitg. p. 227; Franse vert. p. 213).

[237] Tijdens de 19^e eeuw was in de Poolse steden de aangroei van de joodse bevolking groter dan die van de niet-joodse bevolking. Tegen het einde van vorige eeuw, toen de zware industrie werd uitgebouwd trok de grote massa niet-joden naar de steden en de aangroei van de joden vertraagde en op sommige plaatsen viel die volledig stil. *La situation économique des juifs dans le monde*, Parijs, joods wereldcongres, 1938, p. 215.

[238] Een gelijkaardig fenomeen deed zich voor op het platteland. "Op de plaatsen waar het agrarisch kapitalisme zich ontwikkelt kruist het invoeren van de gesalarieerde arbeid het pad van een ander verschijnsel, namelijk dat van de uitschakeling van de gesalarieerde door de machine." Lenin, *Le développement du capitalisme en Russie*, Franse vert. Moskou-Parijs, p. 248

[239] M. Ansiaux, *Traité d'économie politique...*

[240] Lesczinski, cit.

[241] E. Vandervelde, *L'exode rural et le retour aux champs*, 1903.

[242] A. Mendes, *L'artisanat chez les Juifs aux temps bibliques*.

[243] Het beroep van wever, evenals dat van smid vereist een speciale scholing en kwam al vroeg los te staan van het thuiswerk. De wever in de feodale tijd was een zwerver die beroepshalve van huis naar huis trok en van dorp naar dorp.

[244] M. Ansiaux, *Traité d'économie politique...*

[245] Niet alle joden leefden in de steden, verre van, hun sociale rol echter was dezelfde, of het nu in een dorp was, in een grote of kleine stad. De kleine stad, door zijn specifiek aspect, karakteriseerde echter het best de sociale rol van de jood. Volgens een volkstelling uit 1818 uitgevoerd door de regering in Oekraïne en Wit-Rusland waren: 86,2 % van de joden handelaars; 11,6 % ambachtslieden; 1,9 % landbouwers. In Galicië was in 1820 81 % van de handelaars joods.

[246] Sommige beroepen die dicht aanleunden bij de handel werden door joden beoefend, alsook het beroep van edelsmid.

[247] Henri Pirenne, *Les anciennes démocraties de Pay-Bas...*

Het kapitalisme baant zich een weg: het jodenvraagstuk wordt een probleem vol tegenstellingen

In West-Europa vormde de Franse Revolutie het sluitstuk en de bekroning van de economische en sociale evolutie van het judaïsme. Het industriële kapitalisme was sterk in opmars en de joden konden al vlug de rangen van de burgerij vervoegen en zich cultureel assimileren. De triomfantelijke opmars van de Napoleontische legers gaf het signaal voor de emancipatie van de joden. De politiek van Napoleon weerspiegelde de wil van de bourgeoisie om de joden volledig te assimileren. Maar in die streken die nog gedomineerd werden door het feodale systeem doken er serieuze problemen op die de emancipatie van de joden in de weg stonden. Bijvoorbeeld, waar de joden uit Bordeaux volledig waren opgenomen in de rangen van de hoge burgerij onderscheidde de joden uit de Elzas zich weinig van hun voorvaders uit de middeleeuwen. De boeren waren in opstand gekomen tegen de joodse woeker en Napoleon zag zich verplicht om uitzonderingswetten af te kondigen tegen deze joden. De wettelijke bepalingen van de bourgeoisie bleken niet toepasbaar op een nog feodale samenleving als die van de Elzas. Evenzo in Polen, waar de formule alle staatsburgers zijn gelijk voor de wet, ingevoerd door Napoleon, niet gold voor de joden, ‘voor een periode van tien jaar’ – zei men om de schijn te redden. We moeten hierbij wel vermelden dat de grote massa Poolse joden, met aan het hoofd hun fanatieke rabbijnen, zich verzetten tegen elke vorm van emancipatie. Behalve een heel kleine groep rijke burgers moesten de joden in Polen niets weten van een gelijk burgerschap.

In het algemeen raakten vanaf het begin van de 19^e eeuw de westerse joden meer en meer geassimileerd. Reeds op het einde van de 18^e eeuw, in een tijdsspanne van dertig jaar, bekeerde de helft van de Berlijnse joden zich tot het christendom. Zij die de joodse religie trouw bleven verzetten zich hevig tegen de opvatting als zouden ze een aparte natie vormen. “Zonder land, zonder staat, zonder taal, bestaat er geen natie, en het is daarom dat het jodendom sinds lang opgehouden heeft een natie te vormen”, zei Reisser, een van de vertegenwoordigers van de Duitse joden uit de eerste helft van de 19^e eeuw.**[248]**

“Van nationaliteit zijn wij Duitsers, enkel en alleen Duitsers,” schreef een weinig later, in 1879, een joodse professor uit Berlijn.

Terwijl het kapitalisme in West-Europa de integratie van de joden in de hand had gewerkt, rukte het in Oost-Europa de joden, met wortel en tak, uit hun eeuwenoude economische en sociale bezigheden. En aldus kwam er naar West-Europa een stroom joodse immigranten op gang, het kapitalisme vernietigde met de linkerhand wat het met de rechterhand had opgebouwd.

Als een ononderbroken stroom gooiden golven oosterse joden zich op de weg naar de landen in het westen en zo werd het zieltogende judaïsme nieuw leven ingeblazen. “Onze joden uit het oosten, die grote massa, die nog leeft volgens de joodse tradities werpen een dam op tegen het verdwijnen van het westerse jodendom.”**[249]** “Het westerse jodendom bestaat nog enkel als

spiegelbeeld van het jodendom uit het oosten.”**[250]**

Om het belang van de joodse emigratie uit Oost-Europa te begrijpen volstaat het volgende: in het begin van de 19^e eeuw woonden er in Wenen nog slechts enkele honderden joden, in de 20ste eeuw is hun aantal aangegroeid tot 176.000.

Door de massale emigratie naar West-Europa en vooral naar Amerika werd de aard van de plaatsen waar de joden gingen wonen totaal gewijzigd. We weten dat door de opkomst van het kapitalisme de stedelijke agglomeraties een enorme uitbreiding kenden. Vanaf het midden van de 19^e eeuw oefenden de grote commerciële en industriële centra een sterke aantrekkingskracht uit op de joden.

De massale concentratie van de joden in de grote steden liet zich goed voelen, zowel in de landen van immigratie als in de streken waar ze vandaan kwamen. De joden verlieten de kleinere steden die gedurende eeuwen de kernen waren geweest van hun economische bedrijvigheid en ze stroomden toe, hetzij in de commerciële en industriële centra van Polen en Rusland, hetzij naar de grote steden van het westen, Wenen, Londen, Berlijn, Parijs en New York. Tot in het midden van de van de 19^e eeuw was de meerderheid van de joden geconcentreerd in Oost-Europa waar bij gebrek aan communicatiemiddelen de kleinere steden heel wat voordelen bleven bieden aan de sjacheraars. In die tijd woonden ze vooral in de kleinere steden alsook in de dorpen. “Uit een statistische studie uitgevoerd tijdens de tweede helft van de 18^e eeuw in de Poolse provincies van Kiev en Wolynië blijkt dat er in ieder dorp minstens 7 joodse inwoners waren, te zeggen een familie. En er waren ontelbare dorpen en heel weinig steden. In oostelijk Galicië woonde 27 % van de joodse bevolking in de dorpen en in westelijk Galicië tot 43 %. Analoge toestanden deden zich voor in enkele Duitse steden, in Hessen en Baden bijvoorbeeld.”**[251]**

Hierin kwam er tijdens de 19^e eeuw een kentering die onomkeerbaar zou blijken te zijn. Een enorme massa joden raakte geconcentreerd in de stedelijke centra van het universum.

In Rusland, tussen 1847 en 1926 is de joodse bevolking in gemeenten met meer dan 10.000 personen maal acht toegenomen. Waar er in 1847 in heel het Russische imperium slechts drie joodse gemeenten waren met meer dan 10.000 personen, waren het er al 28 in 1897 en 38 in 1926 (op het vroegere territorium van het heilige Rusland).

Het percentage joden in deze gemeenten bedroeg:

1847	5 %
1897	28,2 %
1926	50,2 %

De cijfers voor Duitsland waren:

1850	6 %
1880	32 %
1900	61,3 %

Meer dan drie vierden van de Amerikaanse joden woont vandaag in gemeenschappen van meer dan 10.000 personen. De enorme joodse agglomeraties van New York (2 miljoen), Warschau (300.000 tot 500.000), Parijs, Londen, getuigen dat de joden het volk geworden zijn 'het meest verstedelijkt ter wereld'. Deze concentratie van massa's joden in de grote steden vormt, zonder twijfel, het belangrijkste element van de manier waarop ze zijn gaan leven in de tijd van het moderne kapitalisme.

We hebben reeds eerder onderzocht welk groot verschil er bestond tussen de joodse exodus die duurde tot 1880 en de exodus na die datum. Tot in 1880 boden de landen waar ze woonden nog heel wat mogelijkheden, er bestond nog een kans om opgenomen te worden in de kapitalistische economie, de volksverhuizing greep dan ook plaats binnen de staatsgrenzen. Na die datum volgden de gebeurtenissen elkaar snel op: de feodale economie werd met mokerslagen vernietigd en daarna gingen die takken van het kapitalisme waarin de joden goed vertegenwoordigd waren ten gronde. En ze verlieten in groten getale de landen waar ze zo lang hadden geleefd.

Tussen 1800 en 1880 steeg het aantal dat naar de Verenigde Staten emigreerde – voornaamste oord van bestemming – van enkele duizenden naar 230.000. Dit is een emigratie van ongeveer 2.000 personen per jaar. Tussen 1881 en 1900 bereikte het jaarlijkse gemiddelde de 30.000 en tussen 1900 en 1914 de 100.000. Als men daar nu de emigratie aan toevoegt naar andere overzeese gebieden (Canada, Engeland, Zuid-Afrika, Palestina, enz.) en naar West-Europa tussen 1800 en 1890 kan het aantal uit Oost-Europa geëmigreerde joden geschat worden op ongeveer 50.000, een gemiddelde van 3.000 personen per jaar, op één miljoen voor de periode 1881-1899, op twee miljoen voor de periode van 1881 tot 1891, 135.000 personen per jaar. Deze cijfers tonen aan dat de joden de koplopers waren onder de volkeren die de weg naar de emigratie insloegen. Halfweg 1881-1914 waren er in Rusland, Galicië en Roemenië zes en een half miljoen joden, met dit cijfer in de hand kunnen we stellen dat ongeveer 50 % emigreerde. Vergelijken we dit cijfer met de Italianen die het talrijkst waren om uit Europa weg te trekken, dan komen die op slechts 15 %, na aftrek van hen die terugkeerden. Deze laatste waren talrijk onder de Italianen maar bij de joden kwam dit bijna nooit voor. **[252]**

De grote emigratie werd nog eens in de hand gewerkt door het hoge geboortecijfer. De joodse bevolking in de wereld groeide snel:

in 1825	3.281.000
in 1850	4.764.500
in 1880	7.663.000
in 1900	10.602.600
in 1925	14.800.500

Tussen 1825 en 1925 waren ze in aantal maal vijf toegenomen; $1 \frac{1}{2}$ maal sneller dan de rest van de Europese bevolking.

“De joden zijn op dit ogenblik met meer dan 18 miljoen zielen. Het is belangrijk om erop te wijzen dat ondanks de hoge emigratie hun aantal in Oost-Europa zeker niet minder talrijk is geworden, integendeel, ze zijn zelfs sterk in aantal toegenomen.” “Het jodendom in Oost-Europa heeft de laatste dertig jaar 4 miljoen personen naar het vreemde gestuurd en toch is hun aantal niet afgenomen, het is zelfs sterk aangegroeid: van 6 tot 8 miljoen.” **[253]**

De emigratie heeft op haar beurt ook sterk bijgedragen tot de sociale differentiatie van het jodaïsme, een evolutie die tijdens de 19^e eeuw in een stroomversnelling kwam.

In de beginfase van het kapitalisme waren tenminste 90 % van de joden bemiddelaars of handelaars. We mogen aannemen dat er in de 20ste eeuw in Amerika ongeveer twee en een half miljoen joodse proletariërs leven, ongeveer 40 % van alle actieve joden. **[254]**

Naar beroep waren de joden in 1932 als volgt ingedeeld:

Handel (transport, ontspanning en banken inbegrepen)	6.100.000	(38,6 %)
Industrie (mijnen en ambachten inbegrepen)	5.750.000	(36,4 %)
Vrije beroepen en administratie	1.000.000	(6,3 %)
Landbouw	625.000	(4 %)
Bemiddelaars en bedienden	325.000	(2 %)
Zonder beroep (renteniers, gepensioneerden of steuntrekkers)	2.000.000	(12,7 %)

Waar het aantal joodse arbeiders in minder ontwikkelde landen, zoals Polen, relatief laag gebleven was, 15.800.000 ongeveer 25 % van alle actieve personen, komt dit in Amerika op 46 %. Doch de sociale samenstelling van de joodse arbeidersklasse is lang niet dezelfde als bij de andere volkeren. Bij de joden zijn van alle loontrekkers 30 tot 36 % bediende, dit is 3 tot 4 maal zoveel als bij andere nationaliteiten. Landarbeiders ontbreken helemaal (15 tot 25 % bij niet-joden). Komt daar nog bovenop dat 60 tot 70 % van de joden die in de nijverheid werken in feite ambachtslieden zijn (in Oost-Europa immers werkte 80 % van de arbeiders in de ateliers en niet in fabrieken) terwijl 75 tot 80 % van de arbeiders die tot de andere nationaliteiten behoren in fabrieken tewerkgesteld zijn. Zodoende zijn de joodse arbeiders in de eerste plaats actief in die sectoren die direct voor de consumptie produceren. De niet-joodse arbeiders vormen hier slechts een heel klein percentage.

De vergelijkende cijfers van de indeling volgens beroepsactiviteit tussen joodse arbeiders en 'ariërs' spreken voor zich. **[255]**

In enkele Europese landen	joden	niet-joden
Kleding	43,7 %	8,5 %
Voeding	11	9,5
Leder	10,5	1,7
Metaal	8,6	19,9
Hout	7,9	6,9
Textiel	6,8	12
Bouw	4,2	15,2
Drukkerijen - papier	3,2	3,2
Andere	3,8	22,1

In Polen in 1937:

Ambachtswerkers	58,7	33,2
Handel en transport	18,7	12,5
Huisarbeid	9,7	1,9
Kleine industrie	8,9	9,6
Middelgrote en grote industrie	3,8	23
Mijnen	0,44	8,4
Hoogovens	-	2,3

(Yiddische Economik,
augustus 1938)

Deze cijfers tonen duidelijk dat de joodse arbeiders vooral tewerkgesteld zijn in de ambachtelijke nijverheid, dit in tegenstelling met de 'niet-joodse' proletariërs die vooral in de zware industrie geconcentreerd zijn. In de kledingsnijverheid zijn de joden vijf maal zo talrijk als de niet-joden, in de metaal, de textiel en de bouw de niet-joden twee tot driemaal talrijker dan de joden.

Maar, hoewel het beroepsprofiel van joodse en niet-joodse arbeiders heel verschillend is, toch is het de miserie die hen dwingt om, ondanks alle obstakels, de toegang te forceren tot die beroepen waar ze tot heden werden geweerd.

Zo antwoordde enkele jaren terug een groot industrieel uit Lodz op de vraag van een journalist waarom hij in zijn fabrieken joden had geweigerd: "Ik wil geen tweeduizend aandeelhouders in mijn bedrijf." Voor deze oorlogsverklaring stonden er 15 % joodse werklieden aan de machines.

Onder het kapitalisme heeft het judaïsme dus een wel erg grondige transformatie ondergaan. Het volk-klasse werd sociaal gedifferentieerd. Deze evolutie heeft verstrekkende gevolgen en gaat gepaard met een hele reeks tegenstellingen. Door die tegenstellingen heeft het jodendom nog geen vaste vorm gekregen. Het is makkelijker te omschrijven wat het jodendom was dan wat het nu is.

Immers, het kapitalisme stuurde de evolutie van het joodse vraagstuk in diametraal tegengestelde richtingen. Enerzijds bevorderde het de economische assimilatie en bijgevolg ook de culturele assimilatie, anderzijds raakten de joodse massa's ontworteld. Ze werden in steden geconcentreerd en het antisemitisme vierde de teugels, wat bij de joden leidde tot een groeiend nationaal gevoel. De 'renaissance van de joodse natie', het ontstaan van een moderne joodse cultuur, de joodse taal, het Jiddisch, kreeg vorm, het zionisme, in het zog van de emigratie en de concentratie in de steden, gaan hand in hand met het moderne antisemitisme. Overal in de wereld, langs alle wegen van de ballingschap, verzamelen de joden zich in aparte wijken,

stichten hun eigen culturele centra, hun eigen dagbladen, hun eigen Jiddische scholen. Uiteraard is het in de landen met de grootste joodse concentratie, Rusland, Polen en de Verenigde Staten dat de nationale beweging het sterkst bloeit. Maar het verloop van de geschiedenis is dialectisch. Op hetzelfde ogenblik dat de basis wordt gelegd voor een nieuw joods nationaal gevoel worden ook de voorwaarden geschapen voor de ondergang. Waar de eerste generatie joden in de landen van immigratie nog erg gehecht was aan haar joods zijn, verliezen de volgende generaties al heel vlug hun gebruiken en hun specifieke taal.

“Binnen de groep immigranten die uit Oost-Europa komt wordt het Jiddisch nog gesproken, zowel in West-Europa als in Amerika, tenminste nog door de eerste generatie. Echter heel wat Engelse woorden werden overgenomen zodat hun Jiddisch iets geworden was dat heel erg verschilde van wat in Polen en Litouwen werd gesproken. De tweede generatie spreekt tegelijkertijd Jiddisch en de plaatselijke taal, de derde generatie helemaal geen Jiddisch meer... De Jiddische pers kende in de Verenigde Staten de laatste jaren een hoge vlucht dankzij de toevloed van twee miljoen joden uit Oost-Europa die geen Engels spreken. Maar sinds enkele jaren is het succes van de Jiddische dagbladen sterk afgenomen, de immigratie was stil gevallen en de jonge generatie wordt snel ‘veramerikaniseerd’.” **[256]**

Tot 1920 was volgens de officiële statistieken het Jiddisch de moedertaal van 32,1 % van de Amerikaanse joden, in 1930 was dit cijfer gedaald tot 27,8 %. In Hongarije verdween het Jiddisch bijna helemaal. Bij de volkstelling van 1920 gaf 95,2 % van de bevolking het Magyaars op als moedertaal, 4 % het Duits en 0,8 % een andere taal.

In 1900 spraken er op 100 joden over heel de wereld 60,6 % het Jiddisch, In 1930 was dat nog 42,7 %.

Tezelfdertijd als het Jiddisch in onbruik raakte steeg ook het aantal gemengde huwelijken. Immers, hoe meer een land zich ontwikkelt, des te meer gemengde huwelijken.

In Bohemen waren 44,7 % van de huwelijken gemengd waaronder een deel joden. In het sub-Karpatische Rusland en Slowakije echter bleef het aantal gemengde huwelijken onbeduidend. **[257]**

Het percentage gemengde huwelijken tussen joden en niet-joden tegenover het aantal zuiver joodse huwelijken:

Berlijn	1901 tot 1904	35,4
	1905	44,4
Hamburg	1903 tot 1905	49,5
Triëst	1900 tot 1903	61,5
Kopenhagen	1880 tot 1889	55,8
	1890 tot 1899	68,7
	1900 tot 1905	82,9

[258]

Ook zijn er meer en meer joden die het geloof verlaten. Zo is het aantal afvalligen opgeklommen van 0,4 % in 1870 tot 4,7 % in 1916-20. Echter, overall verliest de religie aan aanhang en zo hebben deze cijfers minder belang.

We hebben dus gezien hoe kwetsbaar de basis van deze ‘nationale renaissance’ wel was. De emigratie was in het begin een sterk obstakel op weg naar de integratie en was de drijvende kracht achter de ‘nationalisering’ van de joden. Al vlug wordt deze emigratie een instrument tot vermenging tussen joden en andere volkeren. Ze waren nu vooral in de grote steden geconcentreerd en daar vormde zich de ‘territoriale basis’ van het joodse nationalisme, maar precies hier kan het assimilatieproces niet lang worden gestopt. De sfeer van de grote stedelijke centra is een gloeiende smeltkroes waar alle nationale kenmerken en eigenschappen vervagen.

Waar het kapitalisme in het begin de voorwaarden schiep voor een zekere joodse ‘nationale renaissance’, miljoenen joden ontheemde, hen wegrukte uit hun traditionele manier van leven en hen in de grote steden concentreerde, brengt hetzelfde kapitalisme al snel een proces tot assimilatie op gang. Op een moment dat het Jiddisch snel in opgang is verdwijnt het al even vlug. De ontwikkeling van het kapitalisme, hoewel het soms onvoorziene wegen inslaat, leidt tot vermenging van de joden met andere volkeren. Echter, reeds bij het begin van de 20ste eeuw verschijnen de eerste tekenen van de decadentie van het kapitalisme. Het jodenvraagstuk dat tijdens de 19^e eeuw normaal lijkt te evolueren flitst terug op, scherper dan ooit en dit als gevolg van het kapitalisme in verval. Een oplossing voor het jodenvraagstuk lijkt verder af dan ooit.

[248] S.M. Dubnow, *Die neueste Geschichte des jüdischen Volkes*, Berlijn, 1920-1923, II, p. 35.

[249] “De toestroom van oosterse joden naar West-Europa heeft meer dan waarschijnlijk de westerse joden gevrijwaard van een compleet verdwijnen dat onvermijdelijk leek.” Lesczinski, *Le peuple juif au cours des derniers cent ans*. “Zonder de inwijking uit Oost-Europa waren de kleine joodse gemeenten in Engeland, Frankrijk en België langzamerhand hun Israëliësch karakter verloren. Hetzelfde gold voor Duitsland...”, Ruppin, p. 68.

[250] J. Klatzkin, *Probleme des modernen Judentum*, 1930, p. 51.

[251] Ruppin, pp. 38-40.

[252] Ruppin, p. 52.

[253] *Di Yiddische Ekonomik* (Wilno), januari-februari 1938.

[254] Het percentage bedienden en arbeiders bedroeg: in Engeland 77 % (1923), in de USA 75 % (1920), in België 73 % (1910), in Duitsland 62 % (1907), in Frankrijk 48 % (1906), in Polen 24,8 % (1921), in Rusland 15 % (1925).

[255] *Yiddische Ekonomik*, augustus 1938.

[256] Ruppin, p. 280, 338.

[257] *Yiddische ekonomik*, april-juni 1939.

[258] Ruppin – De cijfers die door Ruppin op pp. 310 e.v. worden gegeven betreffende de gemengde huwelijken verschillen grondig (*nota van de vertaler*).

De twintigste eeuw: het kapitalisme in verval en de joodse tragedie

Heel zeker, het kapitalisme kan bogen op wezenlijke verdiensten, de productiekrachten kenden een formidabele expansie, het schiep een wereldeconomie, techniek en wetenschap bloeiden. De feodaliteit was een wereld geweest van de eeuwige stilstand en nu ontplooidde het kapitalisme een dynamiek zonder weerga. Honderden miljoenen mensen die voorheen vastgeklonken waren geweest in een bestaan met altijd dezelfde sleur en wiens horizon wel heel beperkt was gebleven werden nu plots meegesleurd in een stroom die borg stond voor een koortsachtig en boeiend bestaan.

De joden nu hadden tijdens de feodaliteit als het ware in de poriën van de maatschappij geleefd. Toen dit stelsel ten onder ging werden alle elementen verdreven die vreemd waren aan dit stelsel ook al waren ze in het verleden onontbeerlijk gebleken. Nog voor de boer zijn dorp verliet om naar de industriële centra te trekken had de jood zijn middeleeuwse stadje de rug toegekeerd. Overal ter wereld vestigde hij zich in de grote steden. Zijn economische rol was uitgespeeld, en lijdzaam verwoegde hij de kapitalistische maatschappij.

Dit kapitalisme heeft aan de mensheid buitengewone verworvenheden geschonken, doch enkel de ondergang van dit kapitalisme kan de mens de kans bieden nodig om hiervan de vruchten te plukken. Enkel het socialisme kan de mensheid de materiële basis verschaffen om zich tot een hogere beschaving te verheffen. Maar het kapitalisme heeft zichzelf overleefd en nu keren al die immense verworvenheden zich tegen wat het meest elementaire is aan de belangen van de mens.

Vooruitgang van wetenschap en techniek wordt een vooruitgang van de wetenschap en de techniek van de dood. De productiemiddelen groeien aan, hopen zich op als werktuigen gericht op vernietiging van de mensheid. De wereld is te klein geworden voor het productieapparaat van het kapitalisme en wordt nog kleiner daar iedere kapitalistische mogendheid wanhopige pogingen onderneemt om zijn eigen invloedssfeer uit te breiden. Waar de ongebreidelde uitvoer een kenmerk is dat niet los kan worden gezien van het kapitalistische productiesysteem tracht het kapitalisme in verval hieraan te ontkomen door aan haar eigen kwalen nog eens de kwaal van haar ondergang toe te voegen.

Hoge slagbomen verhinderen het vrije verkeer van goederen en mensen. Onoverkomelijke obstakels versperren elke uitweg aan gigantische massa's mensen die werden beroofd van werk en brood, het gevolg van de ondergang van een feodaal systeem dat was gebouwd op gewoontes en tradities. Het kapitalisme in verrotting heeft niet enkel gezorgd voor een snelle ontbinding van de feodale maatschappij maar is ook de oorzaak dat het leed als gevolg van die ontbinding veel erger werd. De beschavers, in de klem, versperren de weg voor hen die zich willen beschaven. En deze laatste die niet tot de beschaving kunnen toetreden, kunnen nog minder in een stadium van de barbarij blijven steken. De volkeren, wiens traditionele manier van leven was vernietigd, werden het pad naar de toekomst versperd, nadat het kapitalisme eerder de weg

uit het verleden had afgesloten.

De tragedie die de joden tijdens de 20ste eeuw hebben gekend is het directe gevolg van wat we hierboven hebben vermeld; hun lot kon enkel zo tragisch worden door de uiterst zwakke economische en sociale situatie waarin ze waren aanbeland. Als eerste uitgeschakeld door de ondergang van het feodale stelsel werden ze meteen het eerste slachtoffer van de stuiptrekkingen van het kapitalisme in verval. De joodse massa's zitten klem tussen het aambeeld van de feodaliteit in vrije val en de hamer van het kapitalisme in verrotting.

Oost-Europa

De toestand waarin het Oost-Europese jodendom heden is terecht gekomen kunnen we verklaren door de combinatie van deze twee factoren: de ondergang van het vroegere feodale stelsel en het kapitalisme in ontaarding. Het kapitalisme was de dorpen binnen gedrongen, had de inwoners ingedeeld in verschillende sociale groepen en zowel de rijke als de arme boeren trokken naar de steden, de eerste wilden hun kapitaal te waarde maken, de laatste boden hun handen aan.

Maar er waren al even weinig mogelijkheden om geld te plaatsen als om werk te vinden. Nauwelijks geboren vertoonde het kapitalisme al ouderdomsverschijnselen. Crisis en werkloosheid binnen de landen van Oost-Europa, dat was het beeld van het kapitalisme in verval en van emigratie was al evenmin sprake, de grenzen bleven gesloten. Zeven tot acht miljoen boeren bleven in het 'onafhankelijke' Polen zonder grond of werk. Geklemd tussen twee vuren vielen de joden ten prooi aan de gram van de kleinburgerij en van de boeren die ten koste van hen probeerden een plaats onder de zon te veroveren. "De positie van de joden wordt in het bijzonder bedreigd door de Poolse burgerij uit de steden en door de rijke boeren, die een uitkomst zoeken voor hun problemen in een meedogenloos economisch nationalisme zonder medelijden, en de Poolse arbeidersklasse nu, die lijdt onder een aanhoudende werkloosheid, zoekt op haar manier een oplossing in economische en politieke bevrijding, eerder dan in een moordende en steriele concurrentie..." **[259]**

Precies in die gewesten waar het kapitalisme zich het sterkst ontwikkelde ontstond er al vlug een niet-joodse klasse van handelaars. Hier treffen we het meest verbeterde antisemitisme. "De joodse winkeltjes waren het sterkst geslonken in de centraal gelegen voivodina, dus in een streek waar de bevolking puur Pools was, waar de boeren een hoge levensstandaard hadden bereikt en waar de moderne industrie het sterkst was uitgebouwd. Dit was van het allergrootste belang voor de materiële en culturele toestand binnen het dorp." **[260]**

Terwijl in 1914 nog 72 % van alle dorpswinkels joods waren, was dit percentage in 1935 geslonken tot 34 %, of met meer dan de helft. In economisch minder ontwikkelde gewesten zag de toestand van de joden er beter uit. "Het aandeel van de joden in de handel is belangrijker in de meest achterlijke voivodina." (Lipovsky) De gebieden in het oosten die toebehoorden aan de Wit-Russen vormden in dit opzicht op economisch, intellectueel en politiek vlak het meest achterlijke deel van Polen. In die streken was de absolute meerderheid van joodse handelaars aangegroeid met één derde." **[261]**

In 1938 in de achtergebleven streken van Polen was 82,6 % van alle winkels in joodse handen. **[262]**

Dit alles bewijst nog eens hoezeer in Oost-Europa het jodenvraagstuk verbonden was met de ondergang van het feodale stelsel. Des te achterlijker een streek, des te makkelijker konden de joden hun vroegere sociale posities behouden. Maar het is het verval van het kapitalisme dat iedere oplossing voor het joodse vraagstuk blokkeert. De crisis en de steeds opnieuw opduikende werkloosheid verspert hen de weg om naar andere beroepen over te stappen en veroorzaakt in die beroepssectoren waar ze actief zijn een grimmig drummen en zo neemt het antisemitisme almaar in hevigheid toe. De regeringen beheerst door de landjonkers en grote kapitalisten doen al het mogelijke om deze anti joodse stemming te organiseren om zo de aandacht van de massa's af te leiden van hun ware vijand. 'Het jodenvraagstuk oplossen' is voor hen synoniem aan het oplossen van het sociale vraagstuk. Om ruimte te scheppen voor de 'eigen nationale krachten' voert de Staat systematisch campagne met het oog op het 'dejudaïseren' van alle beroepen. Om in Polen de handel te 'poloniseren' worden er middelen aangewend gaande van de boycot van joodse winkels tot pogroms en het stichten van brand. Ziehier, een voorbeeld, het 'zegebulletin' gepubliceerd op 14 juni 1936 in het regeringsblad *Illustrowany Kurjer codzienny*: "tijdens de eerste maanden van dit jaar waren er in het arrondissement Madom 160 zaken in Poolse handen overgegaan. Alleen al in Przktyk (fameuze stad van pogroms) werden er 50 handelszaken door Polen opgekocht. Alles samen kwamen er in de verschillende arrondissementen 25.000 handelszaken in Poolse handen." **[263]**

De joodse ambachtslieden werden door de Poolse regering evenmin gespaard. Boycot, schromelijk overdreven belastingen, examens in het Pools, (duizenden joodse artisanale arbeiders begrepen die taal niet) werden gebruikt om de joodse ambachtslieden te verdrijven. Uitgesloten uit de verzekering tegen werkloosheid wordt het artisanale proletariaat heel stiefmoederlijk behandeld. De salarissen van de joodse arbeiders zijn zeer laag en de levensomstandigheden erbarmelijk (een werkdag tot 18 uur).

De universiteiten waren een geliefkoosd terrein waar het antisemitisme bloeide. De Poolse burgerij had immers alles in het werk gesteld om de joden de toegang tot de intellectuele beroepen te ontzeggen. De universiteiten werden oorden van pogroms, defenestratie, enz. Lang voor Hitlers davidster voerde de burgerij op de universiteiten aparte zitbanken in. 'Wettelijke maatregelen', heel discreet, maar daarom niet minder doeltreffend, maakten voor jonge joden, die dankzij hun voorvaderen heel sterke intellectuele capaciteiten hadden geërfd, de toegang tot de universiteit bijna onmogelijk. Het percentage joodse studenten daalde van 24,5 % in 1923-34 tot 13,2 % in 1933-36. **[264]**

Hetzelfde in Litouwen en Hongarije, ook daar werden de joodse studenten uitgesloten. In Litouwen was hun aantal gedaald van 15,7 % in 1920 tot 8,5 % in 1931; in Hongarije van 31,7 % in 1918 tot 10,5 % in 1931. Hier was gedurende eeuwen de situatie van de joden over het algemeen dezelfde geweest als in Polen.

In dit land van grote feodale magnaten speelden de joden lang de rol van tussenpersoon tussen heren en boeren. "Een van onze correspondenten herinnert er ons aan dat op het einde van de 19^e eeuw een zekere graaf van Palugyay de grootste moeite had om te ontsnappen aan een

uitsluiting uit de Nationale Kring van de Hongaarse adel te Boedapest, enkel en alleen omdat hij zelf had willen overgaan tot de industriële verwerking van de producten van zijn gronden en in het bijzonder op het destilleren van brandewijn en alcohol uit aardappelen; hij had zelf de verkoop in handen genomen.”

Ook de vrije beroepen ontkwamen niet aan dit vooroordeel, sterk verspreid zowel onder de hogere aristocratie als bij de lagere adel. Zo laat een Hongaarse rijksgrote, vlak voor de val van de dubbelmonarchie, zich laatdunkend uit over de edellieden die ‘voor geld’ de keel onderzoeken van mensen die ze niet kennen. Het spreekt voor zich dat bij zulk een mentaliteit de joden wel de tussenschakel moesten vormen tussen boeren en adel ... De handel, en meer bepaald de kleinhandel waren in de ogen van het volk een ding voor de joden.

Heden ten dage nog is de winkel voor het overgrote deel van de Hongaarse bevolking en in het algemeen van alles wat samengaat met de uitbating van die winkel, iets van de joden. Zelfs al is deze winkel een instrument geworden in de economische strijd tegen deze joden.

Ziehier een anekdote die treffend deze mentaliteit weergeeft: een boerin zendt haar zoon om boodschappen. Zij wil dat hij die boodschappen doet in de halve staatscoöperatieve ‘Mangya’ en niet in een joodse winkel, en ze voegt eraan toe: “Piesta, ga bij de jood, niet bij de jood die een jood is, maar naar de nieuwe winkel.” **[265]**

Hun eliminatie uit het economische leven was een verschijnsel in heel Oost-Europa. De situatie van de joodse massa's werd uitzichtloos. De jongeren, aan lager wal, kansloos om zich in het economische leven te integreren, leefden in grauwe ellende. Voor de Tweede Wereldoorlog moest in Polen 40 % van de joodse bevolking zich wenden tot de liefdadigheid. De tuberculose ging wild tekeer.

Laten we even enkele correspondenten van de Sectie economie en statistiek van het Joodse Wetenschappelijke Instituut aan het woord. Zij verbleven in die streken waar de wanhoop het grootst was en ieder uitzicht op een betere toekomst bij de joodse jongeren totaal ontbrak. Zie wat ze schrijven in Miedzyrzace: “De jeugd heeft het zeer moeilijk, meer bepaald de werkloze zonen en dochters van handelaars, want hun ouders kunnen hen niet gebruiken. Het is bijna onmogelijk om een nieuwe zaak te beginnen. 75 jongens en 120 meisjes van 15 tot 20 jaar hebben geen enkel uitzicht op economische integratie.”

Van Sulejow (voivoda van Lodz) beschikken we over een meer gedetailleerde tabel, kenmerkend voor de kleine Poolse steden: bijna 50 % van de kinderen van de joodse handelaars werken bij hun ouders, maar enkel omdat ze geen ander werk vinden, 25 % leert om het even welk beroep, en 25 % houdt de armen gekruist. Van de ambachtlieden blijft 70 % van de kinderen in het atelier van hun ouders, hoewel die helemaal geen werk hebben en het heel goed zonder hulp kunnen stellen, 10 % leert een nieuw beroep en 20 % heeft niks te doen. De zonen van de rabbijnen en de bedienden uit de joodse gemeenschap worden leerjongen om in hun bestaan te voorzien. Alle jongeren zouden willen emigreren, 90 % naar Palestina, maar de kans is miniem, gezien het beperkt aantal certificaten dat wordt afgeleverd. Een ander land is ook goed, naar de Noordpool of de Zuidpool, op voorwaarde weg te komen uit deze prangende stilstand. Meer en meer, gaan de jongeren een ambacht leren en het aantal jongeren in de handel wordt kleiner.

[266]

West-Europa

In Oost-Europa begon het verval van het feodale stelsel op het ogenblik dat het kapitalistisch systeem reeds aan verrotting onderhevig was, er heerste een verstikkend klimaat en de tegenstellingen waren buitengewoon scherp. De situatie van de joden was uitzichtloos en dit had zo zijn gevolgen op wereldschaal. West en Centraal-Europa kenden een schrikbarende opgang van het antisemitisme. Terwijl de joodse emigratie uit Oost-Europa drastisch terugliep, het jaarlijkse gemiddelde daalde van 155.000 tussen 1901 – 1914 tot 43.657 tussen 1926 – 1935 [267], werd de toestand van de joden in Oost-Europa verschrikkelijk. Door de algemene crisis was zelfs die beperkte immigratie er teveel aan. En het jodenvraagstuk stelde zich ongemeen scherp, zowel in de landen van emigratie, als in de landen van immigratie. Reeds voor de eerste imperialistische oorlog, toen er massaal joodse immigranten die landen binnenkwamen, was er bij de middenklasse in meerdere landen van Centraal en West-Europa, een sterke opstoot van antisemitisme. Het volstaat het grote succes in herinnering te brengen van de antisemitische christelijke partij in Wenen en zijn chef Lueger, de opgang van het antisemitisme in Duitsland (Treitschke), de affaire Dreyfus. In Wenen toonde het antisemitisme het duidelijkst welke haar wortels waren, Wenen was voor de Eerste Wereldoorlog een van de belangrijkste steden waar de meeste joodse immigranten heen trokken. De kleinburgerij, geruïneerd door het monopolie kapitalisme en op weg tot proletarisering, was buiten zichzelf toen er joden arriveerden, zelf traditioneel kleinburgerlijke ambachtslieden.

Na de eerste imperialistische oorlog, zagen de landen van West en Centraal-Europa, Duitsland, Oostenrijk, Frankrijk en België hoe honderdduizenden joodse immigranten kwamen toegestroomd uit Oost-Europa, haveloos, zonder middelen van bestaan. Maar door de duidelijke stijging van de welvaart na de oorlog konden deze mensen hun weg nog vinden vooral dan binnen de commerciële en ambachtelijke sectoren. De joodse migranten die in de mijnen gingen werken bleven er niet lang.

De lange commerciële traditie van de joden woog door op hun nakomelingen. Tevens bracht de gunstige economische toestand van na de oorlog een proces van deproletarisering op gang, zowel in West-Europa als in de Verenigde Staten. In hun landen van inwijking bleven de joodse arbeiders binnen de artisanale structuren. In Parijs waren er in 1936 op 21.083 gesyndikeerde joodse arbeiders 9.253 thuisarbeiders.

De economische catastrofe van 1929 bracht de massa kleinburgers in een uitzichtloze situatie. De kleinhandel zat klem, de ambachten en de intellectuele beroepen beleefden een crisis van nooit geziene omvang. De kleinburger keek met stijgende vijandschap naar zijn joodse concurrent die door zijn professionele vaardigheid, het resultaat van eeuwen ervaring, heel wat beter de ‘moeilijke tijden’ doorkwam. Het antisemitisme bereikte zelfs de oren van brede lagen van de artisanale arbeiders, sinds heugenis onder de invloed van de kleinburgerij.

Het is dus onjuist als zou het grootkapitaal aan de basis liggen van het antisemitisme. Het grootkapitaal bediende zich enkel van het primaire antisemitisme van de kleinburgerij. Het gebruikte het antisemitisme als een belangrijk onderdeel van de fascistische ideologie. Door de mythe van het ‘joodse kapitalisme’ probeerde het grootkapitaal de haat die de massa’s tegen het kapitalisme koesterden voor zijn eigen rekening te monopoliseren. En de mogelijkheid was

voorhanden om onrust te zaaien tegen de joodse kapitalisten, door de scherpe tegenstelling die er bestond tussen monopolie kapitaal en commercieel – speculatief kapitaal. Dat laatste was vooral joods kapitaal. Door de beursschandalen waren de schandalen van het speculatief – commercieel kapitaal beter bekend onder de mensen en zo kon het monopolie kapitaal de haat kanaliseren van massa's kleinburgers en zelfs van een deel van de arbeiders en dit richtten tegen het 'joodse kapitalisme'.

Het racisme

“De ideologie is een bedrijvigheid die de zogezegde denker volbrengt en dit met een bewustzijn, maar met een vals bewustzijn. De ware drijfveren die hem bewegen blijven onbekend; anders zou er geen sprake zijn van een ideologische bedrijvigheid. Ook verbeeldt hij zich valse drijfveren of schijnbare”, (Engels aan Mehring, 14 juli 1983). Tot nu toe hebben we getracht de ware basis van het antisemitisme te begrijpen. Maar het volstaat de rol te zien van het miserabele document van de tsaristische Ochrana, *De Protocollen van de Wijzen van Sion* in de verspreiding van het antisemitisme om het belang te begrijpen van de 'valse of schijnbare drijfveren' van het antisemitisme. Vandaag ook is in de propaganda van Hitler in West-Europa het ware motief van het antisemitisme, de economische concurrentie van de kleinburgerij, van geen enkel belang. Daarentegen, de meest fanatieke aantijgingen uit de *Protocollen van de Wijzen van Sion*, 'de plannen van het internationaal Jodendom om de wereld te overheersen', duiken weer op in iedere toespraak van Hitler, in ieder manifest. Dus moeten we dit mythisch, ideologisch aspect van het antisemitisme nader onderzoeken.

De godsdienst is het beste voorbeeld van een ideologie. De ware achtergrond van een godsdienst dient gezocht op het zeer prozaïsche domein van de materiële belangen van één klasse, in de meer hemelse sferen vinden we de schijnbare drijfveren. De God die tegen de Engelse aristocratie en tegen Karel I de fanatieke puriteinen van Cromwell hun pijlen liet afschieten was nochtans niets anders dan de weerspiegeling of het symbool van de belangen van de Engelse boeren en de bourgeoisie. Elke religieuze revolutie is in feite een sociale revolutie.

Het is de ongeremde aangroei van de productiekrachten die botst op de begrenzing van de consumptie en die de ware drijfveer uitmaakt voor het imperialisme, het laatste stadium van het kapitalisme. Maar het is het 'ras' dat de schijnbare drijfveer is die het best het imperialisme tekent. Het racisme is dus in de eerste plaats de ideologische vermomming van het moderne imperialisme. Het 'ras dat strijdt voor zijn levensruimte' is niets anders dan de afspiegeling van de permanente noodzaak tot expansie van het financieel en monopolie kapitalisme.

Waar de hoge burgerij, door de fundamentele tegenstelling binnen het kapitalisme, de tegenstelling tussen productie en consumptie, zich verplicht ziet te strijden voor de verovering van de buitenlandse markten, daar ziet de kleinburgerij zich verplicht om te strijden voor de uitbreiding van de binnenlandse markt. Het tekort aan uitwegen buiten de grenzen voor de grootkapitalisten gaat hand in hand met het tekort aan uitwegen binnen de grenzen van de kleine kapitalisten. Terwijl de hoge burgerij als een razende tekeer gaat tegen haar concurrentie op de buitenlandse markt, niet minder heftig bestrijdt de kleinburgerij haar concurrenten op de binnenlandse markt. Het racisme bestemd voor het buitenland begeleidt dus het 'racisme' bestemd voor het binnenland. De ongemene verscherping van de tegenstellingen binnen het

kapitalisme in de 20ste eeuw heeft zowel het 'racisme' bestemd voor het buitenland als het 'racisme' bestemd voor het binnenland tot een kookpunt gebracht.

Het jodendom, in de eerste plaats commercieel en artisanaal, een erfenis uit een lang historisch verleden, werd aldus op de binnenlandse markt de vijand nr. 1 van de kleinburgerij. Precies dit kleinburgerlijk kenmerk van het jodendom doet het zo verfoeilijk overkomen in de ogen van de kleinburgerij. Maar zo het historische verleden een doorslaggevende invloed heeft op de huidige sociale structuur van het jodendom, dan heeft dit verleden een niet minder belangrijke invloed op de manier waarop de joden worden weergegeven in het bewustzijn van de volkse massa. Voor hen blijft de jood de traditionele vertegenwoordiger van 'de macht van het geld'.

Dit feit is van groot belang, want de kleinburgerij is niet alleen een 'kapitalistische' klasse, te zeggen een klasse in 'miniatuur', bewaarster van alle tendensen die binnen het kapitalisme voorkomen; zij is ook 'antikapitalistisch'. De kleinburgerij is er zich heel goed van bewust, hoewel vaag, dat ze geruïneerd en kaalgeschoren werd door het grootkapitaal. Maar door haar hybride karakter, haar interklasse positie, kan ze de werkelijke structuur van de maatschappij niet begrijpen noch de werkelijke aard van het grootkapitaal. Ze is niet in staat om de echte ontwikkelingen van de sociale evolutie te vatten want ze heeft het voorgevoel dat deze evolutie haar enkel fataal kan worden. De kleinburgerij wil antikapitalist zijn en tegelijkertijd kapitalist. Ze wil de 'slechte' tendensen van het kapitalisme vernietigen, te zeggen, de tendensen die haar ten gronde richten, en ondertussen die 'goede' eigenschappen van het kapitalisme behouden, die het de kleine burgerij mogelijk maken om te leven en zich te verrijken. Maar daar er geen kapitalisme bestaat met 'goede' eigenschappen zonder 'slechte' eigenschappen ziet de kleinburgerij zich verplicht om zulk een kapitalisme te verzinnen, helemaal van a tot z. Het is geen toeval dat de kleinburgerij het 'hyperkapitalisme' heeft uitgevonden; de 'slechte' afwijking van het kapitalisme, zijn slechte geest. Het is geen toeval dat de theoretici van de kleine burgerij, sinds meer dan een eeuw, namelijk Proudhon, [268] hun best doen om strijd te leveren tegen het slechte 'speculatieve kapitaal' en het 'nuttige productieve kapitaal' verdedigen. De poging van de nazi-theoretici om een onderscheid te maken tussen het 'nationaal productief kapitaal' en het 'parasitair joods kapitaal' is waarschijnlijk de laatste poging van dit soort. Het 'joods kapitaal' is het best geplaatst om te dienen als vertegenwoordiger van de mythe van het 'slechte kapitalisme'. De denkbeeldige 'joodse rijkdommen' zijn inderdaad, diep verankerd in het bewustzijn van de volkse massa's. Het volstaat met een doelbewust georchestreerde propaganda, het beeld van de joodse 'woekeraar' nieuw leven in te blazen, 'aan te passen aan de tijd', een woekeraar waartegen lange tijd boeren, kleinburgers en heren ten strijde zijn getrokken. De kleinburgerij en een deel van de arbeidersklasse dat nog in de greep van de kleinburgerij is gebleven, laten zich gemakkelijk beïnvloeden door dat soort propaganda en lopen in de val van de mythe van het joodse kapitaal. *Historisch gezien kunnen we stellen dat het succes van het racisme beduidt dat het kapitalisme erin geslaagd is om de antikapitalistisch gevoelens van de volkse massa's te kanaliseren naar een eerder bestaande vorm van kapitalisme waarvan enkel nog het spoor terug te vinden is*, maar dit spoor is nog groot en zichtbaar genoeg opdat het erop zou lijken dat de mythe werkelijkheid zou zijn.

Het racisme bestaat uit een bont mengsel van uiteenlopende elementen. Van het grootkapitaal weerspiegelt het de expansiedrift. Van de kleine burgerij vertolkt het de haat voor alle 'vreemde elementen' op de binnenlandse markt alsook de antikapitalistische gevoelens van diezelfde

kleinburgerij.

Het is als kapitalist dat de kleinburgerij strijd levert tegen de joodse concurrent en als antikapitalist trekt hij ten strijde tegen het 'joodse kapitaal'. Het racisme kaapt de antikapitalistische strijd van de volkse massa's en voert die terug naar een vroegere vorm van kapitalisme, een vorm die nu nog enkel bestaat als een spoor in het zand.

Waar we door de wetenschappelijke analyse de verschillende onderdelen kunnen ontrafelen is de racistische ideologie zelf verplicht om als een 'homogene' doctrine voor de dag te komen. Het racisme dient precies om alle klassen samen te brengen, in dezelfde smeltkroes van één 'raciale gemeenschap' die zich afzet tegenover alle andere rassen. De racistische mythe doet haar best om te lijken als één geheel dat slechts vage banden heeft met de bronnen van oorsprong, bronnen die heel uiteenlopend kunnen zijn. Het racisme streeft ernaar om de verschillende elementen waaruit het bestaat volmaakt aaneen te smeden.

Zo bijvoorbeeld moet het 'buitenlands' racisme, het ideologische verlengstuk van het imperialisme 'op zich' niet noodzakelijk een antisemitische gedaante aannemen. Maar door de noodzaak tot syncretisme, waarbij tegenstrijdige elementen niet worden opgeheven en waarbij er evenmin wordt gekomen tot een synthese, is dit de gedaante die het meestal aanneemt. Het antikapitalisme van de volkse massa's, eerst gericht tegen het jodendom wordt vervolgens gestuurd in de richting van de 'buitenlandse vijand' die met het jodendom wordt vereenzelvigd. Het 'Germaanse ras' heeft tot plicht de 'jood' te bestrijden, zijn voornaamste vijand, onder welke vermomming die ook schuil gaat: die van het binnenlands liberalisme en het bolsjewisme in eigen land, die van de Angelsaksische plutocratie en het buitenlandse bolsjewisme.

Hitler zegt in *Mein Kampf* dat hoe dan ook de onderscheiden vijanden onder één noemer moeten worden ondergebracht, zoniet bestaat het gevaar dat de massa's teveel over de verschillen gaan nadenken die er zouden kunnen bestaan tussen deze onderscheiden vijanden. Daarom is het racisme een mythe en geen doctrine. Het eist geloof maar vreest het denken als vuur. Het antisemitisme is het beste middel om de verschillende onderdelen van het racisme aaneen te smeden.

Net zoals de verschillende klassen moeten samensmelten tot één enkel ras, zo ook kan dit ras slechts één enkele vijand hebben: 'het internationale jodendom'. De mythe van het ras kan niet zonder zijn 'negatief': het antiras, de jood. De raciale 'gemeenschap' werd gesticht op grond van haat tegen de joden, haat waarvoor de meest solide 'raciale' basis verdoken ligt in de geschiedenis, in het tijdperk dat de jood inderdaad iemand was vreemd aan de maatschappij, de vijand van alle klassen. De ironie van de Geschiedenis wil dat de meest radicale antisemitische ideologie uit de Geschiedenis triomfeert op een ogenblik dat het jodendom op weg is naar een volledige sociale en economische assimilatie. Maar zoals iedere 'ironie van de geschiedenis' valt het schijnbaar paradoxale heel goed te begrijpen. In de tijd, toen de jood zich onmogelijk kon integreren, toen hij 'inderdaad' het kapitaal een gezicht gaf kon de maatschappij niet zonder hem. Er kon geen sprake van zijn hem te verdelen. Heden ten dage echter tracht het kapitalisme, aan de rand van de afgrond, zich te redden door de jood weer tot leven te roepen evenals de haat tegen de joden. Maar juist omdat de jood niet langer de rol speelt die hem nu wordt toebedeeld is het mogelijk dat de antisemitische vervolgingen zulk een omvang kunnen aannemen. Het joodse kapitalisme is een mythe daarom kan het zo gemakkelijk verslagen

worden. Maar als het racisme juist zijn 'negatief' overwonnen heeft vernietigt het tevens de reden van zijn eigen bestaan. Naarmate het spookbeeld van het 'joods kapitalisme' verbleekt komt er een ander monster in beeld, het kapitalisme zoals het is. De sociale tegenstellingen, een tijdje versluierd door de dronken roes van het 'racisme', duiken weer op, in al hun scherpste. Ten langen leste is de mythe niet opgewassen tegen de werkelijkheid.

Ondanks de schijn van homogeniteit laat de manier zelf waarop het racisme evolueert duidelijk zien welke economische, politieke en sociale veranderingen het probeert te verdoezelen. Eerst, in de beginperiode, moet het grootkapitaal, om zich van de nodige wapenuitrusting te voorzien in de strijd voor de 'levensruimte', voor de imperialistische oorlog, zijn binnenlandse vijand verslaan, het proletariaat. Het zijn de kleine burgerij en de verpauperde elementen uit het proletariaat die de stoottroepen leveren, enkel zij zijn sterk genoeg om de economische organisaties en politieke partijen van het proletariaat te breken. In zijn beginfase is het racisme dus een ideologie van de kleinburgerij. Het programma vertolkt de belangen en de illusies van deze klasse. Het stelt de strijd voorop tegen het 'hypermakitalisme', tegen de trusts, de beurs, de grootwarenhuizen, enz. Maar eenmaal dat het kapitaal er met de steun van de kleinburgerij in geslaagd is om het proletariaat te breken dan wordt de kleinburgerij al snel een zware last om dragen. Deze voorbereidingen tot de oorlog hebben precies tot gevolg dat de kleine ondernemingen zonder mededogen worden geëlimineerd, dat de trusts buitengewoon snel gaan groeien en dat de proletarisering zo sterk mogelijk wordt doorgedreven. De oorlogsvoorbereidingen vergen de steun of tenminste een neutrale houding vanwege het proletariaat dat de belangrijkste schakel uitmaakt in het productieproces. Het grootkapitaal aarzelt geen ogenblik om op de meest cynische manier haar plechtige beloften te schenden, om de kleinburgerij zo brutaal als mogelijk te verstikken. Nu begint het racisme het proletariaat te vleien, wordt plots een radicaal 'socialistische' beweging. Nu krijgt de identificatie judaïsme – kapitalisme een sleutelrol toebedeeld. De radicale onteigening van de joodse kapitalisten is als het ware een 'waarborg', een 'onderpand' voor de wil van het racisme om te vechten tegen het kapitalisme. Het monopolie kapitalisme heeft geen gezicht, is anoniem, daar waar de joodse handelszaken (meestal speculatief commercieel van aard) over het algemeen een persoonlijk karakter hebben. Dit maakt deze spirituele fraude nog eenvoudiger. De man in de straat ontdekt gemakkelijker het 'reëel' kapitalisme, hij ziet de handelaar, de fabrikant, de speculant, eerder dan de 'respectabele directeur van een naamloze vennootschap' die men laat doorgaan als een 'onontbeerlijke schakel in de productie'. Aldus stelt de racistische ideologie volgende begrippen op één lijn: judaïsme = kapitalisme; racisme = socialisme; de geplande oorlogseconomie = socialistisch geplande economie.

Het valt niet te ontkennen dat aanzienlijke groepen arbeiders, niet langer georganiseerd, verblind door Hitlers politieke successen in het buitenland zich hebben laten bedriegen, zoals eerder de kleinburgerij, door de racistische mythe. Het ziet er naar uit dat de burgerij tijdelijk haar doel heeft bereikt. De furie van de jodenvervolgingen woedt over heel Europa en dit moet het bewijs leveren van de 'definitieve' overwinning van het racisme, van de onomkeerbare nederlaag van het internationale jodendom.

Het joodse ras

De raciale 'theorie' die heden ten dage zo sterk opgang maakt is niets anders dan een poging om het racisme een 'wetenschappelijke' basis te geven. Deze theorie heeft geen enkele wetenschappelijke waarde. Het volstaat te kijken naar de erbarmelijke acrobatieën die de racistische theoretici moeten uithalen om het verwantschap aan te tonen tussen de 'Germanen' en de Japanners of de onoverbrugbare tegenstelling tussen de 'heldhaftige Germaanse geest' en de 'mercantiele Angelsaksische geest'. Of het geraaskaal van Montadon over de 'de prostitutie' van de joodse 'etnie' door... de verplichting om de davidster te dragen. Hoe sommige 'wetenschappers' zich echt prostitueren aan het racisme is op zich een zelden vertoond beeld van de menselijke waardigheid in ontbinding. Het is enkel het orgelpunt van de complete afgang van de burgerlijke wetenschappen die reeds onder de democratie allesbehalve objectief waren.

Ondanks al die racistische kletspraat kunnen we ons toch de vraag stellen of we nu al dan niet kunnen spreken van een joods ras. Er is geen erg diepgaand onderzoek nodig om tot het besluit te komen dat de joden in werkelijkheid de smeltkroes zijn van heel uiteenlopende rassen. Vooral de diaspora is hier een reden voor. Maar zelfs toen ze nog in Palestina verbleven waren de joden allesbehalve een 'zuiver ras'. Zonder dan we het dan nog hebben over een verwijzing in de Bijbel dat de Israëli's bij hun uittocht uit Egypte een massa Egyptenaren hadden meegebracht. Strabo meende dat de joden afstammelingen waren van de Egyptenaren. Het volstaat de talrijke rassen op te noemen die zich in Palestina hadden gevestigd: Hittiten, Cananaers, Filistijnen (ariërs), Egyptenaren, Feniciërs, Grieken, Arabieren. Volgens Strabo was Judea bewoond door Fenicieërs, Egyptenaren en Arabieren. Toen, in de Griekse en Romeinse tijd de joden hun best deden om bekeerlingen te winnen, kreeg het jodendom een uitgesproken gemengd karakter. In 139 v.C. werden de joden uit Rome verdreven omdat ze er mensen hadden bekeerd. In Antiochië bestond het grootste deel van de joodse gemeente uit bekeerlingen. Deze ijver om proselieten te winnen is nooit geluwd, zelfs niet in latere periodes. Gedwongen bekering van slaven tijdens de diaspora, evenals de Chasaren en nog andere rassen en volkeren die tot het jodendom overgingen, heeft het tot dit typisch conglomeraat van rassen gemaakt.

Zelfs heden ten dage is er absoluut geen enkele raciale gelijkenis tussen bijvoorbeeld joden uit Jemen en joden uit Dagestan. De eerste zijn van het oosterse type terwijl de laatste tot het Mongoolse ras behoren. Er bestaan zwarte joden in India, Ethiopische joden (Falascha [Beta Israël]), joodse 'holbewoners' in Afrika. Toch doet dit verschil tussen joden uit Dagestan en joden uit Jemen hier niet zoveel ter zake. Immers, negen tienden van de joden zijn vandaag joden die in Oost-Europa wonen of het zijn hun afstammelingen. Bestaat er een Oost-Europees joods ras? Zo luidt het antwoord van de antisemitische historicus Hans Gunther: 'Het oosterse jodendom met bijna negen tienden van alle joden, bestaande uit joden uit Rusland, Polen, Galicië, Hongarije, Oostenrijk en Duitsland, alsook het grootste deel van de joden in Noord-Amerika en West-Europa is een mengelmoes van Voor-Aziatische rassen (vorderasiatisch), Oosters, Baltisch, Binnen-Aziatisch (innerasiatisch) en Noords, Hamitisch, neger (*Rassenkunde des jüdisches Volkes*). Volgens onderzoeken uitgevoerd in New York waren er op 4.235 joden van het:

	Jood	Jodin
Bruine type:	52,62 %	56,94 %
Blonde type:	10,42 %	10,27 %
Gemengde type:	36,96 %	32,79 %

14,25 % van de joodse mannen en 12,70 % van de joodse vrouwen hadden wat men noemt een joodse neus, wat niets anders is dan een neus eigen aan de volkeren uit Klein-Azië, in het bijzonder de Armeniërs. Deze neus tref je ook veelvuldig aan bij de volkeren rond de Middellandse Zee en de Bavaren (dynarisch ras). Deze enkele kanttekeningen laten zien hoe leeg het concept van het 'joodse ras' wel is. Het joodse ras is een mythe. Het is wel juist als men stelt dat de joden een mengelmoes zijn die heel erg verschilt van de raciale vermenging die de meeste Europese volkeren kenden, meer bepaald de Slavische en de Germaanse.

Nochtans zijn het niet zozeer de bijzondere antropologische kenmerken die de joden onderscheiden van de andere volkeren dan wel hun psychologische, pathologische en vooral hun psychische kenmerken.

De economische en sociale rol die de joden doorheen de geschiedenis hebben gespeeld verklaart dit verschijnsel in grote mate. Gedurende eeuwen waren zij stedelingen, handelaars. Het joodse type is meer de vrucht van deze eeuwenoude functie dan wel een raciaal gegeven. Ze hebben een massa heterogene elementen geabsorbeerd, maar al die elementen hebben de invloed ondergaan van de specifieke omstandigheden waarbinnen ze leefden en dit heeft uiteindelijk geleid tot wat men is gaan noemen 'het joodse type'. Geenszins het resultaat van een raciale maar van een economische en sociale selectie. Een tengere gestalte, met sommige ziekten die tamelijk veel voorkomen zoals diabetes en nervositeit, een bijzondere lichaamshouding, enz., dit zijn geen raciale kenmerken maar het gevolg van een specifieke sociale positie. Het is echt belachelijk om, bijvoorbeeld, hun aanleg voor de handel of hun hang naar abstracte beschouwingen, toe te schrijven aan het ras. Overal waar de joden zich economisch assimileren, overal waar ze niet langer een klasse vormen, verliezen ze al heel snel deze kenmerken. Welnu, waar de racistische theoretici dachten dat het hier ging om een 'echt ras', hebben ze, in feite, enkel te maken met een gemeenschap, een gemeenschap waarvan de specifieke kenmerken in de eerste plaats het resultaat waren van de sociale omstandigheden waarbinnen ze eeuwenlang hadden geleefd. Wanneer nu die sociale omstandigheden wijzigen verdwijnen ook de 'raciale kenmerken' van het jodendom.

Het zionisme

Het zionisme zag het daglicht in de rode gloed van de pogroms in het Rusland van 1882 en onder het tumult van de affaire Dreyfus. Beide gebeurtenissen weerspiegelden heel goed hoe scherp het joodse vraagstuk zich op het einde van de 19^e eeuw was gaan stellen.

Na de hervormingen van 1863 was in Rusland het kapitalisme aan een snelle opmars begonnen en in de kleine steden werd de situatie van de joden niet langer houdbaar. En in het westen waar

de middenklasse werd verpletterd door de concentratie van het kapitaal begon deze zich te keren tegen de jood wiens concurrentie de situatie alleen maar erger maakte. In Rusland wordt de associatie van 'De geliefden van Sion' gesticht. Leo Pinsker schrijft het boek *De zelfontvoogding* waarin hij de terugkeer naar Palestina bepleit, de enige oplossing voor het joodse vraagstuk. Te Parijs begint baron Rotschild zich te interesseren aan een joodse kolonisatie van Palestina. Hij is immers, zoals alle joodse magnaten, weinig opgezet met de massale stroom joodse migranten naar het westen. Hulp bieden aan hun 'onfortuinlijke broeders' om terug te keren naar het land van de 'voorvaderen', dus zo ver als mogelijk, dit is de westerse hoge burgerij helemaal niet ongenegen. Die vreest immers, en met reden, een sterke aangroei van het antisemitisme. Weinig tijd na het verschijnen van het boek van Leo Pinsker is een joodse journalist uit Boedapest; Theodoor Herzl te Parijs getuige van antisemitische demonstraties, uitgelokt door de zaak Dreyfus. Hij zal *De Joodse Staat* schrijven, een boek dat tot op heden het Evangelie zal blijven van de zionistische beweging. Vanaf zijn ontstaan laat het zionisme zich kennen als de reactie eigen aan de joodse kleinburgerij (die bovendien nog altijd de kern vormt van het jodendom). Zwaar getroffen door de wassende golf van antisemitisme, geslingerd van het ene land naar het andere, wil ze het beloofde land bereiken om er schutting te zoeken voor de stormen die over de moderne wereld razen.

Het zionisme is een nog zeer jonge beweging: het is de jongste telg van de nationalistische bewegingen in Europa. Dit belet niet dat het zomaar aanspraak mag maken, nog minder dan welk ander nationalisme ook, op een substantie geput uit een uiterst ver verleden. Waar het zionisme in feite het product is van de laatste fase van het kapitalisme, een handelskapitalisme in verrotting, pretendeert het dat zijn oorsprong ligt in een twee eeuwen oud verleden. Waar het zionisme in de eerste plaats een reactie is op de gecombineerde gevolgen van de ondergang van het feodale stelsel en het verval van het kapitalisme beweert het reactie te zijn op een situatie die al bestaat sinds de val van Jeruzalem in het jaar 70 voor de christelijke tijdrekening. Natuurlijk is het antwoord dat het zionisme nog maar heel recent het daglicht zag de beste repliek op deze aanmatiging. Immers, hoe is het mogelijk dat nu pas, op het einde van de 19^e eeuw, een remedie werd gevonden op een kwaal die al sinds tweeduizend jaar bestaat?

Maar, zoals elk ander nationalisme, en met nog meer aandrang, stelt het zionisme het historische verleden in kader van het heden. Aldus wordt het beeld van het heden vervormd. Zoals men aan de Franse kinderen vertelt dat Frankrijk al zou bestaan sinds het Gallië van Vercingetorix, zoals men aan de kinderen uit de Provence de overwinningen die de koningen uit Ile de France op hun voorouders hebben behaald voorstelt als hun eigen successen, zo probeert het zionisme de mythe te scheppen van een eeuwig judaïsme, het slachtoffer van steeds dezelfde vervolgingen.

Het zionisme ziet in de val van Jeruzalem de oorzaak van de verstrooiing en bijgevolg de reden van alle ellende die het joodse volk werd aangedaan, in het verleden, het heden en de toekomst. "De bron van alle ellende van het joodse volk is het verlies van zijn historisch vaderland en de verstrooiing over alle landen", verklaart de marxistische delegatie van 'Poaley Zion' aan het Hollando-Scandinavisch Komitee. Nadat de joden door de Romeinen waren verstrooid kwam er maar geen einde aan deze deerniswekkende geschiedenis. Eenmaal uit hun vaderland verjaagd hebben die zich niet willen assimileren (oh hoe schoon de vrije wil). Doordrongen van hun 'nationale cohesie', van een 'superieur ethisch gevoel', en van een 'onbuigzaam geloof in die éne

God'.**[269]** hebben ze zich verzet tegen iedere poging tot assimilatie. Hun enige hoop tijdens deze sombere dagen, die dan meer dan tweeduizend jaar hebben geduurd, was de droom van een terugkeer naar het vaderland van de oudheid.

Het zionisme heeft nooit op een ernstige manier deze ene vraag gesteld: waarom, tijdens die tweeduizend jaar, hebben de joden nooit echt een poging ondernomen om naar dit vaderland terug te keren? Waarom hebben ze gewacht tot het einde van de 19de eeuw opdat Herzl ertoe zou komen hen van deze noodzaak te overtuigen? Waarom werden alle voorgangers van Herzl zoals de fameuze Sabitai Zevi uitgescholden voor valse messiassen? Waarom werden de volgelingen van Sabetai Zevi door de orthodoxe joden mededogenloos vervolgd?

Natuurlijk om een antwoord geven op deze vragen gaat men zich verschuilen achter de religie. "Zolang de massa's geloofden dat ze in de diaspora moesten blijven tot de komst van de Messias, moest men lijden in stilte", zei Zitlovski **[270]**, een niet onvoorwaardelijke zionist. Maar, deze verklaring verklaart helemaal niets. Het is juist de vraag waarom het overgrote deel van de joden dacht dat ze op de Messias moesten wachten vooraleer ze 'naar het vaderland konden terugkeren'. Daar de religie een weerspiegeling is van sociale belangen, moet ze hoe dan ook met die belangen samenvallen. Vandaag ziet het zionisme in die religie geenszins een obstakel.**[271]**

Zolang het jodendom deel uitmaakte van het feodale stelsel was de 'droom van Sion' niets meer dan een droom, waar het jodendom geen enkel belang bij had. De joodse herbergier of 'pachter' in het Polen van de 16^e eeuw dacht even weinig aan 'terugkeren' naar Palestina als de joodse miljonair in het Amerika van vandaag. Het religieuze messianisme van de jood verschilde in niets van het messianisme van andere religies. De joodse pelgrims die naar Palestina trokken troffen er katholieke pelgrims, orthodoxen, moslims. Niet zozeer de 'terugkeer naar Jeruzalem' was belangrijk dan wel de overtuiging dat de tempel van Jeruzalem moest worden heropgebouwd.

Al die idealistische begrippen, eigen aan het zionisme, kunnen we niet los zien van het dogma dat het antisemitisme eeuwigdurend zou zijn. 'Zolang de joden in de diaspora leven zullen ze gehaat worden door alle autochtonen'. Dit standpunt is essentieel voor het zionisme. De grote lijnen echter worden door de diverse stromingen binnen het zionisme genuanceerd. Het zionisme ziet het moderne antisemitisme als een verschijnsel van alle tijden en zo bespaart het zich de moeite om de verschillende vormen van antisemitisme te bestuderen, hoe het antisemitisme is geëvolueerd. We hebben eerder gezien dat in de diverse historische periodes de joden behoorden tot de bezittende klassen en dusdanig werden bejegend. We zouden dus de oorzaak van het zionisme moeten gaan zoeken in het feit dat de joden werden verhinderd om zich te assimileren door een 'eeuwigdurende' antisemitisme en in het feit dat ze de 'schatten van het judaïsme' veilig wilden bewaren.**[272]**

In feite is de zionistische ideologie, zoals elke ideologie, niets anders dan het vervormde spiegelbeeld van de belangen van een bepaalde klasse. Het is de ideologie van de joodse kleinburgerij, verstikt tussen het feodaal stelsel in ruïne en het kapitalisme in verval. Als we de ideologische fantasieën van het zionisme weerleggen betekent dit niet dat we blind zijn voor de reële noden die aan de basis liggen voor het ontstaan van het zionisme. Het is het moderne antisemitisme en niet het mythische 'eeuwigdurende' antisemitisme dat de beste agitator van

het zionisme was. Tevens stelt zich de vraag, een vraag die essentieel is, te weten waarom het zionisme in staat zou zijn om, niet, 'het eeuwige joodse probleem' op te lossen dan wel 'het joodse probleem in het tijdperk van verval van het kapitalisme'.

De zionistische theoretici trekken graag een parallel met de andere nationale bewegingen. Maar, de fundamenteën van die nationale bewegingen en die van het zionisme zijn totaal verschillend. Het nationalisme van de Europese burgerij is het gevolg van de doorbraak van het kapitalisme. Het weerspiegelt de wil van de burgerij om voor haar productie een nationaal grondgebied te creëren en om af te rekenen met de resten van het feodale stelsel. Het nationalisme van de Europese burgerij was dus heel sterk verbonden met de opkomst van het kapitalisme. Maar, in de 19^e eeuw, het tijdperk van de bloei van het nationalisme, was de joodse burgerij ver van 'zionistisch', ze was gewoon voor assimilatie. Het economische proces, waaruit de moderne naties zijn ontstaan, legde de basis voor de integratie van de joodse burgerij in de natie van de burgerij.

Pas wanneer het proces tot natievorming op zijn einde begint te lopen, wanneer de productiekrachten al geruime tijd binnen de nationale grenzen gefnuikt zitten, en er een stroming op gang komt om de joden te verjagen uit de kapitalistische samenleving, dan kan het moderne antisemitisme aan zijn opgang beginnen. De eliminatie van het jodendom gaat hand in hand met de neergang van het kapitalisme. Allesbehalve de vrucht van de groei van de productiekrachten is het zionisme integendeel het gevolg van de stagnatie van deze groei; de vrucht van het kapitalisme in verrotting. Waar de nationale bewegingen juist het resultaat zijn van de opgang van het kapitalisme is het zionisme het product van het tijdperk van het imperialisme. De joodse tragedie van de 20ste eeuw is het directe gevolg van de decadentie van het kapitalisme.

Hier ligt juist de hinderpaal voor het verwezenlijken van het zionisme. *Het kapitalisme in verval schept de basis voor het zionisme maar verhindert tevens de realisatie van dit zionisme.* De joodse burgerij ziet zich verplicht om van a tot z een nationale Staat te creëren, om de facto de groei van de productiekrachten te omkaderen, juist in een periode dat de voorwaarden voor een dergelijke groei niet langer bestaan. De omstandigheden waarin het kapitalisme in verval verkeert en die het jodenvraagstuk zo scherp hebben gesteld, maken een oplossing voor dit probleem via het zionisme onmogelijk. En dat is niet verwonderlijk. Men kan het kwaad niet uitroeien zonder dat men de oorzaken aanpakt. Het zionisme wil het joodse probleem oplossen zonder het kapitalisme te vernietigen, de voornaamste oorzaak van het lijden van de joden.

Op het einde van de 19^e eeuw, toen het joodse probleem zich in al zijn hevigheid begon te stellen, verlieten er jaarlijks 150.000 joden hun geboorteland. Tussen 1881 en 1925 zijn dat er al bijna 4 miljoen. Ondanks dit zeer hoge cijfer is in het oosten het aantal joden aangegroeid van 6 tot 8 miljoen.

Zelfs toen het kapitalisme nog in volle bloei was en de overzeese gebieden nog emigranten konden opnemen, zelfs toen kon nog maar niet een begin gemaakt worden met de oplossing van het jodenvraagstuk (in de zionistische betekenis van het woord). Ver van te verminderen vertoonde de joodse bevolking de neiging om nog aan te groeien. Om ook maar een begin te maken met het oplossen van het joodse probleem, te zeggen het overplaatsen van massa's joden,

betekende dat de landen van immigratie ten minste iets meer dan de natuurlijke aangroei van de joden in de diaspora moesten opslorpen, hetzij ongeveer 300.000 joden per jaar. Zelfs voor de Eerste Wereldoorlog, toen alle voorwaarden voor immigratie gunstig waren, toen alle ontwikkelde landen zoals de Verenigde Staten, de immigranten massaal binnenlieten werden dergelijke cijfers nooit gehaald. Hoe is het mogelijk te denken dat men zo iets kan realiseren in een periode waarin het kapitalisme voortdurend in crisis verkeert, in een tijd waarin de oorlogen maar nooit ophouden.

Natuurlijk zijn er voldoende schepen in de wereld om honderdduizenden, zelfs miljoenen joden te transporteren. Echter, alle landen houden hun deuren gesloten, er is een overschot aan arbeidskrachten, zoals er een overschot is aan goederen. Waar Malthus dacht dat er teveel mensen op de planeet waren omdat er te weinig producten waren, is het juist de overvloed aan producten die de oorzaak is van de 'overvloed' aan menselijke wezens. Door welk wonder, in een tijdperk waar de arbeidsmarkten verzadigd zijn, op een ogenblik dat de werkloosheid zich overal blijvend nestelt, door welk wonder zou er een land bestaan, zo groot en zo rijk het ook moge zijn, (we laten hier de specifieke kenmerken van het arme en kleine Palestina buiten beschouwing), waar de productiekrachten zo zouden aangroeien zodat het ieder jaar 300.000 immigranten zou kunnen opnemen? In feite wordt voor de joden de kans om te emigreren almaar kleiner terwijl de behoefte en het verlangen almaar toenemen. De redenen die aan de basis liggen van de emigratie zijn juist de redenen die verhinderen dat deze emigratie werkelijk plaatsvindt; alle zijn ze het gevolg van de ontaarding van het kapitalisme.

Door deze grondige tegenstelling tussen de *dwang* en de *mogelijkheid* om te emigreren komt het zionisme in de politieke problemen. De periode van economische bloei was voor de Europese naties ook de periode van intense kolonisatie van overzeese gebieden. Het was bij het begin van de 19^e eeuw, tijdens het gouden tijdperk van het Europese nationalisme, dat Noord-Amerika werd gekoloniseerd, het was ook in die periode dat Zuid-Amerika en Australië zich economisch begonnen te ontwikkelen. Uitgestrekte gebieden lagen er onbeheerd bij en leenden zich maar al te goed voor het vestigen van miljoenen Europese immigranten. In die periode echter, om redenen die we eerder bestudeerd hebben, dachten de joden er helemaal niet aan, of toch weinig, om te emigreren.

Vandaag is heel de wereld gekoloniseerd, geïndustrialiseerd en verdeeld onder de verschillende imperialistische staten. Overal stooten de joodse immigranten zowel op het nationalisme van de 'inboorlingen' als op het dominante imperialisme. In Palestina botst het joodse nationalisme op een Arabisch nationalisme dat steeds agressiever wordt. Door de joodse immigratie wordt Palestina rijker waardoor het Arabisch nationalisme aan intensiteit wint. Deze economische bloei heeft tot gevolg dat de Arabische populatie aangroeit, er een sociale differentiatie ontstaat en een nationaal kapitaal het licht ziet. Om de Arabische weerstand te breken moeten de joden het Engels imperialisme ter hulp roepen. Maar de 'steun' van dit imperialisme berokkent evenveel schade als de weerstand van de Arabieren zelf. Het Engels imperialisme staat redelijk gunstig tegenover de immigratie, maar dan van een onbeduidend aantal joden, als tegengewicht tegenover de Arabieren. Doch het imperialisme is een resolute vijand van de aanwezigheid van een talrijke joodse bevolking in Palestina, van een eigen industrie in Palestina, van een snel groeiend proletariaat. Het Engels imperialisme heeft de joden enkel nodig als tegengewicht voor de Arabische dreiging, maar toch stelt het alles in het werk om de joodse immigratie het leven

zuur te maken.

Zodoende, waar het verzet van de Arabieren voor groeiende problemen zorgt, krijgen we nog eens het perfide spelletje van het Britse imperialisme. Laten we afsluiten met een laatste conclusie uit de standpunten die we hadden vooruitgeschoven. De zionistische kolonisatie van Palestina zal enorme kapitalen vergen, immers, de kolonisatie zal hoe dan ook geforceerd moeten verlopen en er zijn weinig perspectieven dat Palestina in de tijd waarin we leven economisch snel en op een gewone manier tot ontwikkeling zal komen. Derhalve vraagt het zionisme aan de joden overal ter wereld steeds meer geldelijke bijdragen. Echter, zolang het leven van de joden in de diaspora maar in enige mate draaglijk blijft wil geen enkele groep joden deze offerandes opbrengen. Naarmate echter dat de joden massaal de nood voelen aan een eigen 'vaderland', naarmate dat de vervolgingen intenser worden, dan zullen de joden niet langer de mogelijkheid hebben om hun steentje bij te dragen aan het zionistische bolwerk. 'Een joods volk dat sterk staat in de diaspora is de voorwaarde voor de heropbouw van Palestina', zegt Ruppin. Maar zolang als het joodse volk sterk staat in de diaspora wil het niet dat Palestina wordt heropgebouwd. En stel dat het dit plots wel zou willen dan betekent het dat het niet langer de mogelijkheden heeft om daartoe bij te dragen. Vandaag zou het, hoewel de emigratie een kwestie is van leven of dood, heel moeilijk zijn om aan de Europese joden te vragen om iets te doen voor de heropbouw van Palestina. En de dag dat ze wel iets kunnen doen, moogt ge zeker zijn dat hun enthousiasme snel zal tanen.

We kunnen natuurlijk nooit uitsluiten, niet ontkennen dat het zionisme min of meer zijn doel zal bereiken en in Palestina een joodse meerderheid zal creëren en of zelfs een 'Joodse Staat' zal stichten. Maar het zal een staat worden volledig onderworpen aan het Engels of Amerikaans imperialisme. En ze zullen zeggen dat er is teruggekeerd naar de toestand van voor de verwoesting van Jeruzalem, naar een Palestina zoals het in die tijd bestond, en 'het onrecht dat twee eeuwen had geduurd zou zijn hersteld'. Maar, dit minuscuul 'onafhankelijk' joodse staatje, te midden van de wereldwijde diaspora zal enkel een terugkeer in schijn zijn naar de toestand van voor 70. Het ware niet eens het begin van een oplossing van het joodse vraagstuk. Ten tijde van de Romeinen steunde de diaspora op een solide economische basis, de joden speelden toen in de wereld een belangrijke economische rol. Het al of niet bestaan van een joodse metropool in Palestina was voor hen van bijkomend belang. Vandaag gaat het er niet om aan de joden een politiek of spiritueel centrum te geven (zoals Achaad Haem het wil). Wat vandaag van belang is, is het feit dat de joden moeten worden gered van de complete vernietiging die in de diaspora op hen loert. Hoe kan een kleine joodse staat ook maar iets veranderen aan het lot van de Duitse en Poolse joden? Zelfs wanneer alle joden ter wereld vandaag Palestijnse staatsburgers zouden zijn geweest, wat zou dat hebben veranderd aan de politiek van Hitler? Je moet immers getroffen zijn door een ongeneeslijke juridische verblindings om te geloven, vooral nu, dat een eventuele kleine joodse staat in Palestina ook maar zal lijken op wat bestond ten tijde van de Romeinen en dan nog iets kan wijzigen in de toestand van de joden in de wereld, *en in beide gevallen zal het bestaan van een kleine joodse staat van geen enkel belang zijn in de situatie van de joden in de diaspora*. Ten tijde van de Romeinen bekleedden de joden in de diaspora een zeer sterke economische en sociale positie en toen de joodse staat was verdwenen kwam die positie geenszins in het gedrang. Vandaag is het joodse volk er in de wereld heel slecht aan toe, de heropbouw van een joodse staat in Palestina zal daar absoluut niks aan veranderen. Het lot van de joden in de wereld hangt helemaal niet af of er nu al dan niet een staat in Palestina komt,

maar van de economische en politieke situatie in het algemeen. Zelfs al zou de zionistische droom werkelijkheid worden en dat 'de eeuwenoude onrechtvaardigheid' te niet zou worden gedaan – en daar staan we nog ver van af – dan blijft de toestand van de joden in de wereld dezelfde. De Tempel zal misschien worden heropgebouwd, maar het vrome volk zal blijven lijden.

De geschiedenis van het zionisme is de beste illustratie van welke onoverkomelijke problemen het op zijn weg vindt, problemen die in laatste instantie het gevolg zijn van de wezenlijke tegenstelling die het zionisme verscheurt: het is meer dan hoogdringend dat het joodse probleem een oplossing krijgt, maar de kans op een oplossing wordt steeds kleiner binnen het kapitalisme in verval. Onmiddellijk na de imperialistische oorlog konden de joden zonder al te grote problemen naar Palestina vertrekken. Toch waren er relatief weinig emigranten. Door de economische situatie in de kapitalistische landen na de oorlog was er geen behoefte om te emigreren. Het aantal inwijkelingen was gering en de Britse regering was niet verplicht om de joden de toegang tot Palestina te belemmeren. Echter, tijdens de jaren 1924-25-26 opende de Poolse burgerij een economisch offensief tegen de joden. Die jaren waren dan ook een periode van heel grote emigratie naar Palestina. Maar vlug stuitte deze stroom emigranten op onoverkomelijke economische problemen. Er keerden er ongeveer evenveel terug als er vertrokken waren. Tot 1933, het jaar dat Hitler aan de macht kwam, bleef de immigratie onbeduidend. Na die datum arriveerden er tienduizenden joden in Palestina. Maar aan deze 'conjunctuur' komt er al snel een einde door een stormachtige reeks anti-joodse manifestaties in Palestina zelf gevolgd door een reeks slachtpartijen. De Arabieren begonnen serieus te vrezen om in hun eigen land een minderheid te worden. De Arabische feodale heren op hun beurt vreesden voor een kapitalistische vloedgolf. De Britse imperialisten profiteerden van deze gespannen situatie en deden alles om te verhinderen dat er nog meer joden het land binnenkwamen. Ze probeerden de bestaande kloof tussen joden en Arabieren nog uit te diepen, en stelden voor om Palestina op te delen. Tot aan de tweede imperialistische oorlog kreeg het zionisme te kampen met steeds groter wordende problemen. De bevolking in Palestina zelf viel ten prooi aan een situatie van permanente terreur. Juist toen de toestand van de joden totaal hopeloos leek, toonde het zionisme hoe machteloos het was om daar ook maar iets aan te doen. De 'clandestiene' joodse immigranten werden door de Britse 'beschermheren' op geweeerschoten onthaald.

De zionistische illusie was niet langer aantrekkelijk, zelfs niet in de ogen van hen die het minst op de hoogte waren van wat er in feite gaande was. De laatste verkiezingen in Polen bewezen dat het grootste deel van de joden zich massaal van het zionisme had afgekeerd. Ze hadden begrepen dat het zionisme in hun situatie ook maar geen schijn van verbetering kon brengen en dat het tevens munitie leverde aan het antisemitisme, door de theorieën die het verkondigde over de 'objectieve noodzaak voor een joodse emigratie'. De imperialistische oorlog en de triomfen van Hitler in Europa zijn voor het jodendom een ramp zonder voorgaande. Het joodse volk dreigt volledig te worden uitgeroeid. Wat stelt het zionisme tegenover dergelijke rampspoed? Is het nu niet zonneklaar dat wat er in Tel Aviv gebeurt weinig invloed zal hebben op het joodse probleem? Maar veel zal afhangen van welk soort regime er morgen aan de macht komt in Europa en in de wereld. De zionisten vestigen al hun hoop op een overwinning van het Angelsaksische imperialisme. Echter, wat zou de reden zijn waarom het Angelsaksische imperialisme van houding zou veranderen na een eventuele overwinning? Maar om welke reden

zou het een andere houding aannemen dan voor de oorlog? Het ligt voor de hand, geen andere houding. Zelfs, als we aannemen dat het Angelsaksische imperialisme de toelating zou geven om een soort misbaksel van een joodse staat te laten stichten, dan nog zou dit, zoals we eerder hebben gezien, geen enkele invloed hebben op de joden waar ook ter wereld. Een massale emigratie naar Palestina zou op dezelfde problemen stuiten als voorheen. Onder het kapitalisme in verval is het onmogelijk om miljoenen joden naar een ander land te verplaatsen. Enkel een socialistische planeconomie op wereldschaal zou een dergelijk mirakel kunnen verwezenlijken. Maar dat veronderstelt natuurlijk de proletarische revolutie. **[273]**

Welnu, juist het zionisme pretendeert dat het joodse probleem kan opgelost worden zonder een wereldrevolutie. Het zionisme ontkent de ware oorzaak van het huidige joodse probleem, en het verspreidt onnozele droombeelden en ijdele hoop, en derhalve bewijst het dat het niks anders is dan een ideologische uitwas en geen maatschappelijke doctrine.

[259] *La situation économique des Juifs dans le monde.*

[260] Idem.

[261] Idem.

[262] *Yiddische Ekonomik*, september-oktober, 1938.

[263] Te Warschau waren in 1882, 79,3 % van de handelaars joden en in 1931, 51 %. J. Lestschinsky, *Der wirtschaftliche Zusammenbruch der Juden in Deutschland und Polen*, Parijs, Geneve, joods wereldcongres, 1936.

[264] In een tijd dat de joodse en niet-joodse kleinburgerlijke intellectuelen Hitler voorstellen als de enige verantwoordelijke voor het hedendaagse antisemitisme, op een ogenblik dat de Verenigde Naties, waarvan Polen lid is, zich beroept op de verdediging van de “mensenrechten”, ware het niet overbodig om hen daar eens aan te herinneren. Heel zeker, Hitler heeft op een weldoordachte manier de vernietiging van het Europese jodendom georganiseerd en hij is op dit domein, zoals ook op andere domeinen, de verpersoonlijking van het barbaars kapitalisme. Maar verschillende regeringen, min of meer democratisch gekozen, die elkaar in Polen zijn opgevolgd, hebben van hem weinig te leren. Het verdwijnen van Hitler kan weinig veranderen aan de situatie van de joden. Er was wel een tijdelijke verbetering in hun lot, doch de wortels van het antisemitisme uit de 20ste eeuw blijven bestaan.

[265] *La situation économique des Juifs dans le monde...*

[266] *La situation économique des Juifs dans le monde*, p. 252.

[267] *Yiddische Ekonomik*, mei-juni 1938.

[268] Zie de utopie van Proudhon over het gratis krediet.

[269] Ben Adir, “Antisemitisme”, *Algemeine yidische Encyklopedie*.

[270] Zhitlovski (H. Jitlovski). *Der socialism un di nationale Frage*, Jiddische uitg. New York, 1908.

[271] Er bestaat een burgerlijke religieus-zionistische partij (Misrakhi) en een religieus-zionistische partij die zich beroept op de arbeidersklasse (Paolé-Misrakhi).

[272] A. Böhm, *Die Zionistische Bewegung*, Tel-Aviv en Jeruzalem, 1935-1937, hoofdstuk 3.

[273] In dit hoofdstuk hebben we het enkel over het zionisme waar dit in nauw verband stond met het joodse vraagstuk. De rol van het zionisme in Palestina is nog een ander probleem.

Mogelijke oplossingen voor het joodse vraagstuk

Het is niet zo dat het joodse vraagstuk al tweeduizend jaar dringend aan een oplossing toe is. Precies het feit dat er al die tijd geen oplossing is gevonden bewijst dat het niet echt nodig was. Binnen de prekapitalistische samenleving was het judaïsme onmisbaar gebleken, het was een essentieel onderdeel van deze samenleving. Dit verklaart waarom het judaïsme binnen de diaspora twee eeuwen lang is kunnen overleven. De jood was een figuur eigen aan de feodaliteit net als de leenheer en de horige. Niet toevallig was het juist een element vreemd aan de feodale maatschappij dat de rol heeft gespeeld van het 'kapitaal'. De feodaliteit *als dusdanig* kon geen kapitalistisch element voortbrengen; zoniet zou de feodaliteit niet langer feodaal zijn. Derhalve is de jood altijd vreemd gebleven aan de feodale maatschappij, want alles wat 'kapitalistisch' was binnen die samenleving werd uit het economische stelsel verbannen. Toen in de schoot zelf van dit stelsel het kapitaal werd geboren nam het de plaats in van dit vreemde element en de jood moest van het toneel verdwijnen. Op dit eigene moment is de feodaliteit niet langer feodaal.

Het is pas bij de opkomst van het moderne kapitalisme dat het joodse vraagstuk zich is gaan stellen. En niet het hoge aantal joden, heden ten dage met om en bij de 20 miljoen, (het percentage joden, in vergelijking met het aantal niet-joden is sinds de Romeinse tijd zelfs sterk gedaald) is belangrijk, maar wel de vernietiging door het kapitalisme van datgene waarmee de joden eeuwenlang in hun onderhoud hebben voorzien. Het kapitalisme heeft de feodaliteit van de kaart geveegd en daarmee ook de rol die het joodse volk-klasse in dit stelsel speelde. Het volk-klasse was door de geschiedenis veroordeeld, tot verdwijnen gedoemd, en zo stelde zich plots het joodse vraagstuk: hoe moest het judaïsme zich aanpassen aan de moderne samenleving, hoe kon deze erfenis uit de feodaliteit worden weggewerkt?

Eeuwenlang was het judaïsme een sociaal organisme geweest met sociale en nationale elementen die sterk met elkaar waren verweven. Verre van een ras zijn de joden vandaag een smeltkroes van uiteenlopende rassen, waarschijnlijk de meest karakteristieke die er bestaat. Dit belet niet dat in deze smeltkroes het Aziatische element het meest in het oog springt, in ieder geval voldoende opdat binnen de westerse naties, en hier zijn de joden het talrijkst, de jood wordt aanzien voor een vreemd iemand. De reële 'ondergrond' is in wezen nationaal, maar wordt nog eens aangevuld met eerder fictieve kenmerken, verheven van aard, de eeuwenoude overlevering die een band legt tussen de hedendaagse jood en zijn 'voorvaderen' uit de Bijbel. En bovenop deze kenmerken kwam dan later het klasse karakter, de koopmansgeest. En die nationale en sociale elementen raakten danig verstrengeld, zodat ze volledig in elkaar opgingen. Het is heel moeilijk om in het 'type' van de Poolse jood die elementen op te sporen die geërfd zijn van de voorvaderen en wat nu juist voortspuit uit de maatschappelijke rol die hij eeuwenlang in dit land heeft gespeeld. We mogen gerust aannemen dat het sociale het al geruime tijd heeft gehaald op het nationale. Hoe dan ook, als het waar is dat het sociale het nationale element heeft verveegd dan is het toch zo dat dit laatste is kunnen overleven dankzij het eerste. Het is enkel dankzij zijn sociale rol dat de jood is kunnen 'blijven wie hij was'.

Het kapitalisme heeft het jodenvraagstuk gesteld, het heeft de sociale positie vernietigd waarop

het judaïsme zich gedurende eeuwen heeft kunnen handhaven. Maar het kapitalisme heeft dit joodse vraagstuk niet kunnen oplossen, het heeft de jood niet opgenomen, de jood die was bevrijd uit zijn maatschappelijk keurslijf waarin de samenleving hem had opgesloten, het heeft de jood laten zweven tussen hemel en aarde. De 'prekapitalistische' joodse koopman is voor een groot deel verdwenen, doch zijn zoon heeft zich geen plaats weten te verwerven binnen de moderne manier van produceren. De sociale basis van het jodendom ligt in duigen, het jodendom is een element geworden dat aan lager wal is geraakt. Het kapitalisme heeft niet enkel de maatschappelijke rol van de joden ter dood veroordeeld, maar ook de joden zelf.

De kleinburgerlijke ideologen hebben de neiging om een feit dat zich plots in de geschiedenis stelt te verheffen tot iets van eeuwige orde. Voor hen is het joodse vraagstuk het gevolg van de diaspora; dus enkel het herenigen van de joden in Palestina kan voor een oplossing zorgen.

Dit is flauwekul, alsof het joodse probleem een probleem is van grondgebied. Een territoriale oplossing heeft enkel zin wanneer het traditionele judaïsme verdwijnt en wanneer de joden worden opgenomen in het moderne economische leven, wanneer ze zich 'productiviseren'. Het zionisme, zij het via een omweg, valt terug op dezelfde oplossingen als die van de consequente 'assimilatoren', zijn ergste vijanden. Voor beide moet die 'vervloekte' erfenis uit het verleden verdwijnen, ze willen dat de joden arbeiders worden, boeren, productieve intellectuelen. De illusie van het zionisme bestaat er niet in dat ze dit willen bereiken, integendeel, het is een historische noodzaak, deze weg moet worden vrijgemaakt, vroeg of laat. Het zionisme echter koestert een illusie als ze geloven dat de onoverkomelijke problemen die het kapitalisme in verval opwerpt als bij toverslag zullen verdwijnen eenmaal de joden in Palestina gevestigd zijn. Daar ze om bepaalde redenen in de diaspora hun plaats niet hebben gevonden, zullen ze om diezelfde redenen hun plaats niet vinden in Palestina. De wereld vormt heden ten dage één samenhangend geheel, zodat het pure waanzin is om te proberen een schuiloord te creëren dat beschutting biedt aan alle stormen. Dit is tot mislukken gedoemd, "de assimilatie dient hoe dan ook hand in hand te gaan met het failliet van het zionisme". Op een ogenblik dat het joodse probleem de allure aanneemt van een immense tragedie kan Palestina niet anders zijn dan een halve maatregel. Tien miljoen joden zitten opgesloten in een enorm concentratiekamp. En welke uitkomst stelt men voor? Het stichten van enkele zionistische kolonies!

Dus noch assimilatie, noch zionisme? Dus geen uitkomst? Inderdaad, er is geen oplossing voor het joodse vraagstuk binnen het kapitalisme, zoals er zonder een diepgaande sociale omwenteling geen oplossing is voor alle andere problemen waarmee de mensheid wordt geconfronteerd. Precies om diezelfde redenen is de emancipatie van de joden een illusie, geworden is, het zionisme kan onmogelijk realiteit worden. Als we de diepere oorzaken van het joodse probleem niet uitschakelen zullen we de gevolgen niet opruimen.

Het getto, de davidster, duiken weer op. Symbolen van de tragedie waarheen de hele mensheid koers zet. Zo ook waar het antisemitisme de kop opsteekt graaft het reeds zijn eigen graf. De joden worden uitgeschakeld en zo krijgt de kleinburgerij tijdelijk opnieuw een soort levensruimte. Door 'ariësering' krijgen enkele tienduizenden werkloze intellectuelen en kleinburgers weer onderdak. Maar deze kleinburgers hebben enkel de oppervlakkige oorzaken van hun ellende aangepakt en daardoor wonnen de dieperliggende oorzaken aan kracht. Het fascisme zal het proces tot proletarisering van de middenklasse enkel nog versnellen. Na de joodse kleinburgers werden nog honderdduizenden handelaars en ambachtslieden onteigend en

ze vervoegen de rangen van het proletariaat. De concentratie van het kapitaal maakt een gigantische sprong voorwaarts. De economische situatie is enkel schijnbaar verbeterd dankzij de voorbereidingen op de tweede imperialistische oorlog, het begin van enorme slachtpartijen en vernielingen.

Aldus is het tragische lot van het jodendom, in al zijn scherpte, een afspiegeling van het lot van heel de mensheid. Voor de joden was het kapitalisme in verval 'de terugkeer naar het getto', maar de redenen van bestaan voor het getto waren sinds lange tijd verdwenen, samen met het feodale stelsel. Het kapitalisme verspert voor heel de mensheid de weg naar het verleden en de weg naar de toekomst. Enkel wanneer het kapitalisme wordt vernietigd kan de mensheid de immense verdiensten van het industriële tijdperk ten volle benutten.

Het is dan ook normaal dat de joodse massa's, die als eersten, en in een bijzonder scherpe mate, de tegenstellingen van het kapitalisme aan den lijve hebben ondervonden enorm hebben bijgedragen in de strijd voor het socialisme en de revolutie. Meerdere keren heeft Lenin erop gewezen welke belangrijke rol die de joden hebben gespeeld in de revolutie, niet enkel in Rusland maar ook in andere landen. Lenin was ervan overtuigd dat de vlucht van een deel van de joodse bevolking naar het oosten van Rusland, toen de industriële gebieden in het westen door de Duitsers werden bezet, van groot nut was geweest voor de revolutie. En toen er tijdens de burgeroorlog in de Russische steden plots voor korte tijd een groot aantal joodse intellectuelen waren opgedoken konden de bolsjewieken dankzij hen de algemene sabotage breken waarmee ze te maken kregen na de revolutie. Zo hielpen de joodse intellectuelen de bolsjewieken een erg kritische fase te overwinnen.**[274]** Het hoge percentage joden binnen de proletarische beweging weerspiegelt dan ook het tragische lot dat de joden heden ten dage kennen. Ook de geestelijke capaciteiten van de joden, vrucht van hun historisch verleden, leveren een serieuze bijdrage aan de proletarische beweging.

Hier ligt heel zeker een laatste, en niet de minst belangrijke reden voor het moderne antisemitisme. De leidende kringen vervolgen met een buitengewoon sadisme de joodse arbeiders en intellectuelen die een massa strijders hebben geleverd aan de revolutionaire beweging. De joden afsnijden van het culturele erfgoed en van de wetenschap wordt voor het regime in verval meer dan een noodzaak. De belachelijke legende van het 'joodse marxisme' is niets meer dan een karikatuur van de band die er inderdaad bestaat tussen het socialisme en de joodse massa's.

Nog nooit is het lot van de joden zo tragisch geweest. Zelfs in de middeleeuwen, in de periodes van de ergste vervolgingen, openden hele hertogdommen de grenzen om hen op te nemen. Maar heden overheerst het kapitalisme het hele universum, en nergens op heel de Aarde zijn de joden welkom. Nog nooit heeft de luchtspiegeling van het 'Belofde Land' de joden zo in haar greep gehouden, maar nog nooit was een 'Belofde Land', zulk een gebrekkig antwoord op het joodse vraagstuk.

Het kookpunt zelf waarop het joodse probleem is aanbeland reikt ons tevens de sleutel aan voor de oplossing. Nooit is het lot van de joden zo tragisch geweest, maar nooit zijn we zo dicht bij een oplossing gekomen. In de vorige eeuwen waren het de sociale tegenstellingen die aan de basis lagen van de jodenhaat, tegenstellingen die hen plaatsten tegenover de andere lagen binnen de bevolking. Vandaag echter zijn de belangen van de joden nauw verbonden met de

belangen van de volkse massa's, overal ter wereld. Door de joden te vervolgen als 'kapitalisten' maakt het kapitalisme van hen perfecte paria's. De wrede vervolgingen tegen de joden tonen meer dan ooit de brute stompzinnigheid van het antisemitisme en zo verpulveren die vervolgingen al wat rest aan vooroordelen binnen de arbeidersklasse.

De getto's en de gele vodden beletten niet dat de arbeiders zich meer en meer solidair tonen, solidair tegenover hen die het meest te lijden hebben onder het kwaad waaronder de hele mensheid gebukt gaat.

En dan komt er die sociale uitbarsting, de meest formidabele die de wereld ooit zal gekend hebben, die uiteindelijk de bevrijding zal voorbereiden van de meest onderdrukte paria's op onze planeet. Wanneer het volk uit de fabrieken en de velden de voogdij van de kapitalisten zal hebben afgeschud, wanneer de bevrijde humaniteit toegang krijgt tot de meest onbegrensde mogelijkheden tot ontwikkeling, dan zullen de joden een niet te verwaarlozen bijdrage kunnen leveren aan de uitbouw van de nieuwe wereld.

Dit betekent nog niet dat met het socialisme, als aangeroerd door een toverstokje, alle problemen die een oplossing van het jodenvraagstuk in de weg staan, plots zullen verdwenen zijn. Het voorbeeld van de USSR bewijst, dat zelfs na een proletarische revolutie, het specifieke karakter van het judaïsme, erfenis uit de geschiedenis, nog voor een aantal problemen zorgt. En dit vooral in de overgangperiode. Zo hebben tijdens de NEP de joden in Rusland hun traditie op handelsgebied benut om talrijke kaders te leveren aan de nieuwe bourgeoisie.

Anderzijds heeft de grote massa kleine joodse handelaars en ambachtlieden enorm geleden in de beginperiode van de dictatuur van het proletariaat. Pas later, met het succes van het vijfjarenplan, kregen de joden massaal toegang tot de sovjet economie. En, ondanks enkele moeilijkheden kunnen we het experiment als geslaagd beschouwen: honderdduizenden joden zijn arbeider of boer geworden. Het feit dat bedienden en functionarissen onder de joodse gesalarieerden een tamelijk hoog percentage uitmaken mag ons niet verontrusten. Het socialisme heeft er geen enkel belang bij dat alle joden arbeider zouden worden. Integendeel, de intellectuele gaven van de joden moeten zo goed mogelijk worden benut.

Het is zodoende duidelijk bewezen dat het proletariaat inderdaad in staat is om, zelfs in de relatief moeilijke omstandigheden van een onderontwikkeld land, het joodse probleem op te lossen. De joden zijn massaal het Russische economische leven binnengedrongen. En deze 'productivisering' verliep parallel met twee andere verschijnselen: de assimilatie en de territoriale concentratie. Waar de joden de industrie hebben verwoed raakten ze geassimileerd. Zo sprak in 1926 nog nauwelijks 46% van de joodse mijnwerkers uit het bekken van Donetz de Jiddische taal. En toch genoten de joden er van een soort nationale autonomie, met eigen scholen, een Jiddische pers, autonome tribunalen. De joodse nationalistenvlechten bleven maar klagen dat die scholen en die pers niet veel succes kenden. Enkel daar waar de joden in een tamelijk groot aantal in kolonies waren ondergebracht was er sprake van een soort 'nationale renaissance', in het bijzonder in Birobidjan. **[275]**

Het dagelijkse leven zelf bewijst dat het probleem dat zo scherp het judaïsme verscheurt: assimilatie of territoriale concentratie, enkel de kleinburgerlijke dromers interesseert. De meeste joden verlangen niets meer en niets minder dan dat er einde komt aan hun

martelaarschap. En enkel het socialisme kan hen dit schenken. Maar het socialisme moet aan de joden, zoals trouwens aan alle andere volkeren, de keuze laten tussen assimilatie of een eigen nationale bestaan.

Betekent dit het einde van het judaïsme? Heel zeker. Maar toch, ondanks het feit dat hun standpunten onverzoenlijk lijken, gaan zowel de voorstanders van assimilatie als de nationalisten akkoord om het judaïsme te bestrijden, een judaïsme zoals het in de loop van de geschiedenis is gegroeid, het koopmansjudaïsme van de diaspora, het volk-klasse. De zionisten hameren erop dat ze in Palestina een nieuw soort jood willen scheppen, totaal verschillend van de jood uit de diaspora. Vol afschuw misprijzen ze zelfs de taal en de cultuur van de diaspora. In Birobidjan, in de Oekraïne, in het bekken van Donetz ontdoet de oude mens zich van zijn eeuwenoude lompen. De geschiedenis heeft het volk-klasse, het historisch jodendom definitief afgeschreven. Het zionisme, ondanks zijn aanspraak op de traditie, zal niet zorgen voor een 'historische wedergeboorte', enkel, in het beste geval voor een 'nationale geboorte'. De 'nieuwe jood' lijkt in niets op zijn broeder uit de diaspora, noch op zijn voorvaderen uit de tijd van de val van Jeruzalem. De jonge inwoner van Palestina, fier om de taal te spreken van Bar Kocheba zou door deze laatste niet eens begrepen zijn geweest. Want ten tijde van de Romeinen spraken de joden vloeiend Aramees en Grieks, van het Hebreeuws hadden ze enkel vage noties. Bovendien ging het neo-hebreeuws, onder druk van de omstandigheden, meer en meer verschillen van de taal van de Bijbel. De jood in Palestina zal meer en meer vervreemd geraken van het judaïsme uit de diaspora. En waar morgen in Palestina de nationale vooroordelen en barrières zullen wegvallen dan zal er ongetwijfeld een vruchtbare toenadering komen tussen Arabische en joodse arbeiders, met als gevolg een gedeeltelijk of geheel samensmelten.

Het 'eeuwenoude' judaïsme dat overigens nooit iets anders is geweest dan een mythe zal verdwijnen. Het is futiel om assimilatie en 'nationale oplossing' tegenover elkaar te plaatsen. Zelfs in die landen waar er eventueel een nieuwe nationale joodse haardstede zou worden gevestigd zal er een nieuwe soort joodse natie ontstaan totaal verschillend van wat vroeger bestond, ofwel komen er totaal nieuwe naties. Zelfs in het eerste geval, als tenminste de volkeren die eerder in het land woonden niet worden verdreven, of als de rigoureuze wettelijke voorschriften van ten tijde van Esra en Nihemias er geen nieuw leven worden ingeblazen, zal de nieuwe natie niet ontsnappen aan de invloed van de oorspronkelijke inwoners van het land.

Het socialisme, op het vlak van de nationaliteiten, kent enkel de breedst mogelijke democratie. Het moet de joden de mogelijkheid bieden voor een eigen nationaal bestaan, in alle landen waar ze wonen; het moet hen ook de mogelijkheid verschaffen om zich in grote getale te vestigen waar ze willen, in een of meerder territoria, zonder de belangen van de oorspronkelijke bevolking te schaden. Enkel de grootst mogelijke proletarische democratie kan voor het jodenvraagstuk een uitkomst bieden met een minimum aan lijden.

Het ritme waaraan het joodse probleem wordt opgelost zal afhangen van het algemeen ritme waaraan het socialisme wordt opgebouwd. De tegenstelling tussen assimilatie en een 'nationale oplossing' is heel relatief: het laatste is meestal niets anders dan de keerzijde van het eerste. Historisch zijn alle bestaande naties niets anders dan het product van diverse fusies van rassen en volkeren. Het is zelfs niet uitgesloten dat er nieuwe naties ontstaan, gevormd door de fusie of het uiteenvallen van de huidige bestaande naties. Hoe dan ook, het socialisme moet er zich toe beperken om de 'naties hun werk te laten doen'.

Het socialisme zal in zekere zin teruggrijpen naar de praktijken uit de prekapitalistische samenleving. Het is immers het kapitalisme dat de economische basis heeft gelegd voor het nationale vraagstuk en zo de onwrikbare nationale tegenstellingen heeft geschapen. Voor het tijdperk van het kapitalisme leefden Slavische volkeren, Tsjechen, Duitsers, Fransen in perfecte verstandhouding. De oorlogen hadden geen nationaal karakter, ze interesseerden enkel de bezittende klasse. De politiek van gedwongen assimilatie, het vervolgen van nationaliteiten was de Romeinen volledig vreemd. Barbaarse volkeren lieten zich op vreedzame manier romaniseren of helleniseren. De nationale tegenstellingen op gebied van taal en cultuur zijn vandaag niets anders dan economische tegenstellingen in het leven geroepen door het kapitalisme. Met het verdwijnen van het kapitalisme zal ook het nationale probleem niet langer zo brandend zijn. Het ware voorbarig te stellen dat er een assimilatie zal komen tussen alle volkeren ter wereld, toch spreekt het voor zich dat de planeconomie, uitgebouwd over heel de Aarde, voor een aanzienlijke toenadering zal zorgen tussen alle volkeren van het universum. Toch ware het weinig aangewezen deze assimilatie op een kunstmatige manier te versnellen; niets zou meer schade berokkenen. We kunnen nog niet duidelijk voorspellen welke de 'loten' zullen zijn van het hedendaagse jodendom; het socialisme zal erover waken dat de 'voortplanting' zal gebeuren in de best mogelijke omstandigheden.

(december 1942)

[274] S. Dimanstein, gecit. door Otto Heller, *Der Untergang des Judentum*, Wenen-Berlijn, 1931, p. 229, Franse vert. M. Ollivier, Parijs, 1933, p. 228, ev.

[275] Het joodse probleem in Rusland wordt hier enkel terzijde behandeld.

Abram Leon-archieff

Marxists Internet Archive
Nederlandstalig